

Тетяна Терещенко

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

(1918–1945 рр.)

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ІНІ міжнародних відносин, історії та філософії

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Т. В. Терещенко

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ
ТА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ
(1918–1945 рр.)

Навчальний посібник

Черкаси–2025

УДК 94 (100) «1918/1945» (075.8)

ББК 63.3 (0) 6 я73–1

Т 35

Рецензенти:

докторка історичних наук, професорка кафедри всесвітньої історії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, професорка

О. О. Драч

кандидатка історичних наук, завідувачка кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького, доцентка

В. О. Кірсєва

Науковий редактор:

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького, доцентка

А. П. Іржавська

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
(протокол № 4 від 19 лютого 2025 року)*

Т 35 Терещенко Т. В. Новітня історія країн Західної Європи та Північної
Америки (1918–1945 рр.) : навчальний посібник / Т. В. Терещенко. Черкаси,
2025. 248 с.

На основі директивних, нормативних та методичних документів укладено
навчальний посібник з дисципліни «Новітня історія Західної Європи та
Північної Америки (1918–1945 рр.)» для студентів спеціальностей 032 – Історія
та археологія, 014.03 Середня освіта (Історія) Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин, історії та філософії Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького.

УДК 94 (100) «1918/1945» (075.8)

ББК 63.3 (0) 6 я73–1

Т 35

© Т. В. Терещенко, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1.1. Мета викладання дисципліни	4
1.2. Завдання вивчення дисципліни	4
1.3. Міждисциплінарні зв'язки	4
1.4. Знання та вміння	4
1.5. Зміст тем дисципліни	5
2. РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ	14
2.1. Тематика і зміст лекцій	14
2.2. Зміст семінарських занять та методичні рекомендації до них	114
3. САМОСТІЙНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА	130
3.1. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи	130
3.2. Зміст самостійної та індивідуальної роботи	130
3.3. Додаткова тематика рефератів з курсу	144
3.4. Теми для індивідуальної роботи студентів	146
3.5. Теми курсових робіт студентів	149
4. КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	151
4.1. Питання для самоконтролю	151
4.2. Тести для поточного контролю знань студентів	154
4.3. Методичні рекомендації до виконання модульної контрольної роботи	163
4.4. Питання для підсумкового контролю	165
4.5. Форми контролю	167
4.6. Система, форми, критерії і шкала оцінювання знань	167
5. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ	176
5.1. Джерела	176
5.2. Основна література	179
5.3. Допоміжна література	182
5.4. Інформаційні ресурси	193
5.5. Основні поняття і терміни	195
5.6. Документи	200

ВСТУП

1.1. Мета викладання дисципліни.

Метою викладання навчальної дисципліни є формування у студентів систематизованих знань про новітню історію країн Західної Європи і Північної Америки означеного періоду.

1.2. Завдання вивчення дисципліни: визначення основних проблем політичного, економічного і соціального розвитку провідних країн Західної Європи і Північної Америки в період міжвоєнного двадцятиріччя та роки Другої світової війни і розуміння їх особливостей і відмінних рис.

1.3. Міждисциплінарні зв'язки.

Для вивчення курсу студенти потребують базових знань з дисциплін «Нова історія країн Західної Європи і Північної Америки», «Політологія», «Релігієзнавство», «Культурологія», «Історична географія», «Історична демографія», «Історіографія», «Джерелознавство».

1.4. Знання та вміння.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати: основні етапи і процеси історії країн Західної Європи та Північної Америки після Першої світової війни; спільні і відмінні риси їх історичного розвитку; хронологію найголовніших подій і політичної географії країн цих регіонів, джерела і літературу з проблем курсу.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен вміти: здійснювати самостійний фаховий аналіз політичного розвитку країн Західної Європи та Північної Америки, їх зовнішньої політики; викладати сучасну історію цих країн в середніх школах та професійно-технічних училищах; працювати в експериментально-аналітичних підрозділах, спрямованих на вивчення внутрішньої і зовнішньої політики зарубіжних країн, в складі державних установ, засобів масової інформації, підприємницьких структурах.

1.5. Зміст тем дисципліни

Змістовий модуль 1.

Провідні країни Західної Європи і США в 1918–1945 рр.

Тема 1. Новітня історія та її головні закономірності.

Вплив фактору завершення Першої світової війни 1914–1918 рр. і її підсумків на становище в країнах-переможницях та в переможених країнах. Міжнародно-політичні наслідки приходу до влади в росії більшовиків і утворення СРСР.

Різні погляди на характер та особливості епохи імперіалізму, закономірності розвитку капіталістичних країн в цю епоху.

Ідеологічна боротьба між соціалізмом і капіталізмом. Початок змагання капіталізму з соціалізмом та вплив цього фактору на соціально-економічну політику правлячих кіл головних капіталістичних держав світу. Поляризація сил в капіталістичному світі.

Сприйняття громадською думкою Заходу сталінізму і радянської тоталітарної системи.

Тема 2. Німеччина (1918–1945 рр.)

Листопадова революція в Німеччині (1918–1919 рр.). Назрівання революційної кризи. Розстановка політичних сил в країні. Значення воєнної поразки Німеччини у Першій світовій війні для виникнення революції. Повстання в Кілі. Розповсюдження революції по країні. Революційне повстання в Берліні, створення Ради народних уповноважених. Значення укладення Комп'єнського перемир'я для дальшого розвитку революції. Дві політичні течії в Листопадовій революції, їх боротьба. Січневі збройні бої 1919 р. Революційне піднесення в Німеччині у першій половині 1919 р. Вибори до Установчих зборів. Відкриття Установчих зборів та їх робота. Баварська Радянська республіка, її поразка. Фази розвитку Листопадової революції, її характер, рушійні сили. Історіографія Листопадової революції (основні напратки).

Ваймарська республіка (1919–1933 рр.). Прийняття Ваймарської конституції, її зміст. Дві тенденції в політиці німецької буржуазії. Каппівський путч, його поразка.

Підписання Німеччиною Версальського мирного договору, ставлення до нього в Німеччині. Відносини Німеччини з державами-переможницями в 1919–1923 рр. Проблема «західної» та «східної» орієнтації у зовнішній політиці Німеччини. Раппальський договір та політика Раппало.

КПН та СДПН в період 1919–1923 рр. Загострення політичної ситуації в Центральній Німеччині в 1921 р.

Окупація Рура та політика «пасивного опору». Наслідки рурської окупації для Німеччини. Політична криза 1923 р. в країні. Поразка лівих сил.

Форми і методи досягнення соціально-політичної стабілізації в Німеччині. Капіталістична раціоналізація, теорії «організованого капіталізму» та «господарської демократії». План Доза. Посилення великого капіталу, переважання «західної» орієнтації Німеччини.

Локарнські угоди. Роль США та Англії у відродженні воєнно-промислового потенціалу Німеччини.

Німецьке бюргерство, його соціальна психологія. Німецька родина, роль жінки в ній. Німецька молодь, настрої «втраченого покоління».

Діяльність КПН, її роль у класових сутичках 1928–1929 рр.

Німеччина в роки світової економічної кризи 1929–1933 рр. Загострення економічної ситуації, репараційна проблема. Поляризація політичних сил в країні. Зростання нацистської небезпеки. Провал спроб КПН створити єдиний робітничий фронт. Прихід нацистів до влади.

Нацистська диктатура в Німеччині (1933–1939 рр.). Коротка історія НСДАП: етапи розвитку нацизму, ідеологічна, політична, військова організація. Соціально-політична суть та соціальна база нацизму. Причини перемоги нацизму в Німеччині.

Перші кроки Гітлера при владі. Соціальна політика, фашизація та мілітаризація внутрішнього життя країни, націонал-соціалістське перевиховання суспільства.

Підготовка Німеччини до війни. Порушення Гітлером воєнних статей Версальського договору та Рейнського гарантійного пакту. Позиція західних держав, їх політика «умиротворення». Початок створення Німеччиною агресивного блоку. Захоплення Німеччиною Австрії.

Боротьба прогресивних сил Німеччини проти фашизму і війни. Зародження антифашистського руху Опору в Німеччині. Всебічна фашизація німецького суспільства. Ідеологічна і психологічна обробка німецької молоді. Культура, освіта, наука під час нацистської диктатури.

Загострення суперечностей між Німеччиною та західними демократіями. Мюнхенська політика західних держав і використання її Гітлером. Гітлер як політик. Його плани війни за світове панування, підготовка до їх реалізації після 1938 р. Німеччина в роки Другої світової війни.

Тема 3. Велика Британія (1918–1945 рр.)

Економічне і політичне становище Великої Британії після Першої світової війни. Парламентські вибори 1918 р. Уряд Ллойд Джорджа і його політика.

Робітничий рух у 1918 р. Утворення Комуністичної партії Великої Британії (КПВ).

Економічна криза 1920–1921 рр. Закон 1920 р. про надзвичайні повноваження. Загострення боротьби між робітничим класом і підприємцями. «Чорна п'ятниця».

Британська колоніальна система після Першої світової війни. Боротьба Ірландії за незалежність. Піднесення національно-визвольного руху в азійських і африканських колоніях Великої Британії.

Велика Британія і Версальсько-Вашингтонська система.

Розрив консервативно-ліберальної коаліції, відставка уряду Ллойд Джорджа. Заміна ліберальної партії лейбористською в двопартійній системі Великої Британії. Консервативний кабінет Бонар-Лоу, його внутрішня і зовнішня політика.

Соціально-політична стабілізація в Великій Британії. Англо-американські суперечності на світовій арені.

Перший лейбористський уряд, його внутрішня і зовнішня політика.

Прихід до влади консерваторів. Уряд С. Болдвіна. Відновлення «золотого стандарту». «Рух меншості» і рух безробітних. «Червона п'ятниця».

Загальний страйк 1926 р. і його значення. Мондизм. Розрив дипломатичних відносин з СРСР. Велика Британія і Локарнські угоди.

Вибори 1929 р. Другий лейбористський уряд. Відновлення дипломатичних відносин з СРСР.

Велика Британія в роки світової економічної кризи. Загострення соціальних конфліктів. Повстання військових моряків 1931 р.

Внутрішня, зовнішня і колоніальна політика другого лейбористського уряду. Вестмінстерський статут. Урядова криза 1931 р. і криза лейбористської партії.

«Національний уряд» і його політика. Боротьба Великої Британії за утримання своїх позицій на світових ринках. Скасування «золотого стандарту». Запровадження протекціонізму. Оттавська імперська економічна конференція 1932 р.

Британський союз фашистів. Велика Британія і встановлення нацистської диктатури в Німеччині. Англо-німецька морська угода 1935 р.

Становище Великої Британії напередодні Другої світової війни. Посилення економічної ролі держави. Вибори 1935 р. «Плебісцит миру» 1935 р. Консервативні уряди С. Болдвіна і Н. Чемберлена. Відцентрові тенденції в Британській імперії, імперська конференція 1937 р. Відокремлення Ірландії.

Зовнішня політика Великої Британії напередодні Другої світової війни. Позиція щодо агресивної політики Німеччини і Японії. Англо-франко-радянські перемовини 1939 р. Велика Британія в роки Другої світової війни.

Тема 4. Франція (1918–1945 рр.)

Економічне та політичне становище Франції після Першої світової війни. Внутрішня та зовнішня політика уряду Ж. Клемансо. «Національний блок» та вибори 1919 р.

Створення Французької комуністичної партії та її місце в робітничому русі країни.

Англо-французькі суперечності після Першої світової війни. Окупація Рура. Виступи у Франції проти рурської окупації. Негативні наслідки плану Доза для Франції.

Соціально-політична стабілізація у Франції. Створення «лівого» блоку та його перемога на виборах. Політика уряду «лівого» блоку. Визнання СРСР. Ослаблення позиції Франції в Європі. Колоніальні війни. Падіння уряду «лівого» блоку та створення уряду «національного єднання». Його політика. План створення «пан-Європи».

Розвиток французької культури. Французька сім'я, становище жінки. Французька молодь. Освіта та наука.

Франція під час світової економічної кризи 20-х – початку 30-х рр. Відродження «лівого» блоку і його прихід до влади. Укладання радянсько-французького договору про ненапад.

Страйковий рух французького робітничого класу. Погіршення становища дрібної буржуазії та селянства. Криза соціалістичної партії.

Посилення фашистських сил та зростання фашистської загрози в країні. Фашистський путч 1934 р. та його провал. Створення єдиного робітничого та Народного фронтів. Програма Народного фронту. Укладення радянсько-французького договору про взаємодопомогу.

Парламентські вибори 1936 р. та перемога Народного фронту. Політика уряду Леона Блюма. Діяльність Народного фронту.

Початок у Франції нової економічної кризи. Мюнхенська політика правлячих кіл. Розкол Народного фронту.

Франція напередодні Другої світової війни – економічне та політичне становище. Франція в роки Другої світової війни.

Тема 5. Сполучені Штати Америки (1918–1945 рр.)

Особливості історичного розвитку США.

Наслідки першої світової війни для США – перетворення країни в найпотужнішу капіталістичну державу світу.

Зростання після війни масового громадського руху. Рух за незалежні політичні дії. Негритянський рух. Створення компартії США.

Політика уряду В. Вільсона. «Трагедія Вільсона» – відмова конгресу ратифікувати Версальський мирний договір. Ізоляціоністський рух в США.

Перша післявоєнна економічна криза 1920–1921 рр. Характер робітничого руху в США на початку 20-х рр. Створення фермерсько-робітничої партії. Рух Р. Лафоллета.

Стабілізація капіталізму в США («просперіті»). Політика урядів В. Гардінга та К. Куліджа. Панування в державній політиці принципу «твердого індивідуалізму». Судовий процес Сакко і Ванцетті. Затухання класової боротьби в країні. Прихід до влади уряду Г. Гувера.

Нові риси в розвитку американської культури. «Поп-культура». Формування американського «способу життя» та соціальної психології середнього американця. Американська родина. Становище жінки. Американська молодь.

Освіта й наука в США. Релігія в політичному житті Америки.

Початок в США економічної кризи 1929–1933 рр. Спроби уряду Г. Гувера подолати руйнівні наслідки кризи. Вимушений відхід від «твердого індивідуалізму» і поступове запровадження етатизму. Наростання кризи і перетворення її на велику депресію початку 30-х рр.

Президентські вибори 1932 р. та прихід до влади уряду Ф. Рузвельта. «Новий курс» Рузвельта – початок «нової ери» розвитку американського капіталізму. Ф. Рузвельт – людина і політик.

Посилення громадських рухів під час кризи: рух безробітних, фермерські страйки, бойкоти, рух за створення виробничих профспілок, спроби створення «третьої партії». Зростання фашистського руху. Діяльність компартії США.

Зовнішня політика Ф. Рузвельта. Встановлення дипломатичних відносин з СРСР. Політика «доброго сусіда» щодо латиноамериканських країн.

Наступ справа на «новий курс». Перемога Ф. Рузвельта на виборах 1936 р. Продовження політики «нового курсу» у післякризовий період. Закон Вагнера або «Акт про трудові відносини». Економічна криза 1937–1938 рр.

Зовнішня політика США напередодні Другої світової війни. «Інтернаціоналісти» та «ізоляціоністи» в США та їх вплив на політику уряду. США в роки Другої світової війни.

Тема 6. Італія (1918–1945 рр.)

Наслідки Першої світової війни для Італії. Зростання соціалістичного руху, посилення лівих сил в ньому. Рух за захоплення робітниками промислових підприємств, за створення фабрично-заводських рад. Селянський рух. Створення партії «Пополяри». Політика А. Бордігі. Наступ реакції. Зародження фашистського руху. Опір народних мас фашистському наступу. «Пакт умиротворення». Допомога фашистському руху з боку міжнародної реакції.

«Похід» фашистів на Рим, прихід до влади фашистів. Початковий період фашистського правління в Італії.

Соціально-політична стабілізація в Італії. Вбивство Дж. Маттеотті та політична криза в країні. «Авентинський блок». Тактика КПП, боротьба проти бордігіанства.

Встановлення тоталітарної фашистської диктатури в Італії. Беніто Мусоліні. Латеранські угоди.

Агресивна середземноморська та балканська зовнішня політика фашистської Італії.

Економічна криза 1929–1933 рр. в Італії. Введення етатизму та перехід економіки на воєнні рейки. Політика «автаркії». Фашистська «корпоративна система».

Зростання класових суперечностей в роки економічної кризи. Антифашистський рух в країні. Підготовка італійського фашизму до війни. Агресія Італії проти Ефіопії. Інтервенція італійського фашизму проти республіканської Іспанії. Італія і мюнхенська змова. Захоплення Італією Албанії. Економічне та політичне становище Італії напередодні Другої світової війни. Італія в роки Другої світової війни.

Змістовий модуль 2.

Середньорозвинуті та малі промислово розвинуті країни Європи та Канада в 1918–1945 рр.

Тема 7. Іспанія (1918–1945 рр.)

Іспанська монархія після Першої світової війни. Післявоєнна економічна криза. Колоніальна війна в Марокко. Встановлення диктатури генерала Прімо де Рівери, її характер.

Іспанія в роки світової економічної кризи. Виникнення соціально-політичної кризи. Повалення монархії.

Буржуазно-демократична революція 1931–1939 рр. Основні періоди і рушійні сили революції. Політика республікансько-соціалістичних урядів. Аграрне питання. Церква і національне питання на першому етапі революції.

Другий етап революції. «Чорне дворіччя», боротьба лівих сил проти наступу правоконсервативних і профашистських сил. Жовтневі бої 1934 р. і їх значення. Боротьба за створення Народного фронту. Перемога Народного фронту на парламентських виборах.

Третій етап революції. Військово-фашистський закат. Національно-революційна війна і її основні періоди. Зародження Руху Опору. Політичні і соціально-економічні перетворення в ході війни. Втручання в іспанські справи Німеччини, Італії, Португалії, СРСР. Політика «невтручання» з боку Великої Британії, Франції і США.

Причини поразки Іспанської Республіки. Встановлення диктатури Ф. Франко, її політична і соціальна природа. Франкізм. Іспанія в роки Другої світової війни.

Тема 8. Австрія (1918–1945 рр.)

Революційна криза в двоєдиній монархії в кінці Першої світової війни. Поразка Австро-Угорщини у війні. Розпад багатонаціональної держави. Листопадова революція 1918 р. в Австрії. Проголошення республіки. Австро-марксизм.

Політика австрійської буржуазії. Сен-Жерменський мирний договір. Установчі збори. Конституція Австрійської республіки. Політичні партії. Боротьба австрійських робітників за покращення свого становища.

Часткова стабілізація капіталізму в Австрії. Виступи робітників у липні 1927 р. Позиція лідерів соціал-демократичної партії. Фашистські організації в Австрії.

Австрія в період світової економічної кризи 1929–1933 рр. Наступ реакції та встановлення австро-фашистської диктатури. Збройні бої робітників Австрії в лютому 1934 р.

Боротьба вправлячому таборі. Вбивство Дольфуса. Спроба захоплення Австрії фашистською Німеччиною (1934 р.) та причини його провалу. Австро-німецькі угоди 1936 р. Захоплення Австрії гітлерівською Німеччиною. Австрія в роки Другої світової війни.

Тема 9. Угорщина (1918–1945 рр.)

Економічне і політичне становище Угорщини напередодні розпаду Австро-Угорської монархії.

Буржуазно-демократична революція в Угорщині 1918 р. Повалення влади Габсбургів. Проголошення республіки. Політична криза в Угорщині на початку 1919 р.

Проголошення Угорської Радянської республіки. Внутрішня політика уряду Радянської Угорщини. Падіння Угорської Радянської республіки.

Встановлення диктатури М. Хорті.

Економічний розвиток Угорщини в 1924–1929 рр. Зовнішня політика Угорщини.

Загострення протиріч в Угорщині в роки світової економічної кризи. Реакційна внутрішня і зовнішня політика правлячих кіл Угорщини.

Угорщина напередодні Другої світової війни. Угорщина в роки Другої світової війни.

Тема 10. Румунія (1918–1945 рр.)

Економічне і політичне становище Румунії після Першої світової війни.

Румунія в планах Антанти. Захоплення Бессарабії і Північної Буковини. Об'єднання Трансільванії з Румунією. Мирні договори 1919–1920 рр. і нові кордони Румунії. Румунія в Малій Антанті.

Хронічна урядова криза. Загальний страйк 1920 р.

Характерні риси стабілізації капіталізму в Румунії. Аграрна реформа і її результати. Конституція 1923 р.

Румунія в період світової економічної кризи 1929–1933 рр. Лютневі бої 1933 р. залізничників та нафтовиків. Криза буржуазного парламентаризму. Реакційна політика буржуазних партій. Ріст фашистських організацій.

Політична боротьба 1934–1938 рр. і встановлення королівської диктатури. Суть і характер нового політичного режиму. Встановлення військово-фашистської диктатури І. Антонеску. Перетворення Румунії в сателіта гітлерівської Німеччини. Румунія в роки Другої світової війни.

Тема 11. Греція (1918–1945 рр.)

Економічне і політичне становище Греції після Першої світової війни. Греко-турецька війна 1919–1922 рр. Малоазійська катастрофа та її наслідки. Відречення Костянтина. Лозаннський мирний договір. Проголошення Греції республікою. Внутрішнє становище Греції в період часткової стабілізації капіталізму. Греція і світова економічна криза. Відновлення монархії. Загальний страйк 1936 р.

Диктатура І. Метаксаса та її характер. Боротьба імперіалістичних країн за панування в Греції. Греція в роки Другої світової війни.

Тема 12. Португалія (1918–1945 рр.)

Економічне і політичне становище Португалії після Першої світової війни. Загострення соціальних протиріч. Військовий переворот 1926 р. та встановлення фашистської диктатури. Участь Португалії в італо-німецькій інтервенції в Іспанії.

Посилення позиції великого фінансового капіталу, поміщиків і верхівки церкви. Погіршення становища трудящих. Розорення дрібної буржуазії та середніх прошарків. Наростання опору народних мас. Португалія в роки Другої світової війни.

Тема 13. Албанія (1918–1945 рр.)

Економічне і політичне становище Албанії після Першої світової війни. Розгортання збройної боротьби і вигнання окупантів.

Буржуазно-демократична революція 1924 р. і створення уряду Фан Нолі. Його внутрішня і зовнішня політика. Захоплення влади реакційною клікою Ахмеда Зогу. Внутрішня і зовнішня політика Албанії в 1925–1939 рр. Перетворення Албанії на італійську напівколонію. Албанія в роки Другої світової війни.

Тема 14. Канада (1918–1945 рр.)

Наслідки Першої світової війни для Канади. Піднесення робітничого і фермерського руху. Вінніпезький загальний страйк 1919 р. Фермерський рух і Національна прогресивна партія. Канада в період тимчасової стабілізації капіталізму. Економічне піднесення 1925–1928 рр. Конституційна криза 1926 р. Вестмінстерський статут 1931 р.

Канада в роки світової економічної кризи 1929–1933 рр. Політика консервативного кабінету Р. Беннета. Виникнення нових політичних партій. Поразка консерваторів на виборах 1935 р. Уряд Макензі Кінга.

Загострення національного питання в 30-х рр. Соціальне законодавство. Боротьба з питань зовнішньої політики Канади напередодні Другої світової війни. Канада в роки Другої світової війни.

2. РОБОЧА ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Тематика і зміст лекцій

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. Провідні країни Західної Європи і США в 1918–1945 рр.

Лекція 1

Тема 1. Вступ. Підходи до викладання курсу
(2 год.)

Логіка викладу:

1. Предмет, періодизація та проблематика курсу.
2. Огляд джерел та літератури.
3. Сучасна західна цивілізація та основні її ознаки.

1. Предмет, періодизація та проблематика курсу

Предметом вивчення новітньої історії Західної Європи та Північної Америки є вивчення закономірностей економічного, соціального та політичного розвитку країн Західної Європи та Північної Америки, особливостей діяльності політичних партій, рухів, громадських об'єднань та державних структур, ролі осіб в історичному процесі новітньої доби.

В основу покладено країнознавчий принцип висвітлення історії народів двох континентів. Передусім, Великої Британії, Франції, Італії, Іспанії у Європі та США і Канади – на американському континенті.

З приводу всіх зазначених проблем останнім часом ведуться дискусії. Перш за все, піддаються сумніву, а то й зовсім заперечуються хронологічні рамки радянської історіографії. На пострадянському просторі це пов'язано з пошуком нових методологічних орієнтирів, прагнення віднайти золоту середину між цивілізаційним та формаційним підходами до вивчення історії.

Існують різні підходи до періодизації. Ми відштовхуємося від загально визнаного самостійного періоду всесвітньої історії від Першої світової війни до сучасності. Епоху новітньої історії поділяють на два періоди. Перший період охоплює час з 1918 до 1945 рр. Другий період розпочинається у 1945 р. і продовжується до наших днів. Перший період епохи новітньої історії, який охоплює час з 1918–1945 рр. можна умовно поділити на декілька етапів:

Перший етап: 1918–1921 рр., час закінчення Першої світової війни, революції в Німеччині, Угорщині, Австрії, Словаччині, росії, Україні, утворення незалежних держав у Центральній Європі, становлення біполярного світу.

Другий етап: 1921 – 1 вересня 1939 року. Це міжвоєнний період в історії Європи та Америки.

- роки відбудови економічного потенціалу країн (1920–1924 рр.),
- стабілізації політичного і економічного життя (1924–1928 рр.),
- світової економічної кризи (1929–1933 рр.). То був час руйнування виробничих сил, збіднення мільйонів людей у країнах Європи та Америки.
- 1933–1939 рр. підготовки до Другої світової війни.

Третій етап: 1 вересня 1939 р. – 9 травня 1945 р. Це роки Другої світової війни в Європі і німецько-радянської війни для народів СРСР, це час небачених до того величезних бойових дій, людських і матеріальних втрат двох військових коаліцій.

Втім, слід пам'ятати, що з відходом від політизації історії та переходом до аналізу розвитку суспільства як цілісної системи, сама необхідність пошуку конкретної дати початку тієї чи іншої епохи відпадає. Провідної ролі набуває концептуальне осмислення історичного процесу та його співвідношення з актуальними проблемами сучасного суспільного життя.

Як би там не було, характерні риси та особливості цього, порівняно невеликого проміжку часу (до 1945 р.), визначаються наступними головними подіями.

1. Перша світова війна, яка мала дуже серйозні політичні наслідки, спричинила ряд революційних потрясінь та суттєво змінила політичну карту не тільки Європи, а й світу в цілому (з'являється перша соціалістична держава, занепадає колоніальна система). На думку частини дослідників (Р. Постоловський, С. Троян) за своєю роллю, значенням та наслідками період 1914–1918 рр. може вважатися реальним рубежем між XIX та XX століттями.

2. Російська революція, яка охопила період 1917–1922 рр. Протягом цього часу відбулися суттєві зміни у державному устрої, пов'язані із консолідацією політичної влади в руках партії більшовиків та склалася нова держава – СРСР.

3. Створення у 1919–1922 рр. Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Вироблені на Паризькій та Вашингтонській конференціях нові принципи міжнародного співіснування держав отримали назву Версальсько-Вашингтонської системи. Одразу зазначимо, що вона не тільки не ліквідувала старі протиріччя, лише тимчасово послабивши їх, а й породила нові (між переможцями та переможеними, між країнами – переможницями, між капіталістичними державами та першою соціалістичною країною в особі Радянської росії, а потім й СРСР). У плані врегулювання міжнародних проблем Вашингтон був продовженням Версаля, та початком його ревізії, зумовленої пошуком США нового зовнішньополітичного курсу з метою посилення американського лідерства у світі. Загалом Версальсько-Вашингтонська система завершила процес післявоєнного мирного

врегулювання, переходу від війни до миру та створила умови для стабілізації міжнародних відносин.

4. Встановлення в ряді країн Європи тоталітарних режимів. Класичними зразками міжвоєнного періоду були фашизм в Італії періоду Б. Муссоліні, нацистська диктатура у гітлерівській Німеччині та сталінізм у Радянському Союзі. Відповідно протистояння між демократією та тоталітаризмом стало однією з визначальних тенденцій міжвоєнного розвитку світу.

5. Друга світова війна. Найбільш кривава війна за всю історію людства. Вона призвела до розгрому та ліквідації фашизму, розпаду світової системи колоніалізму, посилення міжнародних позицій СРСР, встановленню в країнах Східної Європи прорадянських політичних режимів та розколу Європи і світу на два військово-політичні блоки. Одним з підсумків війни стало створення ООН як регулятора всієї системи міжнародних відносин.

2. Основні напрями історіографії та джерельна база:

В історичній науці стосовно новітньої історії країн Західної Європи та Північної Америки склалось декілька основних напрямів.

1. Західна історіографія. До останніх років для українських дослідників була майже недоступною (політичні проблеми і мовні перепони). У ній основна увага приділяється проблемам становлення Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, розгляду причин і наслідків світової економічної кризи, появи тоталітарних режимів в Європі, бойових дій на фронтах Другої світової війни.

2. Радянська історіографія особливу увагу приділяла розробці проблем класової боротьби у країнах Європи та Америки у міжвоєнний період, ролі комуністичних партій в тих процесах. У ній викривалась політика і практика фашистських режимів.

3. Сучасна вітчизняна та зарубіжна історіографія значну увагу приділяє дослідженню ролі державних та політичних діячів, здійснює порівняльний аналіз важливих політичних процесів, виявляє їх взаємовплив на долю народів Західної Європи та Північної Америки у новітню добу.

Джерельна база курсу, як і історіографія новітньої історії країн Західної Європи та Північної Америки, також формувалася у двох напрямках: західний і радянський. Документи і матеріали, що зберігаються в країнах Європи та Америки, для багатьох дослідників в Україні недоступні через мовний бар'єр, перш за все. Збірники документів, в яких у скороченому вигляді опубліковані окремі документи і матеріали радянськими науковими установами, страждають певною тенденційністю в їх відборі і розташуванні.

3. Сучасна західна цивілізація та основні її ознаки.

Якщо говорити про ознаки Новітньої історії до основних слід віднести:

1. протистояння та взаємодію капіталістичної та соціалістичної форм індустріальних цивілізацій;
2. боротьба між демократичною та тоталітарною політичними системами,
3. НТР,
4. еволюції моделі «державного добробуту» .

Найсуттєвішою рисою економічного життя провідних держав світу на початку ХХ ст. стало завершення формування індустріального суспільства. Можна виділити такі його характерні ознаки:

1. Створення індустріальної системи господарства. Коли частка промислового виробництва перевищила долю виробництва сільськогосподарської продукції;
2. Прискорення процесів урбанізації та соціального розширення суспільства;
3. Широке використання досягнень науково-технічної революції;
4. Парламентський устрій, втілення принципу розподілу влади на три гілки;
5. Зміна психології людини, її світоглядних цінностей у душі підприємництва;
6. Перехід до стадії імперіалізму (новий етап у розвитку капіталізму).

Термін «індустріальне суспільство» ввів А. Сен-Симон, теоретичну розробку цього поняття продовжили О. Конт, Г. Спенсер, Є. Дюркгейм та ін. аж до широкого поширення теорії «індустріального суспільства» в США та Західній Європі у 40 – 50-х рр. ХХ ст. (Р. Дарендорф, Р. Арон, У. Ростоу, Д. Белл та ін.)

Родоначальником концепції «індустріального суспільства» вважають американського економіста Пітера Фердинанда Дракера, який у 40-х рр. опублікував кілька праць, присвячених цій проблемі: «Майбутнє індустріальної людини» (1942), «Ідея корпорації» (1946), «Великий бізнес» (1947), «Нове суспільство. Анатомія індустріального ладу» (1949).

Становлення «індустріальної системи» він відносить до ХХ ст. Її основу створюють великі підприємства й корпорації, що здійснюють масове виробництво. «Індустріальна система» знаменує перехід до «індустріального суспільства». Дракер виділяє два різновиди «індустріального суспільства»: капіталістичне й соціалістичне. Капіталістичне «індустріальне суспільство» Дракер називав «вільним», а соціалістичне – «рабським».

У 60-х рр. теорію «індустріального суспільства» розвинули американський соціолог і економіст Волт Вітмен Ростоу, французькі соціологи Жак Еллюль і Реймон Арон.

Волт Вітмен Ростоу американський економіст і політичний мислитель, професор Массачусетського технологічного інституту, автор теорії стадій економічного зростання, радник президента США з національної безпеки в 1966–1969 рр.

Ростоу опублікував книгу «Стадії економічного зростання. Некомуністичний маніфест» (1960), який виклав власну концепцію суспільного розвитку, як альтернативу марксистській формаційній теорії. Він виділяє п'ять стадій економічного зростання: 1) традиційне суспільство, 2) підготовка передумов для піднесення, 3) піднесення, 4) рух до зрілості, 5) ера високого масового споживання.

«Традиційне суспільство» характеризується примітивною ручною технікою, ручною працею, переважанням сільського господарства. Перша стадія хронологічно охоплює всю історію людства до XVII ст.

«Друга стадія зростання» – це суспільство в перехідному стані». На цій стадії створюються передумови для піднесення. Визначальною рисою стадії є утворення централізованих національних держав. В економіці з'являються «нові типи підприємливих людей, які бажають мобілізувати заощадження й узяти на себе ризик, прагнучи прибутку або модернізації». На другій стадії виникають банки, зростають інвестиції, поживляється зовнішня та внутрішня торгівля.

«Третя стадія», стадія піднесення, визначається тим, що сили економічного прогресу починають домінувати в суспільстві. Відбувається розвиток в інтересах усього суспільства. Цю стадію різні країни пройшли в історично різні відрізки часу. В Англії – це (приблизно) два останні десятиріччя XVIII ст., у Франції і США – кілька десятиріч перед 1860 р.

«Четверта стадія» характеризується постійним прогресом, удосконаленням техніки, поширенням нової технології на всю сферу господарської діяльності, більш швидким зростанням випуску продукції порівняно зі зростанням кількості населення. Саме цю стадію Ростоу називає «індустріальним суспільством».

Найхарактернішою рисою «п'ятої стадії» економічного зростання є випуск товарів тривалого користування. На цій стадії змінюються пріоритети суспільства. На перший план виходить не виробництво, а «споживання і благоденство в самому широкому розумінні».

П'ятою стадією Ростоу не завершує періодизацію суспільного розвитку. Майбутнє суспільство він зв'яже зі стадією «за споживанням», якої ніби вже досягнуто у США. Для неї характерним є переважання сімейних та

інтелектуальних цінностей над споживанням. Ростоу вважає, що високе масове споживання стане загальним і закликає людство прискорити цей процес.

Реймон Арон – французький філософ, політолог, соціолог і публіцист. Ліберал. Вважав, що держава зобов'язана створювати закони, що забезпечують свободу, плюралізм і рівність громадянам, а також забезпечити їх виконання.

«Опій інтелектуалів» (1955). У цій праці Арон висловлює свої думки про те, чому інтелігенція так тяжіє до марксистської ідеології та радянської системи. На його думку, вона з часом розчарується в марксизмі та втратить до нього інтерес, усвідомивши всю антидемократичність радянського ладу.

«Демократія та тоталітаризм» (1958) – містить детальний порівняльний аналіз політичних систем СРСР і країн Заходу.

Свою концепцію індустріального суспільства він виклав у таких творах: «18 лекцій про індустріальне суспільство» (1962) та «Три нариси про індустріальну епоху» (1966).

Індустріальне суспільство він визначає як таке, у котрому найбільш поширеною формою виробництва є велика промисловість. Такому суспільству притаманні повне відокремлення від сім'ї, технологічний поділ праці, нагромадження капіталу, концентрація робітників.

Він також виділяє два типи індустріального суспільства: капіталістичне й радянське. Різницю між ними він бачить у формі власності на засоби виробництва і способах регулювання економіки. Капіталістичному типу економіки притаманна приватна власність на засоби виробництва, децентралізоване регулювання економіки, поділ суспільства на наймачів – власників засобів виробництва і найманих робітників, гонитва за прибутком як рушієм виробництва та циклічні коливання економіки.

Розробка теоретичних поглядів щодо індустріального суспільства стало основою теорії постіндустріального суспільства.

Постіндустріальне суспільство – поняття, яке відображає специфіку сучасного періоду розвитку провідних країн Заходу та є якісно відмінним від індустріальної модернізації. Основні характеристики концепції постіндустріального суспільства були відображені в роботах Деніел Белла, З. Бжезинського, О. Тоффлера та ін.

В основі концепції «постіндустріального суспільства» лежить поділ суспільного розвитку на три етапи: доіндустріальний (традиційне), індустріальний та постіндустріальний.

Відзначається, що переважаючими сферами економічної активності в традиційному, індустріальному та постіндустріальному суспільстві виступають відповідно «первинна сфера» (сільське господарство), «вторинна сфера» (промисловість) і «третинна сфера» (послуги, зокрема наука, освіта). Отже, вирішальну роль у переході на постіндустріальну стадію розвитку

відіграє падіння ролі промислових чинників розвитку і зростання значущості інтелектуальних технологій.

Перехід від індустріального суспільства до постіндустріального визначається низкою факторів:

1. Зміни в економіці (переважання сфери послуг над сферою виробництва);
2. Зміни в соціальній структурі суспільства (поділ на класи поступається поділу за професійною ознакою). Саме ці зміни є вирішальними, на передній план виходить нова правляча еліта, яка має досить високий рівень знань;
3. Центральне місце теоретичних знань у визначенні політики в суспільстві (головними інститутами суспільства стають університети, як центри зосередження цих знань);
4. Створення нових інтелектуальних технологій.

Тоталітаризм – особливий тип суспільної ідеології і політичних відносин; політичний режим, що характеризується всеохоплюючим (тотальним) контролем держави над усіма сферами життя суспільства.

Одне з найстрашніших «винаходів» ХХ ст. Термін «тоталітаризм» для характеристики політичного режиму вперше застосовано в Італії у першій половині 1920-х рр., причому вживали його в яскраво негативному плані критикуючи фашизм.

Загалом тоталітарний тип політичної системи став своєрідним феноменом ХХ ст., й був характерним насамперед для держави Б. Муссоліні в Італії, періоду правління нацистів у Німеччині та одноосібної влади Й. Сталіна в Радянському Союзі. Науковий аналіз тоталітаризму ще у 50-х рр. здійснили у своїх працях американські політологи Анна Арендт («Походження тоталітаризму») і Карл Йоахім Фрідріх та З. Бжезинський («Тоталітарна диктатура і автократія»).

На політологічному симпозіумі в США в 1952 р. тоталітаризм був визначений як «закрита й нерухома соціокультурна та політична структура, в якій будь-яка дія – від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів – спрямовується і контролюється з єдиного центру».

У своєму політичному розвитку тоталітаризм проходить три етапи:

1. Революція;
2. Консолідація влади, що означає усунення опозиційних партій і сил з політичної арени;
3. Ліквідації очевидних та вигаданих ворогів всередині правлячої партії.

Класичними вважаються ознаки тоталітаризму виділені Карл Фрідріхом і Збігнев Бжезинським: основні ознаки:

1. Наявність однієї всеосяжної ідеології, на якій побудована політична система суспільства.

2. Наявність єдиної партії, зазвичай керованої диктатором, яка зливається з державним апаратом і таємною поліцією.
3. Вкрай висока роль державного апарату, проникнення держави практично в усі сфери життя суспільства.
4. Відсутність плюралізму в засобах масової інформації.
5. Жорстка ідеологічна цензура всіх легальних каналів надходження інформації, а також програм середньої та вищої освіти. Кримінальне покарання за розповсюдження незалежної інформації.
6. Значна роль державної пропаганди, маніпуляція масовою свідомістю населення.
7. Заперечення традицій, зокрема традиційної моралі, і повне підпорядкування вибору засобів поставленим цілям (побудувати «нове суспільство»).
8. Масові репресії та терор з боку силових структур.
9. Знищення індивідуальних громадянських прав і свобод.
10. Централізоване планування економіки.
11. Майже всеосяжний контроль правлячої партії над збройними силами і розповсюдженням зброї серед населення.
12. Прихильність до експансіонізму.
13. Адміністративний контроль над відправленням правосуддя.
14. Прагнення стерти всі кордони між державою, громадянським суспільством і особистістю.

Можна зазначити, що у наш час під тоталітарними, як правило, мають на увазі лише дві держави –гітлерівську Німеччину 1933–1945 рр. та сталінський СРСР середини 1920-х – 1953 рр.

Хоча чимало перерахованих ознак можна віднайти і у політичних режимах диктаторських і фашистських держав міжвоєнної Європи: в Італії, Іспанії, Австрії, Румунії, Угорщині, Португалії.

Проте, тоталітаризм у різні часи та в різних країнах мав свої прояви та особливості.

В класичному, «завершеному» виді тоталітаризм утвердився у 1933 р. в Німеччині, де нацисти прийшла до влади конституційним шляхом. Гітлерівський режим будувався на абсолютній централізації через систему фюрерства. Своєю метою нацисти проголошували встановлення гегемонії Німеччини в усьому світі, встановлення «нового порядку», знищення цілих народів або їх підкорення владі.

Опорою режиму стала дрібна та середня буржуазія, частинна робітництва і селянства, студенти, інтелігенція. Було ліквідовано всі демократичні інститути Ваймарської республіки: заборонено політичні партії, прийнято антидемократичні закони. Економічне життя країни підпорядковано мілітаристському курсу режиму.

Фашистські режими в Італії, Іспанії, Португалії при всій своїй відмінності мали дещо спільне. Зокрема, вони базувалися на принципах корпоративізму. Тут фашисти прийшли до влади в умовах хаосу та заворушень. Вони прагнули створити державу-корпорацію замкненого типу, в якій пануватиме «соціальний мир та порядок», централізація та вертикальне підпорядкування. «Все для держави, нічого проти держави, нікого поза державою», – проголошував Б. Муссоліні.

Військово-монархічні режими та фашистські диктатури в Болгарії, Румунії, Югославії, Угорщині та Польщі міжвоєнної доби також були різновидом тоталітаризму. Вони, як правило зберігали деякі демократичні інститути (парламентаризм, конституцію), проте придушували вільнодумство та фактично узурпували владу.

Окреме місце серед тоталітарних держав посідає СРСР. Проголошуючи гуманні цілі сталінське керівництво створило політичну систему, яка мало чим відрізнялась від інших тоталітарних держав. Проте цей режим теж мав свої особливості: сталінізм базувався на укріпленні режиму особистої влади Сталіна, підкорення йому центрально-бюрократичного апарату та всевладді каральних органів.

Протилежністю тоталітарному характеру і способу взаємодії влади, суспільства й особи виступала демократія західних держав, насамперед Англії, Франції та США. Демократичний тип політичної системи пройшов досить довгий шлях розвитку від часів античного полісу до ліберально-демократичного політичного устрою XX ст. основна його суть полягає у правління меншості, що обирається народом на конкурентних виборах, а також чіткому розмежуванню влади між різними її гілками. Свого часу президент США А. Лінкольн сказав: «Демократія – це правління народу, обране народом, для народу».

Серед основних ознак демократизму можна виділити такі:

1. Формальне визнання народу джерелом влади;
2. Визнання права всіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їх діяльністю, вплив на прийняття рішення;
3. Переважне право більшості приймати рішення, чітке регламентування політичних процедур і процесів;
4. Вимога виборності та періодичної змінюваності складу органів державної влади;
5. Наявність політико-правового порядку при якому дозволено існування і діяльність різних політичних партій, рухів та організацій;
6. Дотримання конституційних норм і реальне здійснення розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову;
7. Наявність розвиненого громадянського суспільства.

Протистояння між демократією і тоталітаризмом не тільки значною мірою визначило картину соціально-політичного й економічного розвитку всього XX ст., але й стало протистоянням між двома протилежними шляхами цивілізаційного розвитку людства.

Основними історіософськими концепціями новітньої доби стали ідея «занепаду Європи» О. Шпенглер, «осьового часу» К. Ясперса, «світосистеми» та «світоєкономіки» Іммануїла Валлерстайн і Ф. Броделя, «кінця історії» Ф. Фукуяма, «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона і З. Бжезинського. Велике зацікавлення цією проблемою стало своєрідною реакцією на кризові явища XX ст., спричиненні неконтрольованим розвитком європейського універсалізму.

Хоча сьогодні відбулася переорієнтація на принцип «діалогу культур», проте європоцентризм продовжує залишатися незмінною ознакою досліджень.

Відправними точками сучасних історіософських пошуків залишається факт, що цивілізаційний образ «умовного Заходу» у світі на сьогодні сформований, а історія завершена в її класичному форматі (Ф. Фукуяма), наприкінці XX ст. спробою своєрідної «реабілітації» Європи стала парадигма «кінця історії», що доводить факт світової перемоги ліберальної демократії.

Ф. Фукуяма пише: «Мабуть ми стаємо свідками кінця історії: це означає кінцеву точку ідеологічної еволюції людства та універсалізацію ліберальної західної демократії як кінцевої форми правління людини». Визнання факту існування великої кількості цивілізацій, які доведеться підтягувати до вимог цивілізаційного (західного) зразку (С. Гантінгтон).

Можна сперечатися про сутність історії Європи, проте як предмет комплексних наукових пошуків феномен Європи став продуктом новітньої доби.

Семюел Гантінгтон – директор Інституту стратегічних досліджень Гарвардського університету. «Зіткнення цивілізацій». Гантінгтон стверджує: «У цьому новому світі найбільш поширені, важливі та небезпечні конфлікти відбуватимуться не між суспільними класами, багатими та бідними, чи іншими, економічно детермінованими групами, а між народами, що належать до різних культурних спільнот».

За Гантінгтоном, цивілізація – це культурна спільнота. Вона визначається загальними об'єктивними елементами (мова, історія, релігія, звичаї) та суб'єктивною самоідентифікацією людей, при цьому приналежність до цивілізації є найбільш широким рівнем такої самоідентифікації. Цивілізаційний підхід Гантінгтона полягає у розмежуванні цивілізаційних парадигм, майбутній розвиток світу пов'язується із взаємодією семи чи восьми основних цивілізацій, зокрема: західної, конфуціанської (китайської), японської, ісламської, індуїстської, слов'яно-православної (сюди належить й Україна), латиноамериканської, африканської (можливо).

За Гантінгтоном, існують два фундаментальні джерела конфліктів між заходом та іншими цивілізаціями. По-перше, це боротьба за військову, економічну та політичну могутність, по-друге, відмінності в культурах, тобто в основних цінностях та віруваннях.

На поверхневому рівні західна культура здійснила експансію у світовий культурний простір, однак, на більш глибокому рівні існує фундаментальна відмінність західних концепцій співжиття від концепцій, домінуючих в інших цивілізаціях.

Такі західні ідеї, як індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, концепція прав людини, рівність, свобода, демократія, вільний ринок, відокремленість церкви, як правило, не мають резонансу в ісламській, конфуціанській, японській, індуській, буддистській чи православній культурах.

Більше того, спроби заходу запровадити власні цінності в інших цивілізаціях нашкоджуються на спротив та спричиняють процеси бродіння настояні на есенції екстремізму та релігійного фундаменталізму. Іншими словами, даний конфлікт спричинений різними сценаріями та векторами розвитку соціумів у рамках тої чи іншої цивілізації.

Західна цивілізація вбачає свою могутність у стрімкому розвитку точних наук та техніки, звідси й прагнення раціонально досягнути цей світ, опанувати природу за допомогою людського розуму.

Могутність конфуціанської, японської, індуської та, звичайно, ісламської цивілізацій полягає в силі духовного поступу (в той час, як європейці рятували – Святу Землю, мусульмани рятували свої душі).

Називаним цивілізаціям характерні прагнення абстрагуватись від світу матеріального, спроби самопізнання та самоусвідомлення. Якщо для європейця головним є реалізувати себе у земному житті як особистість, то для людини сходу принциповіше врятувати свою душу та зреалізувати власний потенціал у потойбічних проекціях.

Аналізований конфлікт існує і на рівні пануючих ідеологій та доктрин. Для християно-європейського типу цивілізації характерна ліберально-індивідуалістична ідеологічна концепція, що цілком суперечить ісламській традиціоналістсько-корпоративній концепції, де колектив, – корпорація, а не атомізований індивід, виступає суб'єктом політичних, економічних та суспільних відносин. Звідси різне розуміння місця людини, індивіда в соціокультурній системі.

У етико-світоглядній концепції європейського зразка людина сприймається як самодостатня одиниця. Людина – носій невід'ємних природних прав, що часом переважають у своїй значимості самого носія цих прав. Раціоналізований спосіб самоорганізації зовсім не притаманний ісламському типу цивілізації. Тут людина перебуває у постійній взаємодії з

соціумом, що вздовж і впоперек обумовлюється релігійними нормами. Людина позбавлена індивідуального статусу і розглядається лише як невід'ємний елемент суспільного організму. Таким чином, Ісламська цивілізація володіє власною парадигмою розвитку та співжиття, відповідно до якої індивід цілком і повністю залежить від свого оточення.

Гантінгтон бачить майбутній світовий порядок як війну – всіх проти заходу, надміру абсолютизуючи фатальність зіткнення цивілізацій та неминучість подальшої ескалації конфлікту.

За результатами свого дослідження С. Гантінгтон робить такі висновки:

1) поширення західних цінностей не призвело до появи світової цивілізації чи впливу вестернізації на незахідні цивілізації, яка відокремлена від модернізації;

2) баланс впливу поступово зміщується від Заходу в сторону економічно, військово і політично потужних азійських та ісламської цивілізації;

3) культурна спорідненість суспільств штовхає до блокування країни довкола передових і стрижневих країн своїх цивілізацій;

4) універсалістські стремління Заходу все частіше призводить до конфлікту з іншими цивілізаціями;

5) питання виживання західної цивілізації залежить від того чи зможуть об'єднатися партикулярні інтереси країн, а особливо поєднання Європи і США, виступаючи не як універсальне, а як унікальне утворення.

Лекція 2

Тема: Німеччина з 1918 по 1945 рік

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Листопадова революція (1918–1919)
2. Німеччина в роки Ваймарської республіки
3. Нацистська диктатура в 1933–1939 рр.
4. Німеччина в роки Другої світової війни

1. Листопадова революція (1918–1919)

Військові дії в Першій світовій війні відбувалися між 28 липня 1914 р. та 11 листопада 1918 р., було мобілізовано понад 70 мільйонів військовослужбовців; війна закінчилася 20 мільйонами смертей серед військових і цивільних осіб (без урахування смертельних випадків від пандемії іспанського грипу 1918 р.).

Німецьке населення зазнало важких економічних та психологічних наслідків поразки Німецької імперії від союзників, зросла соціальна напруга між населенням і аристократичною та буржуазною елітою.

Усвідомлення неминучої військової поразки спричинило Німецьку або Листопадову революцію.

Після кількох протестів і заколоту німецьких моряків у Кілі (29 жовтня 1918 р.) 9 листопада 1918 р. кайзер Вільгельм II зрікається престолу залишає країну після того, як спочатку відмовився погодитися на капітуляцію.

11 листопада 1918 р. Німеччина підписала перемир'я, що припинила бойові дії.

5–12 січня 1919 р. Союз спартаківців підняв повстання в Берліні. Серед лідерів – Карл Лібкнехт і Роза Люксембург. Фрайкорпус («Вільний корпус» або «Добровольчий корпус» нерегулярні німецькі та інші європейські військові добровольчі підрозділи або воєнізовані формування) придушує повстання.

Лютий–червень 1919 р. створено першу асамблею Ваймарської республіки, яка розробила конституцію. Президентом обрано Фрідріха Еберта (член Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) і перший президент Німеччини з 1919 р. до своєї смерті на посаді в 1925 р.).

28 червня 1919 р. Німеччина підписує Версальський мирний договір, який завершує Першу світову війну.

11 серпня 1919 р. підписано Ваймарську конституцію, революція фактично завершилася.

2. Німеччина в роки Ваймарської республіки

28 червня 1919 р. переможна Антанта змусила Німеччину підписати Версальський мирний договір.

- За його вимогами Німеччина повернула Франції Ельзас і Лотарингію,
- передала на 15 років під управління Ліги Націй Саар,
- визнала нейтралітет Бельгії, незалежність Люксембургу.
- Данія одержала північну частину Шлезвігу.
- Німеччина зобов'язалася також поважати незалежність Австрії, визнала незалежність Чехословаччини й Польщі, відмовилася на користь останньої від Верхньої Сілезії і Померанії, а також від прав на міста Данциг (Гданськ) та Мемель (відійшов до Литви).
- Німеччина ще зобов'язалася скасувати договори, укладені з урядом РСФРР.
- Загалом, згідно з умовами Версальського договору, Німеччина втратила 1/8 частину своєї території і 1/12 частину населення країни, 75 %

видобутку залізної руди і цинку, 20 % видобутку вугілля, 20 % виплавки чавуну, 33 % виробництва сталі.

- Вздож правого берега Рейну була створена демілітаризована зона. Німеччина мусила віддати під суд своїх офіцерів та отримала право мати 100-тисячну армію, але втратила військовий флот і авіацію.

- Німеччину змусили відмовитися від усіх своїх колоній та зобов'язали виплачувати репарації в розмірі 269 млрд золотих марок.

- Серйозне обурення в Німеччині викликало передання чисельних німецьких меншин під владу новостворених Польщі, Чехословаччини, Литви, Латвії, Естонії, Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія), а також Франції, Румунії.

- Переможена Німеччина була ізольована в Європі.

Шукаючи нових союзників, Німеччина 16 квітня 1922 р. підписала Рапалльський договір з РСФРР. Вона відмовилася від претензій на націоналізовану німецьку власність, а РСФРР погодилася не претендувати на німецькі репарації. Договір також передбачав налагодження торговельно-економічних відносин та військово-промислове співробітництво. Рейхсвер отримав можливість випробовувати зброю в РСФРР.

У липні 1921 р. за підтримки рейхсверу та німецьких промисловців А. Гітлер став «фюрером» Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП) (нім. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei).

У жовтні 1921 р. нацисти почали створювати загони штурмовиків (СА).

У січні 1923 р. в Мюнхені відбувся перший «імперський» з'їзд НСДАП.

Економічні проблеми, які переживала Ваймарська республіка, зробили неможливою виплату репарацій. 11 січня 1923 р. французькі і бельгійські війська окупували Рурську та Рейнську області. Репараційне питання було врегульоване наприкінці 1923 – на початку 1924 р. Відповідно до плану американського банкіра Дауеса (План Доза) Німеччина отримала міжнародні кредити. Були встановлені щорічні репараційні платежі. Згідно з планом Юнга (1929 р.), репараційні постачання до 1990 р. повинні були скласти 112 млрд золотих марок. Усього німці до 1932 р. виплатили 37 млрд марок.

Боротьба німецьких націоналістів проти грабівницьких умов «Версалю» стала синонімом протидії демократії та післявоєнного європейського порядку.

9 листопада 1923 р. націонал-соціалісти вперше спробували силою прийти до влади. Однак мюнхенський «півний пуч», який очолювали А. Гітлер та Ерх Людendorф, зазнав невдачі. Просидівши у фортеці Лансберг близько року і написавши там «Біблію нацизму» – книгу «Моя боротьба» («Mein Kampf»), А. Гітлер на Різдво 1924 р. був амністований «за зразкову поведінку».

Поступово націонал-соціалістична ідеологія, яка активно використовувала брутальне насилля, націоналізм та популізм, здобула перемогу над ідеологічно слабкими німецькими демократами та неконсолідованими соціал-демократами та комуністами. Програвши парламентські виборчі кампанії 1924 р. та 1928 р., нацисти пішли шляхом укорінення в структури суспільства. За фінансової підтримки монополістичного капіталу створювалася система нацистських допоміжних молодіжних, жіночих, професійних, спортивних та інших організацій. До лав НСДАП (Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини) 1928 р. вступив промисловець Еміль Кірдорф (вугільний барон , 1930 р. – президент райхсбанку Ялмар Шахт, 1931 р. – Фріц Тіссен).

У перші роки республіку спіткали серйозні проблеми, такі як гіперінфляція та політичний екстремізм, включаючи політичні вбивства та дві спроби захоплення влади воєнізованими угрупованнями; на міжнародному рівні вона зазнала ізоляції, погіршення дипломатичного статусу та суперечливих відносин з великими державами.

До 1924 р. була відновлена значна грошова та політична стабільність, і наступні п'ять років республіка насолоджувалася відносним процвітанням; цей період, іноді відомий як золоті двадцяті роки, характеризувався значним культурним розквітом, соціальним прогресом і поступовим поліпшенням зовнішніх відносин. За Локарнськими договорами 1925 р. Німеччина рухалася до нормалізації відносин зі своїми сусідами, визнаючи більшість територіальних змін згідно з Версальським договором і зобов'язавшись ніколи не вступати у війну. Наступного року вона приєдналася до Ліги Націй, що означало її реінтеграцію в міжнародне співтовариство. Тим не менш, особливо серед політичних правих, залишалося сильне та широко поширене обурення проти договору та тих, хто його підписав і підтримував.

Велика депресія жовтня 1929 р. сильно вплинула на слабкий прогрес Німеччини; високий рівень безробіття та наступні соціальні та політичні заворушення призвели до розпаду коаліційного уряду.

З березня 1930 р. президент Пауль фон Гінденбург використовував надзвичайні повноваження, щоб підтримати канцлерів Генріха Брюнінга, Франца фон Папена та генерала Курта фон Шлейхера.

Велика депресія, посилена політикою дефляції Брюнінга, призвела до ще більшого зростання безробіття.

Вирішальним фактором політичного успіху націонал-соціалістів стала світова економічна криза 1929–1933 рр., яка особливо негативно позначилася на стані широких верств німецького суспільства. За умов економічної кризи правляча еліта дійшла висновку про подальшу безперспективність демократичних методів управління державою.

30 березня 1930 р. президент Пауль фон Гінденбург (обраний 1925 р. після смерті Ф. Еберта) призначив канцлером голову фракції католицького Центру Генріха Брюнінга. Цей кабінет спирався не на довіру більшості парламенту, а на надзвичайні повноваження, надані йому президентом. 1931 р. загострилася економічна криза. 7 провідних банків країни заявили про своє банкрутство. Зростало безробіття. У травні 1932 р. президент П. фон Гінденбург змінив уряд Г. Брюнінга на уряд Франца фон Папена. Політична криза поглиблювалася одночасно із продовженням економічного спаду.

У липні 1932 р. відбулися позачергові вибори райхстагу. Але в умовах поляризації політичних сил парламент виявився дискредитованим та паралізованим і був знову розпущений президентом. На останніх в історії Ваймарської республіки демократичних виборах у листопаді 1932 р. за НСДАП проголосували 11,3 млн, за соціал-демократів – 7,6 млн, а за комуністів – 6 млн громадян Німеччини. Відносний електоральний успіх лівих змусив німецьких правих зробити ставку на А. Гітлера. Комуністи закликали до загального страйку, але не змогли домовитися із соціал-демократами. Між цими течіями в робітничому русі, не в останню чергу завдяки зусиллям радянських ідеологів, поглиблювалася ідеологічна прірва. Немоżliвість об'єднання зусиль німецьких соціал-демократів та комуністів відкрила шлях до влади нацистам.

3. Нацистська диктатура в 1933–1939 рр.

30 січня 1933 р. за поданням президента П. фон Гінденбурга А. Гітлер із формальним дотриманням усіх парламентських процедур очолив уряд.

Ультраправа нацистська партія А. Гітлера займала два з десяти місць у кабінеті. Фон Папен, як віце-канцлер і довірена особа Гінденбурга, мав служити сірою високою владою, яка тримала б А. Гітлера під контролем; ці наміри сильно недооцінили політичні здібності А. Гітлера.

Одночасно нацисти прийняли рішення про розпуск райхстагу та призначення на 5 березня 1933 р. дострокових виборів. Однак цього разу виборча кампанія відбувалася під шаленим тиском НСДАП, яка оволоділа всіма важелями адміністративного впливу. Нацисти розгорнули активну пропагандистську кампанію, отримуючи значні кошти від спонсорів. Водночас була заборонена контрпропаганда. А. Гітлер оголосив безробіття, голод та нестатки результатом зрадництва і поразки в Першій світовій війні й обіцяв викорінювання комуністів у країні.

22 лютого 1933 р. нацистські штурмові загони були наділені правом «допоміжної поліції».

Провокаційний підпал райхстагу 27 лютого 1933 р. дав привід розправитися над опозицією. Незважаючи на це, нацисти не змогли забезпечити собі абсолютну більшість голосів.

За результатами виборів 5 березня 1933 р. НСДАП здобула 288 із 647 місць у райхстагу, соціал-демократи – 120 місць, комуністи – 81 місце. Однак НСДАП провела рішення про позбавлення комуністів мандатів. Унаслідок цього кількість депутатів райхстагу скоротилася до 566, а кваліфікована більшість відповідно – із 432 до 378 голосів.

24 березня 1933 р. райхстаг видав закон про наділення А. Гітлера надзвичайними повноваженнями. Скасовувалися законодавчі права парламенту, включно з контролем за бюджетом, внесенням конституційних поправок і ратифікацією міжнародних договорів. Спираючись на закон про надзвичайні повноваження, гітлерівці почали реалізацію політики уніфікації.

7 квітня 1933 р. на основі закону «Про уніфікацію політичного режиму в імперії та областях» у всіх землях встановлювався інститут намісників уряду – штатгальтерів, які одночасно були гауляйтерами – керівниками земельних організацій НСДАП.

26 квітня 1933 р. було створено таємну державну поліцію – гестапо. Розбудовувалася система концентраційних таборів для ворогів режиму.

Використавши соціал-демократів проти комуністів у парламенті, 22 червня 1933 р. нацисти заборонили Соціал-демократичну партію Німеччини.

14 липня 1933 були заборонені всі партії політичні, окрім НСДАП.

1 грудня 1933 р. спеціальним законом НСДАП була оголошена «носієм німецької державності».

30 червня 1934 р. А. Гітлер розправився з «внутрішньою опозицією» – штурмовиками, які групувалися навколо Е. Рема.

1 серпня 1934 після смерті П. фон Гінденбурга повноваження президента були передані фюреру і райхсканцлеру А. Гітлеру. Тим самим були ліквідовані залишки демократії. Німеччина перетворилася на «фюрерську» державу.

Система державного регулювання економіки була побудована на принципі всевладдя держави над усіма соціальними групами. Мілітаризація економіки під гаслом «гармати замість масла» забезпечила вихід із кризи і зростання виробництва.

У травні 1933 р. замість розгромлених профспілок було створено «Німецький трудовий фронт», членами якого мали бути всі працюючі.

1933 р. встановлено 10-годинний робочий день.

Істотну роль у переведенні економіки Німеччини на забезпечення військових потреб відіграли американські фінансово-промислові групи Моргана, Рокфеллера, Дюпона і Форда.

16 березня 1935 р. А. Гітлер анулював Версальський мирний договір 1919 р. та запровадив загальний військовий обов'язок.

7 березня 1936 р. Німеччина ввела війська до демілітаризованої Рейнської зони. 25 листопада 1936 р. Німеччина та Японія підписали Антиконтинентальний пакт.

У листопаді 1937 р. до цього союзу приєдналася фашистська Італія.

Західні демократичні країни, насамперед Франція та Велика Британія, взяли курс на «замирення» А. Гітлера.

12 березня 1938 р. до Райху було приєднано Австрію.

29 вересня 1938 р. на Мюнхенській конференції Велика Британія, Франція та Італія погодилися вирішити проблему Судетської області (де мешкала німецька національна меншина) шляхом руйнації Чехословаччини.

15 березня 1939 р. Вермахт окупував Чехію.

СРСР сподівався спрямувати нім. агресію на Захід, плануючи на руїнах «братовбивчої війни капіталістів» роздмухати пожежу світової революції.

У свою чергу, Франція та Велика Британія наполегливо підштовхували А. Гітлера до походу проти СРСР.

За цих обставин радянсько-британсько-французькі переговори (серпень 1939 р.) про створення системи колективної безпеки в Європі зазнали провалу.

Німеччина, стурбована фактом таких переговорів, вдалася до економічного та дипломатичного загравання з СРСР.

21 серпня 1939 р. в Москві безрезультатно закінчилися переговори військової делегації СРСР, Франції та Великої Британії.

Увечері того ж дня радянська сторона погодилася на приїзд до Москви міністра закордонних справ Німеччини Йоахіма фон Ріббентропа. Й. Сталін наполягав, аби Німеччина визнала радянські інтереси в Балтиці та Південно-Східній Європі.

У радянсько-німецькому договорі від 23 серпня 1939 р. обидві сторони взяли на себе зобов'язання утримуватися від агресивних дій і нападу один на одного. Договір про ненапад не може викликати політико-правових докорів. У переддень Другої світової війни такі договори були поширеною дипломатичною практикою. Однак у ніч з 23 на 24 серпня 1939 р. в Москві В. Молотов та Й. фон Ріббентроп підписали секретний додатковий протокол. Оригіналу протоколу ні в радянському, ні в німецькому архівах не виявлено. Але дії сторін підтверджують автентичність тексту збережених копій таємного протоколу.

Договір про ненапад розв'язав А. Гітлеру руки для початку нової війни.

Північний кордон Литви визнавався кордоном поділу «сфер інтересів» нацистської Німеччини та сталінського СРСР.

Відмова райху від претензій на Україну одержала форму розмежування сфер інтересів Німеччини і СРСР щодо областей, які входили до складу польської держави.

Свої інтереси в Південно-Східній Європі радянська сторона позначила підтвердженням невизнання включення Бессарабії до складу Румунії 1918 р.

4. Німеччина в роки Другої світової війни

1 вересня 1939 р. німецькі війська атакували Польщу. Розпочалася Друга світова війна.

Дотримуючись положень «Пакту Молотова–Ріббентропа», СРСР 17 вересня 1939 р. ввів війська на територію Заходу України та Заходу Білорусі.

28 вересня 1939 р. СРСР та Німеччина підписали Договір про дружбу і кордон. Цей договір означав визнання радянським керівництвом факту окупації Польщі гітлерівською Німеччиною. СРСР домовився з Німеччиною про поділ польської території. Мова йшла про возз'єднання західних областей України і Білорусі, але питання про їх повернення, згідно з міжнародними нормами, слід було вирішувати із законним польським еміграційним урядом у Лондоні, а не з агресором.

До договору від 28 вересня 1939 р. додавалися 3 протоколи.

1. Перший із двох секретних протоколів уточнював кордони сфер інтересів, що збігалися з етнічними межами.

2. У другому констатувалося, що СРСР і Німеччина не допустять на своїй території польської агітації, спрямованої проти іншої сторони. Згідно з першим зі згаданих протоколів Литва переходила у сферу впливу СРСР замість Люблінського і частини Варшавського воєводств, що залишалися підконтрольними Німеччині.

3. Конфіденційний протокол стосувався переселення до Німеччини громадян німецької національності, які проживали на території радянської сфери впливу

Союзницькі відносини Й. Сталіна з А. Гітлером підірвали міжнародний авторитет СРСР.

На західному фронті «дивна війна», яка тривала з вересня 1939 р., перейшла у фазу німецького наступу.

9 квітня 1940 р. німецькі війська захопили Данію та Норвегію.

10 травня 1940 р. Вермахт атакував Нідерланди, Бельгію та Францію.

«Новий порядок» в Європі передбачав здійснення особливої расової політики, жертвами якої стали євреї, роми, слов'янське населення східноєвропейських країн. Разом із таборами для військовополонених загальна кількість таборів у Німеччині і на окупованих нею територіях складала 14 033.

Державний терор і геноцид, які сплелися в Третньому райху воедино, стали каїновою печаткою його унікальності в новітній історії.

Геноцид, масові вбивства та широкомасштабна примусова праця стали характерними рисами режиму. Починаючи з 1939 р., сотні тисяч громадян Німеччини з психічними чи фізичними вадами були вбиті в лікарнях і притулках. Воєнізовані ескадрони смерті айнзацгруп супроводжували німецькі збройні сили на окупованих територіях і проводили геноцид мільйонів євреїв та інших жертв Голокосту. Після 1941 р. мільйони інших людей були ув'язнені, працювали до смерті або були вбиті в нацистських концтаборах і таборах смерті.

12 листопада 1940 р. в Берліні побував нарком закордонних справ СРСР В. Молотов. СРСР не погодився взяти безпосередню участь у розгромі Британської імперії на боці А. Гітлера.

18 грудня 1940 р. А. Гітлер підписав план «Барбаросса» про напад на СРСР.

22 червня 1941 р. гітлерівські війська напали на СРСР. Після поразки під Москвою 8 грудня 1941 р. Вермахт перейшов до оборони на всьому радянсько-німецькому фронті.

Після атаки американської бази Перл-Харбор Японією 11 грудня 1941 р. війну Німеччині оголосили США.

1942–1943 рр. німецькі війська зазнали поразки в Північній Африці. Успіхи Вермахту навесні та влітку 1942 р. на Харківському напрямку та на Керченському півострові підштовхнули А. Гітлера до захоплення Кавказу.

23 серпня 1942 р. німецькі війська досягли Волги.

Однак 2 лютого 1943 р. Вермахт зазнав поразки під Сталінградом. Після поразок під Сталінградом та на Курсько–Белгородському напрямку (5 липня – 23 серпня 1943 рр.) відбувся корінний поворот у Другій світовій війні. 6 червня 1944 р. західні союзники по антигітлерівській коаліції відкрили Другий фронт у Нормандії (Франція).

Спроба німецьких генералів приборкати А. Гітлера шляхом замаху на його життя 20 липня 1944 р. зазнала невдачі.

У січні 1945 р. радянська армія вийшла на рубіж Одери.

8 лютого 1945 р. англо-американські війська перейшли в наступ на західному фронті, вийшовши до Рейну. Агонія нацистського режиму була кривавою.

30 квітня 1945 р. А. Гітлер покінчив життя самогубством.

У ніч з 8 на 9 травня 1945 р. Німеччина капітулювала.

У грудні 1945 – жовтні 1946 рр. в Нюрнберзі відбувся міжнародний трибунал над нацистськими військовими злочинцями. Головні нацистські злочинці були покарані на смерть та тривале ув'язнення.

Третій рейх, означає «Третє королівство» або «Третя імперія», натякає на твердження нацистів про те, що нацистська Німеччина була спадкоємицею попередньої Священної Римської імперії (800–1806 рр.) і Німецької імперії (1871–1918 рр.). Третій рейх, який Гітлер і нацисти називали Тисячолітнім рейхом, закінчився в травні 1945 р. лише через 12 років, коли союзники перемогли Німеччину, поклавши край Другій світовій війні в Європі.

Лекція 3

Тема: Велика Британія (1918–1945 рр.)

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Велика Британія в перші післявоєнні роки
2. Велика Британія в період стабілізації
3. Економічна криза 1929–1933 рр. Велика Британія в другій половині 30-х років
4. Велика Британія у роки Другої світової війни

1. Велика Британія в перші післявоєнні роки

Велика Британія домоглася цілей, які ставила у війні. Німеччина перестала бути головним конкурентом і ворогом, до неї перейшла значна частина німецьких колоній. Проте перемога дісталася нелегко:

- Країна вийшла з війни ослабленою.
- Війна коштувала їй 10 млрд ф. ст.
- З кредитора країна перетворилася на боржника.
- Лише заборгованість США досягла 850 млн ф. ст. (4 млрд дол.).
- А внутрішній борг уряду сягав 8 млрд ф. с.
- Людські втрати складали 750 тис. убитими і 1,7 млн пораненими.
- Велика Британія втратила близько третини національного багатства, 40% торгового флоту, закордонні капіталовкладення знизилися на 25%.
- Випуск промислової продукції скоротився на 20%.
- Виросла залежність країни від імпорту сировини і продовольства, а експорт, навпаки, скоротився вдвічі.
- Країна або втратила частину довоєнних ринків, або її обійшли більш спритні конкуренти, якими в роки війни стали також її домініони.
- Змінилася ситуація в колоніях. Там виросла промисловість, зміцніла національна самосвідомість народів колоній, що віщувало про майбутню кризу Британської колоніальної імперії.

Економічні труднощі спричинили загострення соціальної напруженості.

1919 р. страйковою боротьбою було охоплено більше 2 млн осіб.

Основні вимоги страйкарів:

- збільшення заробітної плати,
- скорочення робочого тижня,
- відновлення прав профспілок;
- націоналізація шахт,
- запровадження робітничого контролю.

1920 р. утворилася Комуністична партія Великої Британії (КПВБ).

Уряд змушений був також надати право голосу для чоловіків віком від 21 року та жінок 30 років, запровадити обов'язкове навчання дітей до 14 років.

Уряд, наляканий масштабними страйками і можливим хаосом більшовицького типу, вдався до політики ліберального реформізму.

Ліберальна партія спадкоємиця вігів розкололася на два угруповання – Ллойд Джорджа та Герберта Генрі Асквіта. Її місце в двопартійній системі зайняла Лейбористська партія.

Лібералізм позитивно впливав на обидві політичні сили – лейборизм і консерватизм, які очолювали Велику Британію у міжвоєнний період.

У програмі лейбористів «Праця і новий соціальний порядок» підкреслювалась бажаність націоналізації за «справедливу винагороду», закликалося до державного регулювання економіки, поглиблення соціального законодавства та подальшої демократизації країни. Це відповідало духу часу.

Наприкінці 1918 р. Лейбористи отримали 2,5 млн голосів і 60 місць в палаті громад. Але для перемоги цього було недостатньо.

Коаліційний (з консерваторів і лібералів) уряд сформував Девід Ллойд Джордж.

Уряд Ллойд Джорджа частково демонтує величезний військовий механізм державно-монополістичного регулювання капіталістичного господарства Великої Британії. Розширює соціальну політику (допомога безробітним, житлове будівництво, розгортання системи народної освіти). За рахунок демобілізації 4 млн військовослужбовців зросло безробіття. Платоспроможність падала, восени 1920 р. почалася перша післявоєнна криза. Обсяг промислового виробництва не зростав, на 1/3 скоротився експорт. У 1922–1923 рр. в економіці розпочався застій.

Метою зовнішньої політики Ллойд Джорджа було відновлення провідної ролі Великої Британії у світі, боротьба проти російського більшовизму 1919–1920 рр. Але вже 16 березня 1921 р. була підписана англо-радянська торгова угода. У Вашингтоні (1922 р.) англійцям довелося поступитися на користь США, фактично відмовившись від своєї морської першості.

Зростав потяг колоній до незалежності. 1923 р домініони – Канада, Австралія, ПАС – отримали право самостійно укладати договори з іноземними державами. Стосовно Індії застосовувалася політика батога і пряника.

В грудні 1922 р. Велика Британія надала незалежність Єгипту.

Найбільш гострим було ірландське питання. Партія Шинн феїн Sinn Fein («ми самі») мала на меті створення Ірландської республіки. На виборах 1918 р. вона отримала майже 3/4 всіх місць, наданих Ірландії. У січні 1919 р. ці депутати палати громад зібралися в Дубліні і проголосили Ірландію республікою. Еймон де Валера став її президентом. Створювались державний апарат і республіканська армія.

На її придушення Велика Британія кинула збройні сили. Три роки йшла війна. І лише в грудні 1921 р. уряд Ллойд Джорджа підписав в Лондоні договір, що передбачав розчленування Ірландії. Південна частина Ірландії її 26 графств створювали Ірландську вільну державу з правами домініону. Північно-східна частина – 6 індустріально-розвинутих графств (Ольстер) були приєднані до Великої Британії. Громадянська війна в Ірландії завершилася лише у 1923 р.

У 1922 р. зігравши в соціальному плані роль післявоєнного буфера, уряд Ллойд-Джорджа виконав своє історичне завдання. У жовтні 1922 р. консерватори (торі) розірвали коаліцію з лібералами і, отримавши перемогу на парламентських виборах, сформували однопартійний уряд, який спочатку очолив Ендрю Бонар-Лоу, а в травні 1923 р. його змінив Стенлі Болдуїн.

2. Велика Британія в період стабілізації 1924–1929 р.

Післявоєнна стабілізація 1924 р. мала у Великій Британії свої особливості:

- надмірний вивіз капіталу галузі важкої промисловості (вугледобувна, металургійна, машинобудівна) відставали в технічній оснащеності, розвивалися повільніше і негативно впливали на розвиток інших галузей;

- втрата інвестицій і економічне посилення конкурентів (США), відкинули Велику Британію на другий план у фінансовій сфері;

- знизились прибутки від транспортних суден, що створювало хронічний дефіцит платіжного балансу Великої Британії;

- швидко розвивалися новітні галузі (авто- і авіабудування, електротехніка, хімічна промисловість), а старі галузі (текстильне виробництво, суднобудування, видобуток кам'яного вугілля, виробництво чавуну і сталі) занепадали;

- це супроводжувалося зростанням безробіття, складною соціальною ситуацією.

У таких умовах росла популярність лейборизму, націленого на пошук реформаторського виходу із становища.

23 січня 1924 р. Рамсей Макдональд сформував перший лейбористський уряд. Перші заходи уряду передбачали збільшені виплати допомоги безробітним, підвищені пенсії літнім робітникам та інвалідам, виділено державні субсидії на житлове будівництво.

Однак інші передвиборні обіцянки – знизити безробіття, націоналізувати шахти та електростанції, погасити державний борг через збільшення податків на капітал – виявилися звичайним популізмом.

У зовнішній політиці перший лейбористський уряд 1 лютого 1924 р. визнав де-юре СРСР (вабив ринок); 8 серпня 1924 р. підписав договір з СРСР. У квітні 1924 р. спільно з американським банкіром Чарльзом Дозом (Дауесом) і британським міністром закордонних справ Джозефом Остіном Чемберленом (старший брат Невіла) розроблено план економічного оздоровлення Німецької Держави.

Колоніальна політика лейбористів нічим особливим не відрізнялася від політики попередніх консервативно-ліберальних і консервативних урядів.

Невдоволення політикою уряду Макдональда росло, англійські комуністи, спираючись на підтримку ВКП(б) та Комінтерну, намагалися використати це і створити в країні ситуацію для захоплення влади. Редактор комуністичної газети «Workers Weekly» Джон Кемпбелл закликав солдатів не виконувати накази, поширюючись, так званий, лист Комінтерну («лист Зинов'єва») про заклик до підготовки збройного повстання.

9 жовтня 1924 р. Уряд Макдональда подав у відставку, а Лейбористська партія припинила прийом комуністів в партію, щоб уникнути підозр і звинувачень у підривній діяльності.

На виборах 29 жовтня 1924 р. консерватори здобули перемогу, уряд знову очолив Стенлі Болдуїн.

Щоб стабілізувати економіку навесні 1925 р. міністром фінансів У. Черчілль повернувся до золотого стандарту фунта стерлінгів на рівні його довоєнного паритету з доларом (1 ф. ст. – 4,86 дол.). На час війни золотий стандарт був відмінений і золото сильно виросло у ціні. З 1925 р. за 5 років ціна на золото досягла довоєнного рівня, що призвело до дефляції у країнах, що входили до Британської співдружності. Що збільшило прибутки від зарубіжних інвестицій і міжнародних банківських операцій. Але знизило реальну вартість фунту, а відтак заробітну плату всередині Великої Британії.

Також улітку 1925 р. Стенлі Болдуїн заявив, що робітники повинні погодитися на зниження зарплати, щоб «поставити промисловість на ноги» (або модернізувати шахти, підвищити конкурентоздатність і рентабельність). Вирішено було почати з гірників. У середині 1925 р. власники вугільних шахт оголосили про закриття нерентабельних копалень у разі, якщо федерація

гірників не погодиться на зниження заробітної плати, подовжений робочий день, скорочення кількості робітників тощо.

У травні 1926 р. розпочався загальний страйк шахтарів (1,7 млн робітників, 7 місяців). Уряд оголосив про введення надзвичайного стану. Верховний суд виніс рішення про незаконність страйку. Семимісячна боротьба англійських шахтарів зазнала поразки. У листопаді 1926 р. незважаючи на значну матеріальну і фінансову допомогу з боку СРСР і Комінтерну, страйк гірників припинився. Перемога влади вилилася в цілу низку суворих заходів в галузі трудових відносин щодо найманої праці та її організацій.

Щоб не допустити надалі соціальних вибухів, парламент країни ухвалив в середині 1927 р. закон «Про промислові конфлікти і профспілки». Загальні страйки і пікетування заборонялися.

У січні 1928 р. представники від керівництва Британського конгресу тред-юніонів (БКТ; The Trades Union Congress, TUC) та групи підприємців утворили комітет для сприяння реорганізації промисловості і регулювання відносин між підприємцями та робітниками. Очолив його один з крупних підприємців голова Імперського хімічного тресту Альфред Монд. Мондизм став першою пробою пошуків громадянського миру і соціальної гармонії між роботодавцями і найманою працею. Мондизм – визнання того факту, що гідне життя досягається не страйками, а модернізацією виробництва та ростом продуктивності праці.

Певної видозміни після страйку набула й зовнішня політика. Посилився її антирадянський напрям, 1927 р. Велика Британія розірвала дипломатичні відносини з СРСР.

3. Економічна криза 1929–1933 рр. Велика Британія в другій половині 30-х років.

Лейбористська партія прийняла в 1928 р. нову програму «Лейборизм і нація», яка була схожа на програму лібералів. Вимогу націоналізації лейбористи замінили гаслом про створення «громадських корпорацій». Лейбористські лідери стверджували, що за допомогою «громадських корпорацій», керованих досвідченими підприємцями, у Великій Британії можна побудувати соціалізм.

У червні 1929 р. лідер партії Р. Макдональд сформував другий лейбористський уряд (перебував при владі до серпня 1931 р.).

Однак діяльність другого лейбористського уряду розпочалася в умовах світової економічної кризи, яка вразила і Велику Британію. Криза на британських островах розпочалася трохи пізніше, ніж в інших розвинених країнах – у перші місяці 1930 р.

- Найбільше постраждали традиційні для країни галузі промисловості.
- Різко скоротились видобування вугілля, виплавка чавуну і сталі, вироблення продукції суднобудування зменшилося в 11 разів.
- Текстильна промисловість була недовантажена на 33–40 %.
- Ціни на сільськогосподарські продукти за 1930–1932 рр. знизилися на 34 %.
- Зовнішньоторговельний обіг скоротився більше, ніж удвічі.
- Вартість фунта стерлінга в 1931 р. упала на третину.
- Близько 3 млн осіб втратили роботу.

У результаті занепаду найважливіших галузей економіки в Уельсі, Ланкастері, Шотландії з'явилися так звані спустошені райони, або «райони депресії». Їх називали так, тому що багато робітників і їхніх родин змушені були виїхати звідти.

Промислові і фінансові кола вимагали від уряду Р. Макдональда подолати фінансову кризу, яка загострювалась, шляхом скорочення витрат на соціальні потреби. Між членами кабінету точилися дискусії, які призвели до урядової кризи. У серпні 1931 р. другий лейбористський уряд пішов у відставку.

У серпні 1931 р. Р. Макдональд сформував Національний уряд. До його складу увійшли п'ять лейбористських міністрів, а також консерватори і ліберали. За цей компромісний крок Р. Макдональда виключили з Лейбористської партії. Незабаром він утворив націонал-лейбористську групу (її іноді називають партією). Новим лідером лейбористів, які залишилися на колишніх позиціях, став Артур Гендерсон. Його прихильники перейшли в опозицію до нового кабінету.

У зовнішній політиці для боротьби з конкуренцією з боку інших держав Велика Британія створила, так званий, стерлінговий блок. До цього валютного угруповання належали країни, які перебували в залежності від Великої Британії (британські домініони і колонії, скандинавські країни, Португалія, Греція та інші країни).

У 1931 р. англійський парламент прийняв Вестмінстерський статут, який надав домініонам суверенні права у сфері внутрішньої і зовнішньої політики.

Метрополія і домініони об'єдналися в Британську співдружність націй. У результаті компромісу, досягнутого на імперській конференції в Оттаві в 1932 р., Велика Британія і домініони уклали двосторонні угоди про торгівлю. Вони впровадили пільгову систему митних тарифів для ввезення товарів із країн Британської співдружності у Велику Британію й британських товарів у домініони.

Заходи, здійснені «національним урядом», безумовно сприяли подоланню економічної кризи, з якої країна вийшла уже 1934 р.

Підтриманий виборцями Національний уряд (він був при владі до 1935 р.) рішуче взявся за подолання кризи та її наслідків. Одним з перших кроків була відмова від золотого забезпечення національної валюти для ліквідації бюджетного дефіциту.

Національний уряд, як і адміністрація США, зробив ставку на державне регулювання економіки і політику протекціонізму. При цьому в країні проводився курс на значне здешевлення державного апарату.

Фінансово-економічні заходи уряду, а також зростання військового виробництва сприяли поживленню в британській промисловості.

В країні активізувалися радикальні політичні сили: комуністи і фашисти.

Англійська компартія підбурювала трудящих до радикальних методів боротьби проти уряду.

Активізували свою діяльність і англійські фашисти, прихильників яких налічувалося до 20 тис. осіб. Колишній член виконкому Лейбористської партії Освальд Мослі у 1932 р. створив Британський союз фашистів (БСФ), цілями якого були проголошені боротьба проти демократії всередині країни, всебічна підтримка гітлерівської Німеччини.

За цих обставин британський уряд ухвалив два найважливіших закони, спрямовані проти радикальних рухів: «Про підбурювання до заклоту» (1934 р.) і «Акт про громадський порядок» (1937 р.).

Отже, у Великій Британії, де демократичні традиції мали давню історію, влада спромоглася приборкати представників крайніх політичних сил. Британські фашисти були поставлені поза законом, а комуністи, повністю залежні від Комінтерну і кремлівського керівництва, втратили свій і без того незначний вплив. На виборах до парламенту в 1935 р. комуністи вибороли лише один депутатський мандат.

Консерватори знову домоглися вражаючої перемоги на виборах 1935 р. Їхній лідер Стенлі Болдуїн, який після Р. Макдональда обіймав посаду прем'єр-міністра, очолив Національний уряд. У травні 1937 р. прем'єр-міністром країни став новий лідер консерваторів Невілл Чемберлен (перебував на цій посаді до травня 1940 р.).

Отже, у 1920 – 1930-х роках незмінною залишалась політична стабільність однієї з найстаріших демократій у світі.

Щодо зовнішньої політики напередодні війни уряд Н. Чемберлена здійснював широку програму озброєнь. У 1939 р. в мирних умовах було введено загальну військову повинність. Але у сфері зовнішньої політики «національний уряд» Болдвіна–Чемберлена фактично потурав агресії нацистської Німеччини та фашистської Італії:

-з Німеччиною було укладено військово-морську угоду, що дало можливість останній створити надводний і підводний флот,

- уряд не протидівав загарбанню Італією Ефіопії,
- під час громадянської війни в Іспанії уряд проголосив політику «невтручання», що сприяло італо-німецькій інтервенції проти республіканського уряду;
- за потурання Великої Британії Німеччина у 1938 р. приєднала до себе Австрію;
- агресія Японії проти Китаю в 1937 р. погіршила англо-японські відносини, але Велика Британія лише обмежилася осудженням дій японських мілітаристів.

Від політики «невтручання» уряд перейшов до політики безпосередніх поступок агресорам. 1938 р. Велика Британія стала ініціатором ганебної мюнхенської змови щодо розчленування Чехословаччини і її поглинання Німеччиною.

1939 р. Велика Британія і Франція уклали угоду про взаємну допомогу у разі агресії з боку третьої держави; вони надали гарантії безпеки Польщі, Румунії та Греції, а також розпочали переговори з СРСР.

Безуспішний хід англо-французько-радянських переговорів призвів у серпні 1939 до німецько-радянської змови, що відкрила шлях до розв'язання Другої світової війни.

4. Велика Британія у роки Другої світової війни

Король Георг VI оголосив війну нацистській Німеччині 3 вересня 1939 р., після німецького вторгнення в Польщу.

Під час тихого періоду «Дивної війни» з вересня 1939 р. до лютого 1940 р. і 10 дивізій нічого не робили, британці направили до Франції найбільш висококомунізовану армію у світі; разом із Францією вони мали більше танків, ніж Німеччина, але менше бойових літаків.

Під час шеститижневої битви за Францію Німеччина навесні 1940 р. оточила і відрізала велику кількість бельгійських, британських і французьких військ.

Британці з найменшою перевагою врятували між 26 травня і 4 червня 1940 р. свою основну армію з Дюнкерка (а також багатьох французьких солдат), залишивши все своє обладнання та військові припаси. («Операція «Динамо», також відома як «Чудо Дюнкерка» або просто «Дюнкерк»)

10 травня 1940 р. Вінстон Черчилль прийшов до влади, пообіцявши боротися з німцями до кінця.

Німці погрожували вторгненням, яке Королівський флот був готовий відбити. Спочатку німці намагалися досягти панування в повітрі, але зазнали

поразки від Королівських військово-повітряних сил у битві за Британію наприкінці літа 1940 р.

Японія оголосила війну в грудні 1941 р. і швидко захопила Гонконг, Малаю, Сінгапур і Бірму, погрожувала Австралії та Індії.

Велика Британія уклала союз із Радянським Союзом (починаючи з 1941 р.) і дуже тісні зв'язки зі Сполученими Штатами (починаючи з 1940 р.). Війна коштувала дуже дорого. Це було сплачено високими податками, розпродажем активів і прийняттям великих сум ленд-лізу з США та Канади. США виділили боєприпаси на 30 мільярдів доларів; Канада теж надала допомогу. (Американська та канадська допомога не потребувала повернення, але були також американські позики, які були повернуті.).

Загальна мобілізація Великої Британії протягом цього періоду виявилася успішною для перемоги у війні завдяки збереженню сильної підтримки громадської думки. Засоби масової інформації назвали це «народною війною» – термін, який прижився і означав популярні вимоги планування та розширеної соціальної держави.

Королівська родина відіграла важливу символічну роль у війні. Вони відмовилися покинути Лондон під час бліцу і невтомно відвідували війська, заводи з виробництва боєприпасів, верфі та лікарні по всій країні. Усі соціальні класи цінували те, як королівські особи розділяли надії, страхи та труднощі народу.

Лекція 4

Тема: Франція (1918–1939 рр.).

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Франція в період післявоєнної нестабільності
2. Франція в період стабілізації
3. Франція в роки світової економічної кризи
4. Народний фронт у Франції. Франція напередодні війни
5. Франція у роки війни

1. Франція в період післявоєнної нестабільності

Основний тягар війни 1914–1918 рр. на Західному фронті винесла Франція.

- Країна вбитими втратила 1,4 млн особи., 600 тис. залишились інвалідами.

- Зруйновано 6 тис. км залізниць, 52 тис. км шосейних доріг.

- 250 тис. га родючих земель стали непридатними для обробітку.

- Країна втратила 1/4 національного багатства, з кредитора перетворилася в боржника 40 млрд золотих франків.

Разом з тим за роки війни та відразу після значно виріс економічний потенціал Франції. Розширилось виробництво автомобілів «Рено» та з 1919 р. Сітроен. Франція повернула багаті залізними рудами Лотарінгію та Ельзас, до 1935 р. вугільні копальні Саару, отримувала німецькі репарації. В 20-ті рр. з аграрно-індустріальної країни перетворилася на індустріально-аграрну.

Характерною рисою післявоєнного економічного розвитку була концентрація виробництва та капіталу та велика кількість дрібних та середніх підприємств одночасно.

Політичний лад Франції відзначався багатопартійністю, що реалізувалося на парламентських виборах у формі об'єднань та блоків. Після Першої світової війни у Франції склалося 2 політичні угруповання:

1. «національний блок», в якому праві партії, виступали за європейську гегемонію Франції, отримували підтримку від великого капіталу, виступав за сильну владу.

2. «лівий блок» становили радикали й соціалісти. Соціальною базою радикалів був численний середній клас, робітники. Виступав за парламентські форми боротьби.

Обидва блоки за приватнокапіталістичні основи суспільства, наведення порядку в країні, за антирадянську зовнішню політику.

Після війни і аж до 1924 р. при владі у Франції був «національний блок» на чолі з Жоржем Клемансо (1917–1920 рр.), Олександром Мільєраном (1920–1922 рр.) та Раймоном Пуанкаре (1922–1924 рр.).

У перші післявоєнні роки суттєво посилювався соціальний рух, лише 1919 р. було зареєстровано 2 206 страйків. У травні 1920 р. страйкувало 1,5 млн робітників та службовців залізниць. Швидко зростала Соціалістична партія (СФЮ – Французька секція робітничого Інтернаціоналу) та профспілкova Загальна конфедерація праці (ЗКП).

23 квітня 1919 р. уряд Клемансо сприяв прийняттю закон про 8-год. робочий день. Були також узаконені колективні договори між підприємствами та профспілками, надані пенсії інвалідам, дітям загиблих фронтівиків.

У зовнішній політиці в перші повоєнні роки, уряд Клемансо виявився чи не найбільш активним противником більшовицької влади. 1,5 млн французів не могли вибачити більшовикам анулювання царських боргів. Французи взяли участь союзницьких десантах в росію навесні і влітку 1918 р. В російських портах були зосереджені склади зброї і військового спорядження, яке союзники передали росії, як партнеру. У квітні 1919 р. уряд Клемансо змушений був відкликати війська з росії через бунти військових, що хотіли додому.

В 1920–1921 рр. Франція створила Малу Антанту (Чехословаччина, Румунія, Югославія) як східний вал проти Німеччини і санітарний кордон проти російського більшовизму. У цьому ж ряду франко-польський союз 1921 р.

Наявність у Франції значної частини люмпену яскраво відобразилася на з'їзді СФЮ в Турі (грудень 1920 р.) де Ліве крило на чолі з Марселем Кашеном, який попередньо побував у радянській Росії, заявило про своє приєднання до Комінтерну і вихід з СФЮ і створення Французької комуністичної партії.

Утворення ФКП означало поглиблення розколу в робітничому класі і загострення на цій основі політичної боротьби в країні. Незабаром, у 1922 р., комуністи вивели із ЗКП своїх прихильників і утворили УЗКП (Унітарна загальна конфедерація праці).

Внутріполітична боротьба, яка створювала ускладнення для уряду Олександра Мільєрана, а потім Раймонда Пуанкаре, доповнилася зовнішньополітичними провалами. Виношуючи плани відторгнення від Німеччини промислової Рурської області і з'єднання лотарінгської руди з німецьким вугіллям, перетворення таким чином Франції на могутню індустріальну державу, в січні 1923 р., під приводом покарання Німеччини за несплату репарацій, спільно з Бельгією Франція ввела війська в Рурську область. Однак окупація Руру франко-бельгійськими військами викликала кампанію «пасивного опору» з боку німців. Невдоволена була і Велика Британія.

Восени 1923 р., зазнавши значних фінансових і політичних втрат, французам довелося виводити війська з Рурського басейну. Авантюра Пуанкаре провалилася.

2. Франція в період стабілізації

Період економічної стабілізації у Франції тривав до 1930 р. Щорічний приріст промислової продукції складав у середньому 5%. У 1926–1930 рр. розвивалися галузі важкої промисловості: автомобілебудування, літакобудування, електро- та радіотехніка. Франція продовжувала політику світового кредитора. Якщо в 1929 р. прибутки від промисловості становили 10,5 млрд франків, то від цінних паперів в 3 рази більше. Водночас йшов процес монополізації промисловості, росла чисельність найманої праці.

Парламентські вибори в травні 1924 р. принесли перемогу «лівому блоку», який обіцяв амністію політ'язнів, відновлення на роботі звільнених учасників страйків, створення системи соціального страхування трудящих, запровадження прогресивного податку на прибутки, мир та роззброєння у зовнішній політиці, визнання СРСР, що суттєво міняло вектор політики.

Кабінет сформував лідер партії радикалів Едуард Ерріо, а президентом було обрано правого радикала Гастона Думерга.

Керуючись у своїй діяльності формулою «завжди вліво, але не надто далеко», уряд «лівого блоку» виконав значну частину своїх передвиборних обіцянок. Проте оздоровити бюджет йому не вдалося. А піти на адміністрування в економіці, щоб примусити власників не вивозити капітал, а вкладати в національну промисловість, виходячи із здорового глузду, не наважився. Сенату, де більшість мали праві, загравання з СРСР було не до вподоби. Скориставшись труднощами уряду, він змусив у квітні 1925 р. кабінет Ерріо до відставки. Довіру до урядів «лівого блоку» підірвали й колоніальні війни Франції в Марокко та Сирії літа 1925 р.

Внаслідок цього в липні 1926 р. до влади повернувся правий блок на чолі з Пуанкаре, який назвав свій уряд «урядом національного єднання».

- Вже саме повернення до влади Пуанкаре, якому довіряли фінансисти й промисловці, сприяло покращанню економічної ситуації в країні.

- Із-за кордону великі власники стали повертати свої капітали.

- Водночас заходи уряду Пуанкаре – скорочення апарату державних службовців, нові непрямі податки тощо – зупинили інфляцію і стабілізували франк.

- Вдалося також подолати дефіцит бюджету.

- Усе це внесло елементи спокою й стабільності в суспільство.

Компартія, яка раніше нападала на соціалістів та радикалів за антикомунізм, тепер так само нападала на правих за «антинародну політику» але її популярність сильно впала через її політику війни проти всіх і загальне покращення рівня життя.

Чергові парламентські вибори в квітні 1928 р., залишили при владі уряд «національного єднання».

У зовнішній політиці у другій половині 20-х рр. Франція не відмовилася від здійснення планів європейської гегемонії. Однак Плани Дауеса і Юнга, як важелі англо-американської політики в Європі, були водночас заходами по стабілізації європейського балансу сил через зміцнення Німеччини як противаги Франції. Локарнські угоди 1925 р., підписані Арістідом Бріаном, були перемогою англійської політики в Європі і ставили ще один хрест на французьких планах. Суто популістською затією – відповіддю на такі ж популістські заклики радянських керівників до повного і загального роззброєння виявився підписаний Бріаном і державним секретарем США Френком Келлогом у 1928 р. Паризький пакт, широко відомий як «пакт Бріана–Келлога». Не знайшов підтримки й останній козир Франції – план «пан-Європи». Велика Британія і Німеччина побачили в ньому нову спробу Франції в справі реалізації старої ідеї. Радянський Союз розцінив план «пан-Європи» як черговий антирадянський акт. Свій план Бріан виклав на 10 сесії Асамблеї

Ліги націй 5 вересня 1929 р. Особливо підозріло поставилася до нього Німеччина. Міністр закордонних справ Г. Штресман парирував план Бріана ідеєю реалізації «економічних стосунків» в Європі. Таким чином, на кінець 20-х років ні одне із завдань, які ставилися перед зовнішньою політикою Франції, не принесло успіху. Зусилля Франції виявилися марними і в плані переведення Німеччини на другорозрядну державу, і в плані спроб перешкодити більшовизму надовго загнuzдати росію. А надії на європейську гегемонію остаточно виявилися ілюзорними. Зовнішньополітичний курс Франції в системі європейських відносин зазнав поразки задовго до трагічного 1940 р.

3. Франція в роки світової економічної кризи

«Велика депресія» у Франції мала певні особливості. Криза розвивалася повільніше, ніж в інших країнах, була не настільки глибокою, але тривала довше. Власне, країна пережила дві хвилі кризи – у 1932 р. і 1935 р.

Це було зумовлено коливанням обмінного курсу франка, впливом іноземної конкуренції й залежністю від зовнішніх ринків. У 1920 рр. французька економіка швидко зростала значною мірою завдяки експорту..

Найвищого рівня безробіття досягло взимку 1934–1935 рр. і влітку 1936 р., але й тоді воно становило менше 1 % працездатних французів. Це було набагато нижче від рівня безробіття в США чи в Німеччині. Щоправда, багатьох працівників переводили на неповний робочий день.

Банківська криза також була порівняно м'якою. У 1931–1933 рр. розорився тільки один великий банк, решта зуміла уникнути краху. Велику роль у збереженні стабільності банківської системи й курсу франка відіграло те, що Франція не тільки не зменшила свою частку світового золотого запасу, а навіть збільшила її. Цього не вдалося досягти ні Великій Британії, ні США – світовому лідеру за запасами золота.

Падіння виробництва й торгівлі у Франції було помірним, реальний ВВП у роки кризи скоротився не більше ніж на 10 %, трохи знизилоса споживання. Номінальна заробітна плата залишалася високою, а ціни різко впали.

Найсильніше криза вдарила по традиційних галузях французької економіки, насамперед по сільському господарству. Через падіння цін на сільськогосподарську продукцію розпочалося знищення продуктів харчування. У містах збанкрутували тисячі магазинів, кафе, дрібних і середніх підприємств.

Сучасні галузі (виробництво паперу, гуми, електроенергії, нафти) не тільки не розорилися, а й давали прибуток. За підтримки уряду картелі обмежили спад у цукровій, суднобудівній та вугільній промисловості.

Натомість у незахищених галузях, зокрема металургії та текстильній промисловості, спостерігалось падіння цін і обсягів продажів на закордонних ринках.

Перші фашистські організації з'явилися у Франції ще всередині 1920 рр. і були реакцією на провал гегемоністських планів керівних кіл та наростання ліворадикальної небезпеки з боку ФКП. Серед них такі, як «Вогняні хрести», «Французька дія», «Ліга патріотичної молоді», «Французька солідарність» тощо.

Певну роль у появі фашизму відіграли шовіністичні настрої, що ширилися після війни, і крах сподівань на дивіденди від перемоги. Французькі фашисти виступали з націоналістичних позицій, ідеалом для Франції називали корпоративний лад італійських фашистів, засуджували комунізм. Однак, враховуючи демократизм французьких традицій, демагогічно заявляли, що вони не проти демократії, а лише за обмеження прав і свобод для «ворогів нації», під якими розуміли, насамперед, соціалістів і комуністів, вважали за необхідне ліквідацію всіх політичних партій, через що свої організації називали лігами.

Найбільшою серед фашистських ліг Франції були «Вогняні хрести» на чолі з полковником графом Казимиром де ля Роком. Туди входили колишні фронтовики. Вони вимагали «сильної влади», повернення Франції величі.

Також чисельною була шовіністична, монархічна організація «Французька дія» (350 тис. осіб). Спеціалізувалася на вуличних бійках з активістами лівих партій. Організація прагнула до встановлення порядку на противагу «парламентській анархії». Засобами досягнення таких цілей вважала «хрест і корону», реставрацію монархії з опорою на католицьку церкву. Членами організації були представники «золотої молоді», студенти, збіднілі дворяни, офіцери, чиновники, частина аристократії, високопоставлені військові, що групувалися навколо маршала Петена. Весь період після Великої французької революції їм бачився, як процес занепаду країни. Очоловав «Французьку дію» популярний серед реакційних кіл Франції журналіст Шарль Моррас.

Усі ці екстремістсько-реакційні й фашистські організації в 1930 рр. створили свої воєнізовані загони, здійснювали антисемітську пропаганду, здійснили спроби державних переворотів (комуністи не відставали).

Заслуговує на увагу так звана «Справа Ставіського» (французький шахрай, аферист українського походження, неодноразово затримувався поліцією за фінансові зловживання, шахрайство, торгівлю наркотиками та коштовностями, заснував декілька фіктивних фінансових товариств, найбільше відомий у зв'язку з багатомільйонною аферою з одним з провідних французьких банків). Афера Ставіського призвела до глибокої політичної кризи і спроби заколоту у Парижі у лютому 1934 р.

4. Народний фронт у Франції. Франція напередодні війни

Економічний спад і соціальні проблеми спричинили політичну кризу. Багато французів розчарувалося в демократії. Частина з них віддали перевагу лівим партіям (соціалістичній та комуністичній), решта покладала надії на праві організації («Французьку солідарність», «Бойові хрести», «Французьку дію»). Слабкість уряду й жорстка конкуренція між комуністами та правими в 1934 р. підвели Францію до загрози громадянської війни.

На початку лютого 1934 р. під парламентом зібралися праві організації та колишні військові. Унаслідок зіткнень з поліцією були вбиті й поранені. Прем'єр-міністр країни Едуард Даладье подав у відставку.

Готуючись до виборів, соціалісти, комуністи та радикали об'єдналися в Народний фронт.

Програма Народного фронту містила такі вимоги:

- скорочення безробіття,
- регулювання трудових відносин;
- оздоровлення фінансової системи країни,
- контроль над фінансовими операціями;
- підтримка сільського господарства;
- націоналізація важливих підприємств і банків,
- плановий розвиток економіки; демократизація освіти;
- захист політичних свобод, свобода слова;
- боротьба проти фашизму та тероризму; захист миру й роззброєння.

За підсумками парламентських виборів 1936 р., Народний фронт отримав більше половини голосів і сформував уряд, до якого увійшли радикали й соціалісти. Прем'єр-міністром Франції став лідер соціалістів Леон Блюм.

Основні принципи соціальної політики уряду були сформульовані в Матіньонських угодах між конфедерацією французьких промисловців і профспілками:

- установа 40-годинного робочого тижня,
- підвищення заробітної плати,
- укладення колективних трудових договорів між власниками підприємств і робітниками тощо.

Улітку 1936 р. парламент ухвалив багато законодавчих актів, зокрема, було підвищено пенсії й заробітну плату службовцям. Щоб забезпечити соціальні виплати, урядовці збільшили податки для великих підприємств. Власники цих підприємств і банкіри відреагували вивезенням сотень мільярдів франків за кордон, переважно до колоній. Наслідки не забарилися: у бюджеті не знайшлося коштів ні на освіту, ні на соціальне забезпечення.

Відчуваючи фінансовий голод, уряд почав витратити золотий запас країни. За період правління Народного фронту золотовалютні запаси скоротилися майже на третину. Проти уряду виступили радикальні профспілки. Урядова заборона їхньої діяльності не стабілізувала ситуацію, бо профспілки перереєструвалися під іншими назвами й продовжували проводити свою лінію.

Авторитет Народного фронту почав знижуватися, особливо після кривавих зіткнень між опонентами в березні 1937 р.

Праві називали народнофронтівців агентами Москви й заявляли, що «краще Гітлер, ніж Блюм».

Намагаючись виправити ситуацію, Л. Блюм зажадав від парламенту надзвичайних повноважень, що сприйняли як замах на демократію. Прем'єр-міністра не підтримали навіть партнери по коаліції, і в червні того ж року Л. Блюм подав у відставку. Після цього Народний фронт проіснував лише декілька місяців.

Праві партії розгорнули агітацію за встановлення у Франції «сильної влади», сподівалися на початок «всесвітньої комуністичної революції». У таких умовах у квітні 1938 р. було сформовано уряд з частини радикалів і правих. Очолив його Едуард Далад'є.

Напередодні Другої світової війни французький уряд безуспішно протестував проти англо-німецької морської угоди (1935 р.), за якою Німеччина отримала право на будівництво флоту. Але Франція, як і Велика Британія, нічого не зробили, щоб змусити німецькі війська залишити Рейнську демілітаризовану зону. Франція визнала аншлюс Австрії.

1935 р. у Парижі було підписано договір про взаємну допомогу між Францією і СРСР. Учасники договору зобов'язувалися у разі нападу будь-якої європейської держави негайно надати один одному підтримку.

Франція і Велика Британія, проголосивши політику нейтралітету, фактично сприяли агресивній політиці Німеччини та Італії, їх втручання у громадянську війну в Іспанії.

Франція була учасником Мюнхенської угоди 1938 р. Франція та Велика Британія, стурбовані непередбаченим ними розвитком подій, звернулися до СРСР з пропозицією про надання гарантій допомоги європейським державам у разі агресії з боку Німеччини.

СРСР у відповідь запропонував укласти пакт про взаємодопомогу між Великою Британією, Францією та Радянським Союзом з одночасним наданням гарантій усім прикордонним з СРСР державам. Однак домовленості не було досягнуто через взаємну недовіру і небажання сторін йти на компроміси.

5. Франція у роки війни

Вторгнення Німеччини в Польщу в 1939 р. зрештою змусило Францію та Велику Британію оголосити війну проти Німеччини. Але союзники не розпочинали масштабних нападів і натомість зберегли оборонну позицію: у Великій Британії це було названо фальшивою війною або у Франції *Drôle de guerre* – кумедний вид війни.

У травні 1940 р. почалася битва за Францію, і та сама тактика бліцкригу виявилася там такою ж нищівною, як в Польщі. Вермахт обійшов лінію Мажино, пройшовши через Арденський ліс.

Друге німецьке військо було направлено до Бельгії та Нідерландів, щоб діяти як відволікання від цього головного удару. За шість тижнів жорстоких боїв французи втратили 90 тис. осіб.

Багато цивільних осіб шукали притулку на дорогах Франції: близько 2 млн біженців з Бельгії та Нідерландів приєдналися від 8 до 10 млн цивільних французів, що становить чверть населення Франції, і всі вони прямували на південь і захід. Цей рух цілком міг бути найбільшим окремим рухом цивільних осіб в історії до 1947 р..

Париж німці захопили 14 червня 1940 р., але не раніше, ніж британський експедиційний корпус був евакуйований з Дюнкерка разом із багатьма французькими солдатами.

10 липня 1940 р. було створено уряд у містечку Віші для управління неокупованою частиною Франції та її колоніями. Його очолив Філіп Петен, старіючий герой Першої світової війни.

22 червня 1940 р. представники Петена підписали перемир'я, згідно з яким Німеччина тримала більшу частину французької армії в таборах у Німеччині, а Франція мала виплатити великі суми золотом і продовольством. Німеччина окупувала три п'ятих території Франції, залишивши решту на південному сході новому уряду Віші. Однак на практиці більшість органів місцевого самоврядування здійснювалося традиційним французьким чиновником.

У листопаді 1942 р. вся Франція була остаточно окупована німецькими військами. Уряд Віші продовжував існувати, але був під пильним наглядом німців.

Режим Віші прагнув співпрацювати з Німеччиною, зберігаючи мир у Франції, щоб уникнути подальшої окупації, хоча й за рахунок особистої свободи та індивідуальної безпеки.

Близько 76 000 євреїв було депортовано під час німецької окупації, часто за допомогою влади Віші, і вбито в нацистських таборах смерті.

Французький генерал Шарль де Голль у Лондоні оголосив себе на радіо Бі-Бі-Сі головою конкуруючого уряду у вигнанні та зібрав навколо себе Вільні

французькі сили, знайшовши підтримку в деяких французьких колоніях і визнання Великої Британії, але не Сполучених Штатів.

Після атаки на Мерс-ель-Кебір у 1940 р., коли британський флот знищив значну частину французького флоту, який все ще перебував під командуванням уряду Віші, в результаті чого загинуло близько 1100 моряків, у Франції виникло загальнонаціональне обурення та почуття недовіри. Що призвело до подій Дакарської битви. Зрештою кілька важливих французьких кораблів приєдналися до Вільних французьких сил.

Сполучені Штати підтримували дипломатичні відносини з урядом Віші та уникали визнання претензій де Голля бути єдиним урядом Франції. Черчілль, затиснутий між США і де Голлем, намагався знайти компроміс.

У самій Франції організоване підпілля зростало, оскільки режим Віші вдавався до більш різкої політики, щоб виконати величезні вимоги нацистів, і остаточний занепад нацистської Німеччини ставав більш очевидним. Вони сформували Опір.

Найвідомішою фігурою французького опору був Жан Мулен, посланий до Франції де Голлем, щоб об'єднати всі рухи опору; його схопив і катував Клаус Барбі («Ліонський м'ясник»).

Посилення репресій завершилося повним знищенням і винищенням села Орадур-сюр-Глан у розпал Нормандської битви. О 14:15 вдень 10 червня 1944 р. рота 2-ї танкової дивізії СС «Дас Райх» увійшла в Орадур-сюр-Глан. Вони зігнали більшість населення до сараїв, гаражів і церкви, а потім убили 642 чоловіків, жінок і дітей, усі з яких були цивільними.

У 1953 р. в Бордо судили 21 чоловіка за вбивства в Орадурі. Чотирнадцять обвинувачених виявилися французькими громадянами Ельзасу. Після засудження всі, крім одного, були помилувані французьким урядом.

6 червня 1944 р. союзники висадилися в Нормандії (без французького компоненту). 15 серпня війська союзників висадилися в Провансі, цього разу вони включали 260 000 осіб Першої французької армії. Німецькі лінії нарешті зламалися, і вони втекли назад до Німеччини, зберігаючи контроль над головними портами.

Союзні сили звільнили Францію, а Вільна Франція отримала честь звільнити Париж наприкінці серпня 1944 р.

Французька армія залучила французькі Внутрішні сили (формальна назва де Голля для бійців опору), щоб продовжити війну до остаточної поразки Німеччини; ця армія нараховувала 300 000 осіб до вересня 1944 р. та 370 000 до весни 1945 р.

Режим Віші розпався, а де Голлем був швидко створений Тимчасовий уряд Французької Республіки (Guvernement provisoire de la République Francaise), або GPRF, діяв у рамках трипартійного альянсу комуністів,

соціалістів і демократичних республіканців. Він керувала Францією з 1944 р. по 1946 р., коли її замінила Французька Четверта Республіка.

Десятки тисяч колабораціоністів були розстріляні без суду. Новий уряд оголосив закони Віші неконституційними та незаконними та обрав нові органи місцевого самоврядування. Жінки отримали право голосу.

Лекція 5

Тема: Сполучені Штати Америки (1918–1939 рр.)

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Період «просперіті» в США.
2. Велика депресія
3. «Новий курс» Ф. Рузвельта.
4. США в роки Другої світової війни

1. Період «просперіті» в США

Після закінчення Першої світової війни США були в кращому стані, ніж країни Європи, оскільки на терені країни не велись бойові дії, не треба було відновлювати інфраструктуру країни, будувати житло.

Але це не значить, що в США не існувало проблем. У країні панувала інфляція, епідемія інфлюенці (померло 500 тис. американців), треба було працевлаштовувати 3 млн ветеранів, що вернулися додому. Зросло безробіття. США було не до світового лідерства, тому країна повернулася до політики ізоляціонізму.

У 1919 р. в США жінки отримали виборчі права. На чергових виборах 1921 р. до влади прийшли республіканці, президентом став Воррен Гардінг (1921–1923 рр.). За президентства Гардінга спалахнув політичний скандал (Teapot Dome Купол чайника): оточення та друзі президента брали хабарі, крали державні гроші. Проти них почали судові процеси. Президенту загрожував імпічмент, проте він помер.

Згідно з Конституцією США, влада перейшла до віце-президента Кельвіна Куліджа (1923–1924 рр.) (Суворий, пуританин, бездоганно чесний), який у 1924 р. був переобраний на другий термін (1924–1929 рр.). Він сформулював основний лозунг консервативної політики республіканців: «Головна справа американців – робити справу». Тобто, слід було сприяти збагаченню мільярдерів, щоб ті, в свою чергу, збагатили всіх американців. США досягли значних успіхів в промисловості, проте сільське господарство

перебувало в занепаді, оскільки європейці закрили свої ринки для американської продукції. Виникла криза перевиробництва.

Американці були впевнені, що падіння їхньої моралі і зростання злочинності від алкоголю. У 1919 р. була прийнята 18 поправка до Конституції, за якою в країні вводився «сухий закон». Виробництво, продаж, імпорту і експорт алкоголю було заборонено

Проте американці розтлумачили цей законопроект як порушення особистої свободи і стали випивати ще більше. В результаті спиртне завозилось контрабандно, великі прибутки від реалізації алкогольних напоїв йшли у кишеню мафії, а не держбюджету. В результаті у 1933 р. «сухий закон» відмінено.

У 1918–1929 рр. в країні починаються гоніння на представників лівих партій. Причина – революція в Росії та панічний страх перед комунізмом. Прискіпливо відносилися американці й до емігрантів, які погоджувалися на низьку оплату праці, тим самим складаючи конкуренцію самим американцям. У 1924–1925 рр. прийнято закони, що обмежують в'їзд емігрантів – н/б 150 тис. рік.

Ку-клукс-клан (ККК) – це назва трьох абсолютно різних організацій (1860-ті, 1920-ті, після 1960-х), які використовували однакову номенклатуру та костюми, але не мали прямого зв'язку. ККК 1920-х років (пік у 1924–1925 рр.) був рухом за очищення, який об'єднався проти злочинності, особливо проти порушення заборони, і засуджував зростаючий «вплив» католиків та євреїв із «великих міст», багато з яких були іммігрантами та їхніми нащадками з Ірландії, а також з півдня та Східної Європи.

У 1923–1924 р. – період економічного підйому в США, «нова ера процвітання» («просперіті»). Келвін Кулідж обіцяв, що кожний американець зможе придбати собі авто (модель Форд-т коштувала 380\$). Підприємства випускали доступні по ціні холодильники, радіоприймачі, домашню техніку. Можна було взяти товари в кредит на вигідних умовах. Американці були щасливі.

У 1929 р. президентом став Герберт Гувер (1929–1933 рр.) – також республіканець. Він обіцяв народу повну перемогу над бідністю. Був технократом, який мало поважав політиків. Був прихильником ефективності індивідуалізму та підприємництва, з невеликою координацією з боку уряду.

Проте в економіці вже проявлялись кризові явища:

- зупинився приріст продукції у вугільній промисловості через широке використання нафти й газу;

- залізничні шляхи не витримували конкуренції з автодорогами та літаками;

- мода на одягу з синтетики приводила до різкого падіння попиту на вироби з вовни і бавовни;

- складною була ситуація в сільському господарстві, оскільки європейці закрили свої ринки для американської продукції. Виникла криза перевиробництва.

«Нова ера» змінила моральні устої американців, особливо молоді. Відбулася інтелектуальна революція, яку називали «епохою джазу» та «ревушими 20-ми». Багато з представників «утраченого покоління» емігрували до Європи.

Проте всі ці фактори вважалися самотніми негараздами на фоні щасливого «просперіті».

2. «Велика депресія»

У жовтні 1929 р. «просперіті» обірвалося й змінилося кризою перевиробництва, яка охопила США, а потім увесь світ.

Криза 1929–1933 рр. увійшла в історію як «велика депресія».

- Розорювалися фірми, банки, мільйонери;
- люди втратили капітали, які нажили протягом життя.
- Підприємства не мали змоги збувати продукцію і зупинилися,
- зросло безробіття.
- Заробітна плата впала,
- долар знецінився на 1/3.

У 1932 р. відбувся великий марш ветеранів у Вашингтоні, які протестували проти жалюгідного існування. Гувер намагався хоч якось допомогти співвітчизникам. У 1932 р. він видає розпорядження на виділення коштів на реконструкцію промисловості й проведення суспільних робіт. в тому числі, на Дамбу Гувера (це бетонна аранжована-гравітаційна дамба в Чорному каньйоні річки Колорадо, на кордоні між штатами Невада та Аризона. Він був побудований між 1931 і 1936 рр.).

Проте довіра народу до республіканців була втрачена.

Причини Великої депресії:

1. За роки Першої світової війни основна маса капіталів вкладалась у воєнний комплекс, останні галузі народного господарства несли збитки.

2. Зростання кількості товарів у 1920-ті роки перебільшило прибутки громадян. Це призвело до перевиробництва товарів, які накопичувалися на складах.

3. Монополіям були надані широкі пільги, і вони почали диктувати ціни на сировину і готову продукцію. Інтереси інших не враховувались.

4. Союзники заборгували США великі кошти, які не в змозі були повернути.

5. Дешеві кредити привели до спекуляцій.

6. Європейські країни закрили свої ринки для американських товарів у відповідь на прийняті в США закони по захисту американських виробників. До того ж, країнам Європи просто нічим було розплатуватися.

3. «Новий курс» Ф. Рузвельта

У листопаді 1932 р. на президентських виборах перемогу отримав Ф. Рузвельт (23 млн голосів проти 16 млн Г. Гувера). До влади прийшли демократи (символ синій вісліук). Ф. Рузвельт оголосив у країні надзвичайний стан.

Франклін Делано Рузвельт (1882–1945 рр.) народився в заможній родині Нью-йоркського Гранд-парку. Займався вивченням права в Гарвардському і Колумбійському університетах. У 1913 р. був помічником морського міністра. У 1921 р., захворів на поліомієліт (дитячий спинальний параліч, гостре інфекційне захворювання, яке спричиняє поліовірус і викликає ураження ЦНС, із виникненням парезів і паралічів, вакцина створена у 1949 р.), був прикутий до інвалідного крісла. Проте в 1928 р. був обраний губернатором штату Нью-Йорк від демократичної партії. У 1933–1945 рр. – президент США.

Програма Рузвельта отримала назву «нова угода для американського народу» або «Новий курс». Її мета – низка заходів, покликаних оздоровити економіку США. Президент робив ставку на «принцип пілососа» – допомогти великому бізнесу й відновити спроможність американців купувати товари. Тоді споживачі «розсмокчуть» надлишок товарів. Рузвельт створив радчий орган – «Мозговий центр», до складу якого увійшли провідні спеціалісти в галузі економіки та промисловості.

Були прийняті заходи:

1. У галузі промисловості – Закон про відновлення національної промисловості. Він включав декілька заходів: а) кодекси чесної конкуренції – встановлювали умови і об'єм виробництва, мінімальний рівень цін (16 червня 1933 р. – закон про скорочення промисловості); б) заборона праці підлітків; в) профспілки отримали право складати колективні договори.

У результаті слабкі компанії було витіснено, залишено ті, що могли втриматись на плаву.

2. В системі фінансів.

Було проведено ревізію усіх банків і залишено лише ті, котрі були спроможними справитися з кризою, їм держава надавала допомогу.

Вдосконалено систему оподаткування; збільшено ставки податків на спадщину й дарчі, а також на надприбутки. 10 березня 1933 р. було встановлено повний контроль держави над золотом як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Голова виконавчої влади отримав надзвичайні повноваження контролю за міжнародними фінансовими угодами.

3. У сільському господарстві.

Фермерам надавались значні кредити. Крім того, держава виплачувала фермерам премії за скорочення виробництва: зменшувалися посіви бавовни, забивалась худоба. Законом 1936 р. фермерам виплачувалась премія, якщо вони погоджувалися не засівати культури, що виснажували землю.

4. У регіональній політиці.

Рузвельт здійснив експеримент по наданню додаткових повноважень властям штату Теннесі. Мета: розвиток ресурсів великої річної системи країни шляхом модернізації гідроелектричних дамб, які належали Федеральному урядові. В результаті енергія стала дешевшою, що слугувало поштовхом для розвитку штату.

5. У соціальній сфері.

Для допомоги 18–25 річним людям було створено Громадянський корпус, що займався ремонтними роботами, насадженням лісів, прибиранням вулиць. Він забезпечив роботою 3 млн молодих американців. Заробітна плата була малою – 1\$ на день, проте цей корпус знаходився на повному утриманні держави; людей кормили і одягали. То ж гроші вони часто відсилали рідним. 14 серпня 1935 р. було створено систему по наданню допомоги вдовам, сиротам, ветеранам, інвалідам, страхування від безробіття. Було прийнято закон Вання, що вдосконалював трудові відносини між роботодавцями та найманими робітниками.

Авторитет Рузвельта був великим, значною була й довіра народу. Президент кожного дня звертався до народу по радіо та пояснював, з якою метою проводить той чи інший закон, ті чи інші заходи. Це стало свого роду традицією; американці цінили цю довіру, допомагали президенту відновити життя.

Проте не всі підтримували президента й не всі його закони мали конституційний характер (зокрема, закон про регулювання сільського господарства було визнано неконституційним).

Не всі з планів Рузвельта були виконаними, не всі були досконалими. Верховний суд США був доволі консервативним органом, і багато з указів президента було визнано неконституційними. Тоді в 1937 р. президент запропонував реформувати Верховний суд, а саме – відправляти суддів у відставку по досягненню ними 70 років (на пенсію). Пропозицію було відхилено, проте суд став менш чіплятися до указів президента і прийняв сторону Рузвельта.

Президент довів нації, що Конституція має відігравати прогресивну роль у розвитку американської демократії. Авторитет Рузвельта зростав, тому на виборах 1936 р. він одержав перемогу (за нього проголосували, крім двох, усі штати).

Якщо головним завданням першого етапу «нового курсу» були заходи по оздоровленню економіки, то на другому етапі (1935–1938 рр.) основні зусилля владних структур СІНА зосереджувалися на реформуванні трудових відносин і соціальної сфери.

З 1934 по 1939 р. в США відбулося 16 тисяч страйків, в яких взяли участь більше 7 млн чол. 1935 р. «новий курс» вступив у другий етап, характерний проведенням низки соціальних реформ та прийняттям ліберального робітничого законодавства. Так, в липні набрав чинності закон Вагнера, який закріплював за робітниками право на організацію профспілок, укладання колективних договорів, проведення страйків та пікетування. Підприємцям заборонялося створювати компанійські профспілки та втручатися в справи робітничих організацій. Закон Вагнера сприяв збільшенню кількості профспілок, швидко зростала чисельність Американської федерації праці.

Надії американських комуністів перетворити профспілки у знаряддя своїх політичних цілей не виправдалися.

У серпні 1935 р. конгресом прийнято закон про соціальне страхування, введено пенсії для робітників, які досягли 65-річного віку, а також допомогу безробітним, інвалідам, сиротам і вдовам. Сам фонд соціального забезпечення створювався за рахунок внесків робітників і відрахувань підприємців.

1938 р. через конгрес проведено закон про мінімум заробітної плати і максимальну тривалість робочого тижня. Закон встановлював оплату понадурочних робіт у повторному розмірі і забороняв дитячу працю. Соціальне та робітниче законодавство в роки «нового курсу» поглиблювало, таким чином, американську демократію і закладало міцну основу її подальшого розвитку.

Демократична партія, партія Рузвельта користувалася широкою підтримкою профспілок, фермерів, середнього класу в цілому. На відміну від Республіканської партії. На президентських виборах 1936 р. знову переміг Рузвельт. У березні 1937 р. промислове виробництво досягло рівня 1928 р., а влітку цього ж року почався новий спад у промисловості та сільському господарстві. На 1/3 зменшилось виробництво, більше 10 млн осіб втратили роботу. Нова криза свідчила про відсутність універсальних рецептів від економічних криз. Однак нової трагедії не сталося. Система соціальних та економічних регуляторів спрямувала економічні труднощі в контрольоване русло.

4. США в роки Другої світової війни

Друга світова війна, що почалася 1 вересня 1939 р., не могла не зачепити інтереси США. По-перше, у війні опинилися традиційні союзники США; по-друге, нацизм замахнувся на демократію, а в перспективі й на самі Сполучені Штати; по-третє, США переймалися відповідальністю за подальшу долю світової цивілізації. За період з 1 вересня і до нападу Японії на Перл-Харбор 7 грудня 1941 р. в американському суспільстві не було єдиної думки щодо місця і ролі США в подіях, що розгорталися в Європі та світі. Продовжувалися суперечки між «ізоляціоністами» та «інтернаціоналістами». Однак чіткої межі між тими та другими не було. І ті і другі засуджували агресію СРСР проти Фінляндії.

Президент Рузвельт категорично заявив: «Ми повинні стати великим арсеналом демократії».

Його обрання в 1940 р. втретє на посаду президента означало, що у ставленні США до війни верх беруть «інтернаціоналісти».

З кінця весни 1940 р., коли знову розгорілися масштабні військові дії в Європі, громадська думка в США все більше схилялася до рішучих заходів проти агресора. Конгрес і президент вперше серйозно зайнялися проблемою озброєнь. 11 березня 1941 р. прийнято закон про ленд-ліз, що дозволяв здавати «в оренду і в позику» зброю та військові матеріали тим країнам, зусилля яких були важливі для оборони США. Було асигновано на ці цілі 50,2 млрд дол.

У квітні 1941 р. американці ввели свої війська в Гренландію, у липні – в Ісландію. З початком радянсько-німецької війни, незважаючи на принципове неприйняття американським суспільством тоталітарного режиму СРСР, уже 24 червня 1941 р. надійшла офіційна заява уряду США, де говорилося, що «США нададуть допомогу Росії по ленд-лізу».

7 листопада 1941 р. Рузвельт розповсюдив ленд-ліз на СРСР (всього за три роки війни СРСР отримав від США, Англії та Канади біля 17 млн т вантажів, серед яких 22 195 літаків різних типів, 12 980 танків, 13 тис. зенітних і протитанкових гармат, 427 тис. автомобілів, 560 кораблів і суден, 345 тис. т вибухівки, 11 156 залізничних вагонів, 1 981 паровоз, 842 тис. т хімічної сировини, 2,6 млн т. нафтопродуктів, 4,3 млн т продовольства та інше).

6 січня 1941 р. США проголосили цілі війни: захист свободи слова й релігії, свободи від злиднів та страху. Більш конкретно цілі війни знайшли своє відображення в підписаній Рузвельтом і Черчиллем 14 серпня 1941 р. Атлантичній хартії: розгром фашистської військової могутності, ліквідація «вісі», демократизація політичних режимів у державах-агресорах.

США – арсенал країн антигітлерівської коаліції, з 7 грудня 1941 р. у війні.

У розпал бойових дій у збройних силах США було вже 15 млн осіб, з них – 2,4 млн в авіації і 3,4 млн на флоті. За роки війни в країні вироблено близько 300 тис. літаків різних типів, 86 тис. танків, 2,7 млн гармат і кулеметів, 65 тис. десантних суден, 5,4 тис. транспортних суден, 6,5 тис. військових кораблів. У строю знаходилося 89 піхотних дивізій. Загальні втрати вбитими становили 405 тис. осіб. Такі результати були б неможливими без проведення важливих заходів в економіці.

Отримувати державні замовлення стало надзвичайно вигідно. З червня 1940 р. по вересень 1944 р. були укладені контракти на суму 175 млрд доларів з 18 539 корпораціями. Лише «Дженерал моторс» за роки війни отримала замовлення на суму 1 млрд доларів. Швидко зростало виробництво, зникало безробіття. Сукупний суспільний продукт США за роки війни виріс майже вдвічі (1941 – 125,8 млрд дол., 1945 – 213,6 млрд дол.). Однак різко виросли й податки. Владою було встановлено, що в період війни ніхто не може отримувати більше 25 тис. дол. на рік. 1942 року податок на найвищі особисті доходи був встановлений в обсязі 94%.

Війна вивела з кризи всі галузі економіки, в тому числі й сільськогосподарське виробництво.

Напад Японії на Перл-Харбор сприяв створенню атмосфери національної єдності в країні. Конференція представників профспілок і підприємців, що відбулася в грудні 1941 р., проголосила підмову від страйків та локаутів і передачу суперечок на вирішенні державних регулювальних органів.

Однак цього виявилось за мало (в роки війни з різних причин відбулося 14 780 страйків, в яких брали участь 6,7 млн осіб. Було втрачено 35 млн людиноднів або 0,1% робочого часу). А тому в 1943–1945 рр. проти страйкарів застосовано низку законів, серед яких важливе місце займав федеральний закон Коннеллі-Сміта (1943 р.), який обмежував страйки в оборонній промисловості і давав президентові право брати під своє керівництво підприємства, уражені страйками, що робило страйк фактично неможливим. Деякі обмеження демократії, відступ від робітничого законодавства середини 30-х років були продиктовані потребами війни.

Лібералізм 30-х років, таким чином, був дещо відсунутий на задній план. Про те і 1944 р., всупереч традиції, президентом знову став Ф. Рузвельт, який здобув перемогу у зв'язці з Гаррі Труменом – маловідомим на той час політиком. Однак четвертий термін Рузвельта виявився недовгим. 12 квітня 1945 р. він помер. У роки війни продовжувалася традиційна боротьба між двома головними політичними партіями – Республіканською і Демократичною – за президентське крісло, місця в конгресі та легіслатурах Штатів. Але вона не виходила за межі демократії, а тому не загрожувала якимись катаклізмами американському суспільству в цілому і кожному громадянину зокрема.

Важливе місце в діяльності керівних кіл США займало питання післявоєнного устрою світу. Розгром нацизму не означав кінець прагнень тоталітаризму. Плани США на закріплення демократичної тенденції в післявоєнному світі суперечили курсу СРСР на насадження тоталітаризму радянського типу в Європі. Було ясно, що співпраця з СРСР у 1941–1945 рр., спричинена війною, з її завершенням припиниться і залишиться в минулому. Уже наприкінці війни біля керма державної машини Сполучених Штатів опинилися ті, хто тверезо і реально усвідомлювали, що головною проблемою післявоєнного часу будуть відносини демократичного світу з Радянським Союзом, боротьба з комуністичним тоталітаризмом. У цьому плані жорстка політика президента Гаррі Трумена була захистом демократії від посягань тоталітаризму зліва. Вона цілком узгоджувалася з американським баченням світу в світлі доктрини «Рух Амерікана» («світ по-американськи»), доктрина, що ґрунтується на постулаті, що американське суспільство – вершина сучасної цивілізації. І всесвітня місія США, визначена самим богом, – допомогти народам світу прийти до такого ж високоорганізованого демократичного суспільства. Післявоєнні дії США в плані «Рух Амерікана», засновані на принципах американської демократії, виявилися зрозумілими і прийнятними для багатьох країн світу і, насамперед, розореної війною Європи. Американське лідерство в Західному світі, що формувалося в роки війни, в післявоєнний час стало безперечною реальністю.

Лекція 5

Тема: Італія (1918–1939 рр.)

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Наслідки Першої світової війни для Італії.
2. Прихід фашистів до влади.
3. Друга світова війна і падіння фашизму.
4. Громадянська війна, наступ союзників і визволення Італії

1. Наслідки Першої світової війни для Італії

Італія була середньорозвинутою країною Європи. Участь у Першій світовій війні з травня 1915 р. коштувала їй дуже дорого: 700 тис. загиблих, 450 тис. інвалідів, 1 млн поранених, країна втратила третину національного

багатства. Після поразки біля Капоретто в жовтні 1917 р. вона опинилась на межі повної катастрофи і тільки допомога військ Антанти врятувала Італію.

Економічне становище країни було вкрай критичним: не вистачало продовольчих товарів, палива, предметів першої необхідності. Війна стимулювала лише розвиток важкої промисловості. Виникли такі промислові гіганти як «Ansaldo» в машинобудуванні, «Fiat» – в автомобілебудуванні.

Надії італійців на те, що мир принесе полегшення, не виправдались. І хоча прем'єр міністр Вітторіо Емануеле Орландо був членом Ради чотирьох на Паризькій мирній конференції, Великі держави, оцінюючи внесок Італії у війну як занадто низький, не дотримали свого слова (таємна угода про передачу Італії східного узбережжя Адріатичного моря і ще ряду територій), даного напередодні вступу Італії у війну. Вона отримала лише Південний Тіроль і Трієст. Італія стала «переможеною серед переможців».

Важке фінансово-економічне становище країни позбавляло уряд можливості здійснити заходи щодо покращення життя населення. Довіра до нього і до конституційного ладу впала. Післявоєнний спад виробництва, демобілізація армії, ще більше загострили соціальні проблеми і призвели до розгортання масового робітничого руху, в якому домінували радикальні течії. Страйки робітників супроводжувались захопленням заводів і створенням ФЗР – фабрично-заводських рад, які брали на себе функції місцевої влади.

Період 1918–1920 рр. увійшов в історію як *Biennio Rosso* «червоне дворіччя» Італія ризикувала опинитися в системі диктатури лівототалітарного режиму. В цих умовах виникає фашизм. Виклик праву власності налаштував проти робітничого руху дрібних господарів (ремісників, торговців і т. д.) й селянство, які до того ж не довіряли існуючій владі. Настрої цих прошарків населення відбилися у фашистському русі, що виник у 1919 р. Він поєднував у собі ідеї реваншизму, антикомунізму і соціальної демагогії. Слово «фашизм» походить від італійського «фашіо», що означає «пучок», а також «союз», «об'єднання». Цей термін фашисти запозичили у селянських загонів, які діяли наприкінці XIX ст. в Сицилії. Сенс у тому, що зламати одне стебло рослини легко, пучок стебел – неможливо. Значить, сила – в єдності.

У 1919–1920 рр. фашисти не становили серйозної небезпеки. На виборах 1919 р. вони не отримали жодного мандату.

Зростанню їх впливу сприяли реваншистські настрої, які охопили всі прошарки італійського суспільства. На цій хвилі фашисти вдалися до силових дій, захоплюючи ті території, які обіцяла, але не дала Антанта. Так, восени 1919 р. загін фашистів на чолі з поетом Габріеле Д'Аннунціо захопив порт Фіуме. Це сприяло створенню над фашистами ореолу патріотів.

Навесні 1921 р. загони фашистів під гаслами відновлення порядку і збереження «великої нації» почали погроми робітничих організацій. У відповідь робітники організували загони «народних сміливців», які вступали у

справжні бої з чорносорочечниками. Італія стала ареною масового насильства, а уряд не зміг вивести країну з цього стану і відновити законність. У листопаді 1921 р. фашисти об'єдналися і утворили Національну фашистську партію, на чолі якої став Б. Муссоліні («дуче» – вождь). Тоді ж у робітничому русі стався розкол.

Основні ідеї італійського фашизму:

1. Патріотизм.
2. Однопартійна диктатура.
3. Італії потрібен сильний лідер.
4. Війна – благо для країни.
5. Місце італійської жінки – вдома, народжувати дітей – майбутніх солдат.
6. Комунізм і соціалізм – ворог фашизму.

2. Прихід фашистів до влади

У таких умовах Б. Муссоліні, підтримуваний великими промисловцями (брати Перроне, Піреллі, Оліветті та інші), заручившись «нейтралітетом» Ватикану, співчуттям короля Віктора-Еммануїла III, висунув вимогу передати фашистам владу. Прихильників збереження старих порядків, які не гарантували порядку й законності, виявилось дуже мало, і король доручив Муссоліні сформувати уряд.

30 жовтня 1922 р. Муссоліні на чолі загонів чорносорочечників вступив у Рим і очолив уряд («Похід на Рим»). Так в Італії був відкритий шлях до ліквідації ліберальної демократії і встановлення фашистської диктатури.

Прихід фашистів до влади збігся з періодом економічного піднесення. Обсяг промислового виробництва з 1920 р. до 1928 р. зріс на 60%. Італія перетворилась в індустріально-аграрну країну. Але розвиток промисловості був нерівномірним, перевагу мала військова промисловість. Південні райони країни залишалися відсталими.

Прийшовши до влади, фашисти прагнули відродити Римську імперію. Реалізація цих планів – прямий шлях до війни. Фашисти, поряд з ліквідацією демократичних інститутів, почали мілітаризацію економіки і всіх сторін життя суспільства. Йшов процес мобілізації ресурсів для майбутніх завойовницьких війн.

Першою жертвою агресивних дій Італії стала Ефіопія, яка була захоплена італійськими військами в 1935–1936 рр.

У 1922–1924 рр. фашисти не наважувались на рішучі дії щодо ліквідації демократичного устрою. Поштовхом до фашизації країни стала «справа Маттеоті». Джакомо Маттеоті 1 червня 1924 р. у парламенті виступив з

промовою, в якій звинуватив фашистів у фальсифікації виборів і зажадав анулювати мандати депутатів-фашистів. Через 10 днів він був викрадений і убитий фашистами. Але король не усунув Муссоліні від влади, як цього вимагала більшість населення.

У січні 1925 р. Муссоліні, виступаючи у парламенті, висунув гасло: «Вся влада фашистам!» і провів через парламент низку законів, які обмежували демократичні права.

- Уряд став відповідальним лише перед королем і мав право видавати закони.

- Місцеві органи влади замінялись префектами, яких призначав дуче.

- Заборонялись всі профспілки і партії, крім фашистських.

- Створювались трибунал і таємна поліція.

- Вводилася смертна кара.

- Почались масові арешти (в один день було заарештовано 12 тис. комуністів).

У 1929 р. Б. Муссоліні уклав договір Латеранську угоду 1929 р. з папою римським, згідно з яким утворювалась держава Ватикан, католицька церква отримувала низку привілеїв.

Для управління економікою створювалась корпоративна система. У 1934 р. існувало 22 корпорації у всіх галузях господарства. Кожна корпорація об'єднувала представників промисловців, фашистських профспілок і функціонерів фашистської партії. Уряд був замінений Великою фашистською радою, а парламент – палатою корпорацій.

Важливим елементом у структурі державного регулювання економіки став інститут промислової реконструкції (ІРІ).

Для виховання молоді у фашистському дусі створювались масові молодіжні організації. Прищеплювався культ сили і волі. Насаджувався культ особи Муссоліні.

Прагнення до переділу світу швидко зблизило Італію з Німеччиною та Японією, незважаючи на деякі суперечки щодо Австрії та Балкан. До того ж, будучи першим фашистом, Муссоліні не хотів поступатися цією роллю «вискочці» Гітлеру.

Агресія проти Ефіопії довела, що без Німеччини Італія не здатна здійснити жодної серйозної акції. Однак суперництво між двома фашистськими лідерами продовжувалось аж до 1940 р., доки Муссоліні не змирився зі статусом молодшого партнера Німеччини.

У 1937 р. Італія приєдналась до Антикомінтернівського пакту, а у 1939 р. Італія і Німеччина уклали між собою «сталевий пакт», підписаний міністрами закордонних справ Галеаццо Чіано та Йоахимом Ріббентропом.

3. Друга світова війна і падіння фашизму

Італія не була готова до «великої війни». Внаслідок господарської неспроможності корпоративної системи, агресивні акції 30-х років призвели до виснаження військово-економічного потенціалу країни. Італійські фашисти намагалися відстрочити війну, щоб краще до неї підготуватися.

А тому 1 вересня 1939 р. італійський уряд прийняв декларацію, де говорилося, що Італія «не візьме на себе ініціативи будь яких військових операцій», і лише 10 червня 1940 р. вона оголосила себе в стані війни з Англією та Францією.

Надії Б. Муссоліні, який розраховував на окупацію італійськими військами південно-східної Франції аж до Рони, Корсики, Тунісу, Джібуті, захоплення французьких військово-морських баз в Алжирі та Касабланці, частини військового флоту та авіації, були розвіяні А. Гітлером під час зустрічі обох диктаторів в Мюнхені 18 червня 1940 р.

Спроби дуче в жовтні–листопаді 1940 р. діяти самостійно не увінчалися успіхом. Італійські війська, які 28 жовтня вторгнулися в Грецію, незабаром зазнали поразки і тільки втручання Німеччини врятувало ситуацію.

Разом з Німеччиною Італія брала участь в агресії проти Югославії та її поділі (квітень 1941 р.). Таким чином, уже 1940 р. Італія в усьому залежала від Німеччини: війни починала Італія, а продовжувала їх Німеччина.

Так було в Греції 1940 р., так було в Лівії на початку 1941 р. Трагічно для Муссоліні закінчився похід в СРСР. Італійський експедиційний корпус (60 тис. осіб) у жовтні–грудні 1941 р. зазнав великих втрат у боях під Горлівкою та Ново-Орловкою. 1942 р. дуче послав на Східний фронт ще 7 італійських дивізій, які разом із залишками перших трьох утворили італійську армію в Росії (АРМІР) або 8-му італійську армію, яка в листопаді–грудні 1942 р. була розбита на Дону і в районі Сталінграда. Тисячі італійських вояків не знали, за що вони воюють, чого їх послали в далеку росію.

Операція «Факел», що почалася англо-американськими військами 8 листопада 1942 р. в Африці, поставила хрест на всіх італійських успіхах та завоюваннях у попередні роки.

Після 13 травня 1943 р., коли була закінчена війна в Африці, небезпека вторгнення нависла над самою Італією.

Економіка Італії не витримала екзамену війною. Порівняно з довоєнним часом 1942 р. виробництво сталі зменшилося на 20%, а чавуну на 25%. Від нестачі сировини страждала авіаційна і суднобудівна промисловість, золотий запас майже повністю був вичерпаний. Італійський уряд все частіше звертався по економічну допомогу до Німеччини, керівництво якої не забарилося цим скористатися. Контроль за економікою та політикою Італії, її промисловими підприємствами, залізницями переходить до рук німецьких емісарів, а

промисловий та сільськогосподарський потенціал країни все більше використовується для потреб Німеччини. Господарська обстановка викликала загальне незадоволення. Селяни обурювалися низькими цінами, за якими держава фактично забиравала у них врожай, зарплата робітників була заморожена, а міське населення переведено на карткову систему. Уже 1942 р. денний раціон хліба становив 150 грамів. При загальній трудовій повинності робочий день тривав 12 год. Уже навесні 1942 р. відбуваються перші страйки з економічними вимогами: підвищення зарплати, покращення умов праці.

Перші невеликі антифашистські групи руху Опору виникли вже в 1941–1942 рр. З березня 1943 р. в Ліоні комуністи, соціалісти і представники Партії дії, яка утворилася наприкінці 1942 р. з групи «Справедливість і свобода» і спиралася на емігрантські кола радикально налаштованої інтелігенції та дрібних власників, прийняли документ, в якому було намічено лінію на всенародне повстання з метою повалення фашистської диктатури.

Березневий страйк 1943 р. робітників Північної Італії, у якому взяли участь 300 тис. осіб, почавшись як економічний, швидко набрав політичного забарвлення. Головними стали гасла «Геть війну», «Геть фашизм».

Поразки Італії на фронтах, перетворення її на німецького васала привели до повної ізоляції фашистської верхівки від італійського загалу. У королівському палаці та керівних колах виношувалися плани зміщення Муссоліні.

5 лютого 1943 р. за його наказом було змінено майже весь склад уряду, цілу низку керівників фашистської партії в центрі і на місцях.

В березні 1943 р. Муссоліні звернувся до Гітлера з ідеєю «нейтралізації Росії» через укладення з нею сепаратного миру. Однак Гітлер не погодився, оскільки був переконаний, що такий мир уже неможливий.

4. Громадянська війна, наступ союзників і визволення Італії

Висадка англо-американських військ 10 липня 1943 р. на острові Сицилія прискорила падіння Муссоліні.

Увечері 24 липня на вимогу групи опозиціонерів Муссоліні змушений був скликати «Велику фашистську раду», де обговорювалася військова катастрофа на Сицилії, провину за яку присутні склали на дуче. Там було висловлено недовір'я Муссоліні і прохання до короля взяти на себе командування збройними силами й управління країною.

Наступного дня за наказом короля Муссоліні було заарештовано і переправлено на острів Понца, а прем'єр-міністром призначено 72-річного П'єтро Бадольо.

Спроба комуністів створити уряд національної єдності з представників 5 антифашистських партій не вдалася через протидію лібералів та християнських демократів.

27 липня було розпущено фашистську партію та її організацій.

Наприкінці серпня – початку вересня амністовано було комуністів. 3 вересня 1943 р. перші підрозділи англійських і канадських військ висадилися на Апеннінському півострові, і того ж дня в Лісабоні було підписано Акт про капітуляцію Італії перед Об'єднаними націями. Збоку Італії Акт підписав генерал Кастельяно, з боку Об'єднаних націй – американський генерал Сміт.

Німці, які давно чекали такого розвитку подій, починаючи з 9 вересня, протягом 2 днів окупували більшу частину Італії – північну, центральну і південну, включно з Неаполем. Більша половина італійської армії (749 тис. осіб) була інтернована гітлерівцями, 470 тис. вояків – просто розбіглися. Фронт встановився північніше Неаполя. Територія Італії майже на 2 роки стала театром воєнних дій.

Одіозна кар'єра Муссоліні не закінчилася в 1943 р. Викрадений за наказом (Операція «Дуб») Гітлера командою начальника військового відділу секретної служби майора Отто Скорцені дуче на літаку був доставлений у Берлін, прийнятий 14 вересня 1943 р. Гітлером, погодився повернутися в окуповану Італію і очолити новий фашистський уряд.

На окупованій території Муссоліні створив фашистську Італійську соціальну республіку, маріонеткову державу, що спиралася на німецькі багнети. За назвою міста (Салò – місто в північній Італії, Ломбардія), в якому знаходилися основні міністерства цієї держави, вона отримала найменування «Республіка Салò». Не маючи соціальної опори, диктатор знову вдався до демагогії. Муссоліні створив каральні загони для боротьби з опозицією і партизанами.

Розрізнені виступи антифашистів у перші дні окупації в подальшому стали набирати організованого характеру. З представників антифашистських партій всюди стали створюватися комітети національного визволення (КНВ). Наростанню руху Опору сприяло оголошення 13 жовтня 1943 р. урядом Бадольо війни Німеччині, а також підтримка антифашистської Італії Об'єднаними націями. У прийнятій нарадою міністрів закордонних справ у Москві (жовтень 1943 р.) «Декларації про Італію» були викладені основні принципи демократизації – через ліквідацію фашизму та його структур, забезпечення політичних свобод народу тощо. Для контролю за виконанням положень Декларації союзники створили спеціальну Консультативну раду. За її вказівкою уряд Бадольо 29 грудня 1943 р. опублікував декрет про дефашизацію, а 20 січня 1944 р. – про відміну расових законів, введених Муссоліні.

Уже в жовтні 1943 р. антифашистські партії стали створювати свої бойові загони. На жаль, розбіжності в системі руху Опору подолати так і не вдалося. Кожна партія формувала свої збройні сили:

- комуністи – загони гарібальдійців,
- партія дії – «Мадзіні» (потім вони стали називатися «Справедливість і свобода»),
- соціалісти – загони «Маттеотті»,
- свої – християнські демократи і ліберали.

В окупованих містах виникли численні організації антифашистів-підпільників, так звані групи патріотичної дії – ГАП. Координацію дій всіх загонів взяли на себе КНВ. Особливо важливу роль відігравав комітет національного визволення Північної Італії.

Для посилення боротьби проти окупантів необхідні були об'єднавчі зусилля всіх антифашистських сил. Обстановка диктувала необхідність створення коаліційного уряду. Але на поверхню взаємовідносин антифашистських партій вийшли вузькогоспичні інтереси. Так, умовою своєї участі в коаліційному уряді комуністи ставили розрив з монархією і відречення короля від престолу.

Однак, Велика Британія і США дали зрозуміти, що, на їх думку, всі питання, пов'язані із змінами в державному ладі, треба відкласти на післявоєнний час. Оponentам нічого більше не залишалося, як погодитися з логікою воєнного часу.

21 квітня 1944 р. було сформовано коаліційний уряд на чолі з П'єтро Бадольо. У його склад увійшли представники всіх антифашистських партій, у тому числі Пальміро Тольятті і Франческо Гулло (ІКП), Паскуале Манчіні (Італійська соціалістична на партія пролетарської єдності – ІСППЄ), Карло Сфорца (Партія дії), Бенедетто Кроче (ліберали) та інші. З цього приводу КНВПІ заявив про «повну співпрацю з урядом, створеним за участю всіх антифашистських комітетів».

Після визволення 4 червня 1944 р. Рима новий уряд з представників 6 антифашистських партій сформував голова Римського національного комітету визволення Іваное Бономі.

Уряд прийняв декрет про передачу земель, що пустують у користування селянським кооперативам, про покарання військових злочинців, почав чистку адміністративних органів.

9 червня на пропозицію ІКП всі партизанські загони були об'єднані в Корпус добровольців свободи, який визнав італійський уряд і союзники як силу, що бореться проти фашистської Німеччини.

Командувачем став генерал Раффаеле Кадорна.

На осінь 1944 р. партизанська армія нараховувала 90 тис. чол.

Навесні і влітку 1944 р. національно-визвольний рух набув масового характеру, партизани своїми діями сковували біля 10 німецьких та італійських дивізій. На дії партизанів фашисти відповідали терором, численними каральними заходами та розстрілами. Збройну боротьбу бійців Опору підтримували страйками робітники та службовці заводів і фабрик. Страйк у березні 1944 р. в Північній Італії, в якому взяло участь близько 1 млн робітників і службовців, мав політичний характер. Тут теж намітилися процеси консолідації: у червні 1944 р. на основі Римського пакту ІКП, ІСППЄ та ХДП створили Загальну італійську конфедерацію праці (ЗІКП).

Чим ближче було до закінчення війни, тим рельєфніше проступали дві тенденції в італійському русі Опору:

1. перша диктувалася завданнями визволення країни від окупації і була спрямована на консолідацію антифашистських сил,
2. друга визначалася післявоєнними планами учасників руху Опору і спричинила загострення політичної боротьби в країні.

Так, наприкінці 1944 р. ліві в русі Опору вимагали створення уряду лівих сил, висунули гасло «Вся влада КНВ» (комітету національного визволення). Праві партії, навпаки, ставили питання про їх розпуск. Антифашистська демократична революція як наслідок завершення боротьби за визволення Італії різними силами руху Опору бачилася по-різному. У тих визволених районах, де великий вплив мали комуністи, створювались органи народного самоуправління, система революційних трибуналів для покарання фашистів, в окремих випадках конфісковувались поміщицькі землі, здійснювався перерозподіл власності, встановлювався контроль за цінами тощо. Комуністи, стверджуючи, що не ставлять на меті здійснення там соціалістичних перетворень, діяли, однак, як вони говорили, в напрямі «прогресивної демократії», що повинна була, на їх думку, привести до соціалізму. Деякі лідери ІКП були ще категоричніші і виступали за негайне встановлення радянської влади і пов'язували свої надії з СРСР. Це суперечило прагненням тих в русі Опору (ліберали, християнські демократи, республіканці), хто дійсно прагнув до встановлення демократії з її ринковою економікою, підприємницькою свободою, приватною власністю, політичним плюралізмом тощо. Вони спиралися на підтримку західних демократій, які серйозно побоювалися більшовизації Північної Італії. Однак, перед загальною проблемою – визволення країни від окупантів – певний час вдавалося згладжувати наростаючі суперечності.

У березні 1945 р. партизанським командуванням був розроблений план національного повстання. Повстання було скоординовано з наступом союзних військ, що почався 9 квітня 1945 р. південніше Болоньї. За даними Луиджи Лонго, в момент повстання корпус добровольців свободи нараховував майже

200 тис. осіб. Внаслідок загальнонаціонального повстання в останній декаді квітня 1945 р. вся Північна Італія перейшла під контроль КНВПІ.

Недалеко від Мілану був заарештований і 28 квітня 1945 р. страчений повстанцями Беніто Муссоліні.

29 квітня союзники прийняли капітуляцію німецького командування. У партизанській армії руху Опору воювали 224 тис. осіб, 122,5 тис. осіб боролося в підпіллі. Втрати партизанів за роки боротьби склали 62 тис. осіб вбитими, а жертви підпільників нараховують 14 тис. загиблих. Це далеко неповна ціна, яку заплатив італійський народ за свободу і незалежність своєї країни.

Лекція 7

Тема: Іспанія (1918–1939 рр.)

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Криза системи Реставрації (1913–1931)
2. Друга Іспанська Республіка (1931–1936)
3. Громадянська війна в Іспанії (1936–1939). Політичний і військовий баланс. Військові дії
4. Іспанія в роки Другої світової війни

1. Криза системи Реставрації (1913–1931)

У роки Першої світової війни нейтральна Іспанія поставляла сировину і готову продукцію воюючим країнам, що дало їй значні прибутки та чотириохразове зростання золотого запасу.

Із завершенням війни припинилися замовлення, а платоспроможність населення була низькою. Економічну кризу, що почалася, супроводжували супутні їй явища – безробіття, інфляція, скорочення промислового виробництва. Воєнний бум іспанської економіки закінчився. У країні назрівало соціальне напруження. Змушений до маневру, уряд запровадив 8-год. робочий день.

У цілому ж Іспанія була слаборозвиненою, з напівфеодальною структурою економіки країною. Для сільського господарства характерними були великі поміщицькі землеволодіння, значна кількість малоземельних і безземельних селян. Внаслідок загального відставання іспанського суспільства від європейського стандарту, молодий робітничий клас був глибоко уражений анархо-синдикалізмом, згідно якого власність повинна належати синдикатам (профспілкам). Анархо-синдикалізм – одна із самостійних течій анархізму, яка вважає, що засоби виробництва мають перейти до найвищої форми організації

робітників – профспілок. Виник наприкінці XIX ст. у Європі, прагнув об'єднати всіх робітників і за допомогою соціальної революції ліквідувати капіталістичне суспільство.

Протести анархо-синдикалістів проти монархії, безправ'я, важких умов життя виражалися в тактиці прямих дій – заколотах, терористичних актах, які на їх думку повинні призвести до загального стихійного бунту. Метою анархістів було знищення держави і торжество «лібертарного комунізму» ((від грец. *αναρχία* – безвладдя; лат. *communis* – загальний) – один з напрямків анархізму та комунізму, який обґрунтовує ідею анархії), оснований на нічому не обмеженому «суверенітеті індивідууму».

Якщо головним ворогом для комуністів була приватна власність, то для анархістів (теж крайні ліві) – держава. У ній, вважали, все зло. Коли вона буде знищена, все поверне на краще. На відміну від комуністів, для яких характерний «економічний реформізм», таким для анархо-синдикалістів є «політико-правовий». Про відсталість іспанського робітничого класу свідчило те, що анархо-синдикалістські профспілки, об'єднані в Національну конфедерацію праці (НКП), 1920 р. нараховували 1 125 тис. осіб., у той час, як Загальний союз трудящих (ЗСТ), що знаходився під контролем соціалістів (Іспанська соціалістична робітничая партія, ІСРП) – нараховував лише 211 тис. членів. У 20–30 роки здоровий реформізм соціалістів захлеснувся буйною хвилею анархо-синдикалізму.

У ситуації панування ідеології і тактики анархо-синдикалізму, який був своєрідним крилом крайніх лівих радикалів, слабкості реформізму в Іспанії в 1920–1921 рр. з'явилися дві невеликі компартії:

1. Іспанська комуністична партія, створена Федерацією соціалістичної молоді в 1920 р.,

2. Іспанська комуністична робітничая партія, що виникла внаслідок розколу ІСРП, яку очолив засновник ЗСТ Гарсія Кехідо.

Невдовзі обидві партії злилися у Комуністичну партію Іспанії (КПІ). Якщо комуністи і анархо-синдикалісти штовхали Іспанію до лівого тоталітаризму, то «хунти оборони» правих ((ісп. *Junta*, «з'єднання, об'єднання; збори, рада, правління») – назва керівного органу в іспаномовних країнах), куди входила молодіжна монархічна організація «Рекете», реакційні офіцери тощо, прагнули законсервувати існуючі порядки, не допустити будь-яких перетворень і комуністичної диктатури. Обстановка ускладнювалася тим, що іспанські війська, які вели війну проти повсталих рифських племен у Марокко (берберські племена на схилах Атласу), 20 липня 1921 р. зазнали поразки в битві під Анвалем. У такій ситуації праві пішли на встановлення диктатури.

Диктатура Примо де Рівери (1923–1930 рр.) У вересні 1923 р. в Іспанії відбувся військовий переворот під керівництвом генерала Мігеля Прімо де Рівери, котрий змістив уряд, нездатний забезпечити стабільне правління,

вирішити соціальні проблеми країни і завершити війну в Марокко. За згодою короля Альфонсо XIII була створена «військова директорія» на чолі з Прімо де Ріверою, яка призупинила дію конституції, розпустила уряд і парламент, ввела цензуру.

Після придушення в 1925 р. арабського повстання в Марокко Прімо де Рівера встановив у країні військово-монархічну диктатуру, за якої було прийнято нову конституцію, що поєднала елементи італійського фашизму та іспанської традиціоналізму. Він провів помірковані реформи на рівні місцевих органів влади, висунув широку програму громадських робіт, запровадив нове соціальне і трудове законодавство, що принесло йому підтримку соціалістів.

Тим не менш, глобальні проблеми, що стояли перед країною, вирішені не були і 28 січня 1930 р. на тлі економічної кризи і активізації революційного руху Прімо де Рівера подав у відставку і виїхав до Франції, де й помер через півтора місяця. Його наступник генерал-лейтенант Дамасо Беренгер також не зумів вирішити назріваючу в країні політичну кризу та впоратися з економічними труднощами і через рік також подав у відставку.

2. Друга Іспанська Республіка (1931–1936)

Популярність короля була низькою, і багато політичних організацій країни схилилися до республіканської конституції. 12 квітня 1931 р. відбулися вибори, і в Мадриді, і в Барселоні було проголошено республіку, король Альфонсо відправився у вигнання.

14 квітня було створено Тимчасовий уряд, а 28 червня перемога республіканців була закріплена на виборах до Установчого кортесу, який 9 грудня 1931 р. прийняв нову конституцію, яка проголошувала Іспанію демократичною республікою трудящих, гарантувала свободу слова, відділяла церкву від держави, надавала виборчі права жінкам і позбавляла дворянство всіх привілеїв.

Вперше у своїй історії Іспанія була впорядкованою демократичною республікою. Це було досягнуто в невідповідний момент, у розпал великої депресії.

10 грудня 1931 р. Алькала Самора був інавгурований на пост президента, а главою уряду став Мануель Асанья, який провів радикальні демократичні реформи, надав Каталонії та Країні Басків статус автономій. Однак його реформи сільського господарства і армії, агресивна антиклерикальна позиція та жорстоке придушення демонстрації анархістів в січні 1933 р. відштовхнуло від нього багатьох прихильників, і на виборах 1933 р. перемогу здобула консервативна коаліція з партій, що відстоювали інтереси крупних землевласників, церкви і військових кіл.

Були відмінені всі попередні реформ і у відповідь соціалісти вчинили заколот в Астурії, підтриманий каталонськими націоналістами.

Наступні вибори 1936 р. знову привели Асанью до влади. Він став президентом, а уряд очолив його соратник Сантьяго Касарес Кірога. Їх правління припало на період глибокої економічної кризи, в країні почались самовільні захоплення селянами земель, відкриті зіткнення прихильників і противників республіканців, замаху і політичні вбивства.

В цих умовах військові, занепокоєні частою зміною урядів і поширенням в країні марксистських ідей, почали підготовку нового військового перевороту.

3. Громадянська війна в Іспанії (1936–1939). Політичний і військовий баланс. Військові дії

Змовою керували генерали Франсиско Франко, Хосе Санхурхо і Еміліо Мола. Початок виступу було заплановано на 5-у годину ранку 18 липня 1936 р. в Марокко і через 24 години в самій Іспанії. Різниця в часі була необхідна для взяття під контроль всієї території Марокко і організації морської переправи військ з Африки в Європу. 17 липня таємний план розкрився, і виступ військових в Марокко відбувся завчасно і неорганізовано. Незважаючи на це, уряд в Мадриді практично нічого не зробив для недопущення його в самій Іспанії.

На бік заколотників перейшло 80% складу іспанської армії, проте авіація і флот залишилися вірними республіці. У країні почалася громадянська війна. Проте Франко з марокканськими військами був заблокований республіканським флотом у Марокко. Бунтові загрожувала поразка, але на допомогу франкістам прийшли Італія та Німеччина, які на літаках перекинули марокканську армію в Іспанію та надали заколотникам зброю. Згодом 200 тис. італійських і німецьких військ узяли участь у війні на боці франкістів.

Франко, який у вересні 1936 р. очолив бунтарів, проголосив мету повсталих: створити «тоталітарну державу, соціальний мир і загальне процвітання».

Попри оголошене 27 країнами збройне ембарго (британський та французький прем'єр-міністри Стенлі Болдуїн та Леон Блюм домовилися про «політику невтручання» в іспанські справи), франкісти знайшли підтримку в Німеччині та Італії, а республіканцям надавав допомогу СРСР.

3 жовтня 1936 р. по січень 1939 р. СРСР поставив у республіканську Іспанію 806 літаків, 362 танки, 120 броневих автомобілів, 1555 гармат, 20448 кулеметів, 497813 гвинтівок. За більшість цієї зброї республіканці заплатили

золотим запасом Іспанії, який був вивезений до СРСР. (На той час 600 т золота на загальну суму 600–700 млн дол., вивезено було 510 т).

За цю підтримку іспанська демократія змушена була йти на поступки комуністам, насамперед у силових структурах, якими вони постійно прагнули оволодіти. Прибулі з Радянського Союзу співробітники НКВС за сприяння іспанських комуністів розгорнули полювання на «троцькістів», створювали політичні тюрми, в яких чинили розправи над членами антисталінської Робітничої партії марксистської єдності (ісп. Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM)), більш відома за своєю аббревіатурою ПОУМ.

На захист республіки до Іспанії приїхало, за різними оцінками, від 35 до 42 тис. осіб, які прагнули боротися проти фашизму. З них було утворено інтернаціональні бригади, в яких воювали від 35 до 40 тис. осіб з 54 країн.

Інтербригади бачилися головною опорою іспанських комуністів у боротьбі за комуністичну Іспанію. З другого боку, ніхто не може оспорювати героїзм і чесність тих громадян багатьох країн, які взяли зброю в руки для боротьби з фашистським тоталітаризмом. Вони й не підозрювали, що їх перемога забезпечила б встановлення тоталітаризму не менш, якщо не більш, кривавого гатунку. В Іспанії проходила обкатку практика антифашистських народних фронтів, яка пізніше в другій половині 40-х років була широко використана в Центральній та Південно-Східній Європі. А сам термін «інтернаціоналісти» після Другої світової війни часто експлуатувався для прикриття явно несправедливих справ.

У вересні 1936 р. сформували новий республіканський уряд на чолі з Ларго Кабальєро, який провів низку реформ «Вісім умов перемоги». На контрольованій ним території ліквідували поміщицьке землеволодіння, землю передали селянам, а велику промисловість націоналізували. Каталонці та баски отримали автономію. Однак політичний режим поступово еволюціонував у бік відходу від демократії, захист якої був головною метою війни. Це частково обумовлювалося воєнним часом; головною причиною стало зростання впливу комуністів, які спиралися на підтримку СРСР.

У жовтні 1936 р. генерал Франко був оголошений генералісимумом і главою держави. У квітні 1937 р. він очолив єдину фашистську партію – «Іспанську традиціоналістську фалангу і ХОНС» (ХОНС – Хунта національно-синдикалістського наступу, перша фашистська партія в Іспанії, створена ще в 1931 р.). Йому було присвоєно титул каудильйо (з ісп. caudillo – вождь, фюрер).

На зайнятій франкістами території створювалась корпоративна профспілкова організація робітників і підприємців. Усі учасники антифашистського руху оголошувалися ворогами держави і підлягали суду надзвичайних трибуналів.

У 1936–1937 рр. основні бойові дії точилися навколо Мадрида, але всі наступи франкістів було відбито. Не допомогла їм і «п'ята колона» (таємні прихильники заколотників) в самій столиці. Після невдалої спроби путчистів захопити столицю Німеччина та Італія відкрито почали інтервенцію, ввівши у країну свої війська (німецький легіон «Кондор», італійський Експедиційний корпус, португальські війська тощо, загалом близько 200 тис.). Спроба італійського корпусу завдати удару з північного заходу по військах республіканців, які обороняли Мадрид, виявилася невдалою.

Після цієї поразки франкісти зосередили основні зусилля в Каталонії, намагаючись скористатися конфліктом між троцькістами та комуністами. 3–6 травня 1937 р. троцькісти, підтримані Ларго Кабальєро, здійснили в Барселоні збройний виступ, протестуючи проти політики комуністів.

У квітні 1938 р. армія франкістів відрізала Каталонію від решти території республіки. Спроба військ республіканців розірвати блокаду наступом у липні 1938 р. успіху не мала. На початку 1939 р. Каталонію було захоплено. Територія, контрольована республіканцями, виявилась ізольованою від Франції.

27 лютого 1939 р. Велика Британія і Франція розірвали дипломатичні відносини з республіканським урядом і визнали владу Франко. Опинившись у міжнародній ізоляції, 6 березня 1939 р. командувач оборони Мадрида полковник Касадо здійснив переворот, повалив республіканський уряд і розпочав переговори з Франко.

Основний удар Касадо і його спільник соціаліст Бестейро спрямували проти комуністів. Останні намагалися придушити путч і цілий тиждень вели бої проти заколотників. Ті та другі оголили фронт. Комуністи були розбиті. Путч Касадо–Бестейро був кінцем громадянської війни в Іспанії. У перших числах квітня вся країна була зайнята заколотниками та інтервентами.

На територію, контрольовану республіканцями, вступили франкістські війська. В Іспанії було встановлено диктатуру генерала Франко (березень 1939 р. – листопад 1975 р.).

Війна дорого обійшлась іспанцям: загинули 1 млн осіб, 500 тис. залишили країну. Іспанія лежала в руїнах.

Фашисти після війни вели себе як переможці: два мільйони іспанців загнали до концентраційних таборів, 70 тис. з них було страчено, 500 тис. кинуто до в'язниць. Сотні тисяч республіканців емігрували. Перемога дала можливість фашистським державам стверджувати про вищість своєї влади над демократією, яка, внаслідок згаданих причин в Іспанії, так й не змогла реалізуватися, зміцнила позиції європейського фашизму, стала прологом Другої світової війни. Тільки багато років уже після Другої світової війни іспанці усвідомили, що тоді в 1936–1939 рр. були заручниками червоних і чорно-коричневих, і чи не на тому підґрунті зваженого переосмислення

громадянської війни відбулося примирення всіх тих, хто стояв по обидва боки численних фронтів громадянської війни. Боротьба в Іспанії, де комуністи й фашисти рвалися до влади, народила не тільки «вісь Рим-Берлін-Токіо», дві третіх якої запропонував Муссоліні в 1936 р., але й антикомінтернівський пакт. Під прикриттям Комінтерну війну в Іспанії вів СРСР.

4. Іспанія в роки війни

У роки Другої світової війни Іспанія, офіційно невоююча країна, фактично була на боці Троїстого пакту.

Франко готовий був вступити у війну за умови передачі Іспанії Гібралтару і частини французьких колоній. Це підтвердило захоплення Іспанією 14 червня 1940 р. Танжера (місто і важливий порт на північному заході Марокко).

Іспанія поставляла Німеччині стратегічну сировину і продовольство.

47-тисячна іспанська «голуба дивізія» брала участь у бойових діях на радянсько-німецькому фронті.

Внутрішня політика Франко звелася до посилення державного регулювання економіки та захисту авторитарного режиму. Репресивні органи продовжували переслідувати і карати його противників.

Єдиною дозволеною і водночас правлячою партією була фашистська фаланга. В окремих районах Іспанії (в Андалузії, Леванті, Астурії, Галісії, Піренеях) під керівництвом комуністів діяли партизанські загони. Іспанські комуністи після поразки в 1939 р. не полишили задуму встановити в Іспанії диктатуру пролетаріату. А тому заклики іспанської компартії до єдності в боротьбі з франкістським режимом не знаходили підтримки з боку інших опозиційних організацій, що 1944 р. створили «Альянс демократичних сил» без комуністів.

Лекція 8

Тема: Австрія (1918–1945 рр.)

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Німецька Австрія та Перша Республіка (1918–1933)
2. Диктатура: Федеративна держава Австрія (1933–1938)
3. Аншлюс і об'єднання з Німеччиною (1938–1945)

1. Німецька Австрія та Перша Республіка (1918–1933)

Перша світова війна фактично закінчилася для Австрії 3 листопада 1918 р., коли після битви при Вітторіо-Венето переможена армія підписала перемир'я у Вілла-Джусті в Падуї. (Технічно це стосувалося Австро-Угорщини, але Угорщина вийшла з конфлікту 31 жовтня 1918 р. Австрія була змушена поступитися всіма територіями, окупованими з 1914 р., а також погодитися на формування нових націй на більшій частині довоєнної території імперії, і союзники отримали доступ до Австрії, таким чином імперія була розпущена.

Тимчасові національні збори (Provisorische Nationalversammlung für Deutschösterreich) збиралися у Відні з 21 жовтня 1918 р. по 19 лютого 1919 р. як перший парламент нової Австрії, у парламентських будівлях Нижньої Австрії (Niederösterreichische Landhaus). Він складався з тих членів Рейхсрату (Імперської ради), обраних у 1911 р. з німецькомовних територій, з трьома президентами, Францем Дінгхофером (Німецький національний рух, GDVP), Йодоком Фінком (Християнсько-соціальна партія, CS) і Карлом Зайцем (Соціал-демократична робітничка партія). Партія Австрії, SDAPÖ). Національні збори продовжували свою роботу до 16 лютого 1919 р., коли відбулися вибори. 30 жовтня вона прийняла тимчасову конституцію, а 12 листопада прийняла Німецьку Австрію (Deutschösterreich) як назву нової держави. Оскільки імператор Карл I 11 листопада заявив, що він більше не має «auf jeden Anteil an den Staatsgeschäften» (будь-якої участі в державних справах), хоча він завжди казав, що ніколи не зрікався престолу. Австрія стала республікою.

Однак тимчасова конституція вказувала, що вона мала бути частиною нової Німецької Республіки, проголошеної трьома днями раніше. Стаття 2 зазначала: Deutschösterreich ist ein Bestandteil der Deutschen Republik (Німецька Австрія є частиною Німецької Республіки).

Карл Реннер був проголошений канцлером Австрії, змінивши Генріха Ламмаша, і очолював перші три кабінети (12 листопада 1918 р. – 7 липня 1920 р.) як велику коаліцію SDAPÖ, CS та GDVP. Останній складався з великої кількості груп, що відкололися від німецького національного та німецького ліберального рухів, і чисельно був найбільшою групою в зборах.

22 листопада Австрія висунула претензії на німецькомовні території колишньої імперії Габсбургів у Чехословаччині (німецьку Богемію та частину Моравію), Польщі (австрійську Сілезію) та Південний Тіроль, анексований Італією. Проте Австрія не була в змозі нав'язати ці претензії ані союзникам-переможцям, ані новим національним державам, які виникли в результаті розпаду Імперії, і всі відповідні землі залишалися відокремленими від нової Австрії.

За словами тодішнього прем'єр-міністра Франції Жоржа Клемансо, «ce qui reste, c'est l'Autriche» («Австрія – це те, що залишилося»). Імперія з понад 50 мільйонів була скорочена до 6,5 мільйонів.

19 лютого відбулися вибори до того, що тепер називається Установчі національні збори (Konstituierende Nationalversammlung). Хоча соціал-демократи отримали більшість місць (41%), вони не мали абсолютної більшості та сформували велику коаліцію з другою за величиною партією, християнськими соціалістами. 12 березня Національні збори проголосили «Німецьку Австрію» для частини «Німецької Республіки».

Великі верстви населення та більшість представників політичних партій вважали, що цей «залишок» або «останок держави» – без угорського сільського господарства та промисловості Богемії не буде економічно життєздатним. Журналіст Гельмут Андікс (1922–1998 рр.) висловив це почуття у своїй книзі під назвою *Der Staat, den keiner Wollte* (Держава, якої ніхто не хотів) у 1962 р.

Точне майбутнє Австрії залишалося невизначеним, поки не було підписано та ратифіковано офіційні договори. Цей процес розпочався з відкриттям мирної конференції в Парижі 18 січня 1919 р. та завершився підписанням Сен-Жерменського договору 10 вересня 1919 р., хоча Національні збори спочатку відхилили проект договору 7 червня.

Новонароджена Німецько-Австрійська Республіка мала проіснувати недовго. Пропоноване злиття з Німецькою імперією (Ваймарською республікою) було накладено вето союзниками-переможцями в договорі Сен-Жермен-ан-Ле (10 вересня 1919 р.) відповідно до статті 88, яка забороняла економічний чи політичний союз. Союзники боялися давньої мрії *Mitteleuropa* – об'єднання всього німецькомовного населення. Договір був ратифікований парламентом 21 жовтня 1919 р. Австрія мала залишатися незалежною протягом щонайменше 20 років.

Договір також зобов'язував країну змінити назву з «Республіки Німецька Австрія» на «Республіку Австрія» (Republik Österreich), тобто Першу республіку, назва, яка зберігається донині. Німецькомовні прикордонні райони Богемії та Моравії (пізніше названі «Судетами») були виділені новоствореній Чехословаччині. Багато австрійців і німців вважали це лицемірством, оскільки президент США Вудро Вільсон у своїх знаменитих «Чотирнадцяти пунктах» проголосив «право на самовизначення» для всіх націй. У Німеччині конституція Ваймарської республіки прямо зазначила в статті 61: *Deutschösterreich erhält nach seinem Anschluß an das Deutsche Reich das Recht der Teilnahme am Reichsrat mit der seiner Bevölkerung entsprechenden Stimmenzahl. Bis dahin haben die Vertreter Deutschösterreichs beratende Stimme.* – «Німецька Австрія має право брати участь у Німецькому рейхсраті (конституційному представництві федеральних німецьких земель) з консультативною роллю

відповідно до кількості свого населення до об'єднання з Німеччиною». У самій Австрії майже всі політичні партії разом із більшістю громадської думки продовжували чіплятися за концепцію об'єднання, викладену в статті 2 конституції 1918 р.

Хоча Австро-Угорщина була однією з Центральних держав, союзники-переможці були набагато поблажливішими до переможеної Австрії, ніж до Німеччини чи Угорщини. Представники нової Австрійської республіки переконали союзників, що було несправедливо карати Австрію за дії розпущеної Імперії, особливо тому, що інші території Імперії тепер сприймалися як «переможці» просто тому, що вони відмовилися від імперії наприкінці війни. Австрії ніколи не доводилося виплачувати репарації, оскільки комісії союзників визначили, що країна не може дозволити собі платити.

Проте Сен-Жерменський договір також підтвердив втрату Австрією значних німецькомовних територій, зокрема південної частини графства Тіроль (нині Південний Тіроль) до Італії та німецькомовних територій у Богемії та Моравії до Чехословаччини. Як компенсацію вона мала отримати більшу частину німецькомовної частини Угорщини згідно з Тріанонським договором, укладеним між союзниками та цією країною; це було створено нову федеральну землю Бургенланд.

Велика коаліція була розпущена 10 червня 1920 р., її замінила коаліція CS-SDAPÖ під керівництвом Майкла Майра як канцлера (7 липня 1920 р. – 21 червня 1921 р.), що призвело до нових виборів, які відбулися 17 жовтня, до того, що тепер стало Національною радою (Nationalrat), згідно з новою конституцією від 1 жовтня. Це призвело до того, що Християнсько-соціальна партія стала найсильнішою партією, набравши 42% голосів, і згодом сформувала другий уряд Майра 22 жовтня як уряд меншості CS (за підтримки GDVP) без соціал-демократів. CS повинні були продовжувати при владі до кінця першої республіки, у різних комбінаціях коаліцій з GDVP та Landbund (заснованої у 1919 р.).

Через плебісцити за традицією Вудро Вільсона кордони залишалися дещо невизначеними. Плебісцити в регіонах Тіроль і Зальцбург між 1919 р. і 1921 р. (Тіроль 24 квітня 1921 р., Зальцбург 29 травня 1921 р.) дали більшість у 98% і 99% на користь об'єднання з Німеччиною, побоюючись, що «розділена» Австрія є економічно нежиттєздатною. Однак такі злиття були неможливі за договором.

20 жовтня 1920 р. в частині австрійської землі Каринтія відбувся плебісцит, на якому населення вирішило залишитися частиною Австрії, відкидаючи територіальні претензії Королівства сербів, хорватів і словенців на державу. Переважно німецькомовні частини західної Угорщини були передані Австрії як нова держава Бургенланд у 1921 р., за винятком міста Шопрон та

прилеглих територій, населення яких вирішило на референдумі (який іноді австрійці вважають сфальсифікованим) залишитися з Угорщиною. Цей район обговорювався як місце слов'янського коридору приєднання Чехословаччини до Югославії. Це зробило Австрію єдиною переможеною країною, яка придбала додаткову територію в рамках корекції кордонів.

Гіперінфляція призвела до зміни валюти зі старої німецько-австрійської крони на новий шилінг у 1925 р.

Незважаючи на відсутність репарацій, Австрія під час коаліції постраждала від гіперінфляції, подібної до Німеччини, яка знищила деякі фінансові активи середнього та вищого класів і підірвала економіку. Адам Фергюсон пояснює гіперінфляцію існуванням надто великої кількості людей на державному платіжному фонді, несплатою податків для робітничого класу та численними державними підприємствами, які втрачають гроші. Фашисти звинуватили лівих у гіперінфляції; Фергюсон звинувачує політику, пов'язану з лівими. У Відні почалися масові заворушення, під час яких вони вимагали підвищення податків для багатих і зменшення субсидій для бідних. У відповідь на заворушення уряд збільшив податки, але не зміг зменшити субсидії.

Умови Сен-Жерменського договору були додатково підкреслені Женевськими протоколами Ліги Націй (до яких Австрія приєдналася 16 грудня 1920 р.) 4 жовтня 1922 р. між Австрією та союзниками. Австрія отримала гарантію суверенітету за умови, що вона не об'єднається з Німеччиною протягом наступних 20 років. Австрія також отримала кредит у розмірі 650 мільйонів золотих крон, який успішно зупинив гіперінфляцію, але вимагав серйозної реструктуризації австрійської економіки. Золоту крону замінив більш стабільний шилінг, але це призвело до безробіття та нових податків, втрати соціальних виплат і значного скорочення державної служби.

Перший Всесвітній конгрес єврейських жінок відбувся у Відні у травні 1923 р.

Вийшовши з війни, Австрія мала дві основні політичні партії праву і одну ліву. Праві були розколоти між клерикалізмом і націоналізмом. Християнсько-соціальна партія (Christlichsoziale Partei, CS) була заснована в 1891 р. і досягла плюралізму в 1907–1911 рр., перш ніж втратити її соціалістам. Їхній вплив у столиці слабшав ще до 1914 р., але вони стали домінуючою партією Першої республіки та партією уряду з 1920 р. CS мав тісні зв'язки з Римо-католицькою церквою і очолювався католицьким священиком на ім'я Ігнац Зайпель (1876–1932 рр.), який двічі був канцлером (1922–1924 рр. та 1926–1929 рр.). Перебуваючи при владі, Сейпель працював на альянс між багатими промисловцями та Римсько-католицькою церквою. CS отримав політичну підтримку від консервативних сільських католиків. У 1920 р. з основної маси ліберальних і національних груп була заснована

Великонімецька народна партія (Großdeutsche Volkspartei, GDVP), яка стала молодшим партнером КС.

Ліва Соціал-демократична робітничка партія Австрії (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs, SDAPÖ), заснована в 1898 р., яка дотримувалася досить лівого курсу, відомого на той час як австромарксизм, могла розраховувати на надійну більшість у «червоному Відні» (як столиця була відома з 1918 р. по 1934 р.), тоді як праві партії контролювали всі інші штати. SDAPÖ була найсильнішим виборчим блоком з 1911 р. по 1918 р.

Між 1918 р. і 1920 р. існував великий коаліційний уряд, що включав як ліві, так і праві партії, CS і Соціал-демократичну робітничу партію (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Österreichs, SDAPÖ). Це вперше дало соціал-демократам можливість вплинути на політику Австрії. Коаліція прийняла прогресивне соціально-економічне та трудове законодавство, таке як голосування для жінок 27 листопада 1918 р., але розпалася 22 жовтня 1920 р.. У 1920 р. сучасна Конституція Австрії була прийнято, але з 1920 р. австрійська політика характеризувалася інтенсивним, а часом і жорстоким конфліктом між лівими та правими. Буржуазні партії зберегли своє панування, але сформували нестабільні уряди, в той час як соціалісти залишилися чисельно найбільшою обраною партією.

Протягом 20-х років були створені як праві, так і ліві воєнізовані сили. Heimwehr (Home Resistance) вперше з'явився 12 травня 1920 р. і поступово організовувався протягом наступних трьох років, а у відповідь на це 19 лютого 1923 р. було сформовано Республіканський шуцбунд. З 2 квітня 1923 р. до 30 вересня відбувалися жорстокі сутички між соціалістами та нацистами у Відні. Це 2 квітня, яке називають Schlacht auf dem Exelberg (битва під Ексельбергом), у якому брали участь 300 нацистів проти 90 соціалістів (Steininger). Наступні епізоди відбулися 4 травня та 30 вересня 1923 р. Зіткнення між цими групами в Шаттендорфі, Бургенланді 30 січня 1927 р. призвела до смерті чоловіка та дитини. Праві ветерани були звинувачені в суді у Відні, але виправдані на суді присяжних. Це призвело до масових протестів і пожежі в Justizpalast у Відні. Під час Липневого повстання 1927 р. австрійська поліція вбила 89 протестувальників.

Політичний конфлікт загострювався до початку 1930-х років. Вибори 1930 р., які повернули соціал-демократів як найбільший блок, виявилися останніми після Другої світової війни. 20 травня 1932 р. Енгельберт Дольфус, міністр сільського господарства Християнсько-соціальної партії, став канцлером з більшістю один голос.

2. Диктатура: Федеративна держава Австрія (1933–1938)

Е. Дольфус і Християнсько-соціальна партія швидко просунули Австрію до централізації влади за фашистською моделлю. Він був стурбований тим, що лідер німецьких націонал-соціалістів А. Гітлер став канцлером Німеччини 30 січня 1933 р. після того, як його партія стала найбільшою групою в парламенті та швидко захопила абсолютну владу. Подібним чином австрійські націонал-соціалісти (DNSAP) легко можуть стати значною меншістю на майбутніх виборах в Австрії. Дослідник фашизму Стенлі Г. Пейн підрахував, що якби вибори відбулися в 1933 р., DNSAP міг би отримати близько 25% голосів. Дослідники пишуть, навіть про вищий рівень підтримки – 50%, а рівень схвалення – 75% у регіоні Тіроль, що межує з нацистською Німеччиною. Події в Австрії в березні 1933 р. перегукувалися з подіями в Німеччині, де Гітлер також фактично став диктатором того ж місяця.

4 березня 1933 р. в процедурі парламентського голосування сталася помилка. Карл Реннер (Соціал-демократична партія Австрії, Sozialdemokratische Partei Österreichs SPÖ), президент Національної ради (Nationalrat: нижня палата парламенту), подав у відставку, щоб мати можливість проголосувати за суперечливу пропозицію щодо вирішення страйку залізничників, який був ймовірно, пройти з дуже невеликим відривом, чого він не міг зробити, перебуваючи на цій посаді. Отже, два віце-президенти, які представляють інші партії, Рудольф Рамек (Християнсько-соціальна партія) і Зепп Страффнер (Великонімецька народна партія) також подав у відставку з тієї ж причини. Через відсутність голови сесію завершити не вдалося.

Хоча існували процедурні правила, яких можна було дотримуватися в цій безпрецедентній і непередбаченій події, кабінет Дольфуса скористався нагодою, щоб оголосити парламент нездатним функціонувати. Хоча Дольфус описав цю подію як «самоліквідацію парламенту» (Selbstausschaltung des Parlaments), насправді це був початок державного перевороту, який мав встановити «*Ständestaat*» (австрофашизм, *Austrofaschismus*), який тривав до 1938 р.

Використовуючи надзвичайне положення, прийняте під час Першої світової війни, Закон про економічні військові повноваження (*Kriegswirtschaftliches Ermächtigungsgesetz*, KWEG 24 липня 1917 р.), виконавча влада взяла на себе законодавчу владу 7 березня та порадила президенту Вільгельму Мікласу видати закон указ про його відкликання на невизначений термін. Отже, Перша республіка та демократичний уряд фактично закінчилися в Австрії, залишивши Дольфуса правити як диктатора з абсолютною владою. Невідкладні заходи включали позбавлення права на публічні зібрання та свободи преси. Опозиція звинуватила його в порушенні конституції.

Спроба Народної партії Великої Німеччини та соціал-демократів знову скликати раду 15 березня була зірвана тому, що поліція закрила вхід і порадила

президенту Вільгельму Мікласу перервати засідання на невизначений термін. Дольфус мав би знати, що нацистські війська захопили владу в сусідній Баварії 9 березня. Зрештою, 31 березня Republikanischer Schutzbund (воєнізоване відділення Соціал-демократичної партії) було розпущено (але продовжувало діяти нелегально).

13 квітня Дольфус вперше зустрівся в Римі з Беніто Муссоліні. 23 квітня націонал-соціалісти (DNSAP) набрали 40 відсотків голосів на місцевих виборах в Інсбруку, ставши найбільшим виборчим блоком, тому в травні всі державні та комунальні вибори були заборонені.

20 травня 1933 р. Дольфус замінив «Демократичну республіку» новою організацією, об'єднавши свою Християнсько-соціальну партію з елементами інших націоналістичних і консервативних груп, включаючи Геймвер, який охоплював багатьох робітників, які були незадоволені радикальним керівництвом соціалістичної партії, щоб сформувати Патріотичний фронт (Vaterländische Front), хоча Гаймвер продовжував існувати як незалежна організація до 1936 р., коли наступник Дольфуса Курт фон Шушніг силоміць об'єднав його у Фронт, натомість створивши непохитно лояльний Frontmiliz як воєнізовану оперативну групу. Нова організація була нібито двопартійною і представляла тих, хто був «лояльним до уряду».

DNSAP було заборонено в червні 1933 р. Дольфус також знав про посилення впливу Радянського Союзу в Європі протягом 1920-х і на початку 1930-х рр., також заборонив комуністів, встановивши однопартійну австрофашистську диктатуру, в основному змодельовану за італійським фашизмом, пов'язану з католицьким корпоративізмом і антисекуляризмом. Він відмовився від будь-яких претензій на возз'єднання Австрії з Німеччиною, поки нацистська партія залишалася там при владі.

Незважаючи на те, що всі австрійські партії, включаючи Соціал-демократичну робітничу партію (SDAPÖ), були заборонені, соціал-демократи продовжували існувати як незалежна організація, включаючи її воєнізоване Республіканське шутцбундство, яке могло зібрати десятки тисяч проти уряду Дольфуса.

У серпні 1933 р. уряд Муссоліні видав гарантію незалежності Австрії («у разі необхідності Італія захистить незалежність Австрії силою зброї»). Дольфус також обмінявся «секретними листами» з Беніто Муссоліні про способи гарантування незалежності Австрії. Муссоліні був зацікавлений у створенні Австрією буферної зони проти нацистської Німеччини. Дольфус завжди наголошував на подібності режимів Гітлера в Німеччині та Йосипа Сталіна в Радянському Союзі і був переконаний, що австрофашизм та італійський фашизм можуть протистояти тоталітарному націонал-соціалізму та комунізму в Європі.

У жовтні 1933 р. Дольфусу вдалося врятуватися від замаху, здійсненого Рудольфом Дертіллем, 22-річним юнаком, якого було вигнано з армії за його націонал-соціалістичні погляди.

Незважаючи на путч, Соціал-демократична робітничка партія продовжувала шукати мирного рішення, але новий австрофашистський режим наказав обшукати штаб-квартиру партії 12 лютого 1934 р., спровокувавши громадянську війну в Австрії, в якій ослаблена партія та її прихильники швидко зазнали поразки, а партія та різні допоміжні організації були заборонені.

1 травня 1934 р. кабінет Дольфуса затвердив нову конституцію, яка скасовувала свободу преси, встановлювала однопартійну систему та створювала повну державну монополію на відносини між роботодавцем і працівником. Ця система залишалася в силі до тих пір, поки Австрія не стала частиною нацистської Німеччини в 1938 р. Уряд Патріотичного фронту зруйнував амбіції прогітлерівських симпатиків в Австрії, які бажали як політичного впливу, так і об'єднання з Німеччиною, що призвело до вбивства Дольфуса 25 липня 1934 р.

Його наступник Курт Шушніг підтримував заборону на прогітлерівську діяльність в Австрії, але був змушений піти у відставку 11 березня 1938 р. після вимоги Адольфа Гітлера розділити владу з пронімецькими колами. Після відставки Шушніга німецькі війська без опору окупували Австрію.

3. Аншлюс і об'єднання з Німеччиною (1938–1945)

Хоча Версальський договір і Сен-Жерменський договір прямо забороняли об'єднання Австрії та Німеччини, корінний австрієць Гітлер наприкінці 1930 рр. дуже прагнув анексувати Австрію, чому чинив запеклий опір австрійська диктатура Шушніга. Коли конфлікт загострювався на початку 1938 р., канцлер Шушніг оголосив 9 березня про плебісцит з цього питання, який мав відбутися 13 березня. 12 березня німецькі війська увійшли в Австрію, яка зустріла натовпи святкуючих, щоб посадити нацистську маріонетку Артура Зейсс-Інкварт, як канцлера. Оскільки нацистська адміністрація вже була на місці, країна тепер була інтегрована до нацистської Німеччини, перейменована на «Ostmark» до 1942 р., коли вона була знову перейменована на «Alpen-und Donau-Reichsgaue» («Альпійська та Дунайська Гау»). Сфальсифікований референдум 10 квітня був використаний для демонстрації нібито схвалення анексії з більшістю 99,73% за анексію.

У результаті Австрія перестала існувати як незалежна держава. Ця анексія була проведена шляхом військового вторгнення, але значна частина австрійського населення підтримувала нацистський режим, і багато австрійців

брали участь у його злочинах. Євреїв, комуністів, соціалістів і ворогуючих політиків відправляли до концентраційних таборів, убивали або примушували до вигнання.

Незадовго до кінця війни, 28 березня 1945 р., американські війська ступили на австрійську землю, а радянська армія СРСР перетнула східний кордон через два дні, зайнявши Відень 13 квітня. Американські та британські війська окупували західні та південні регіони, не даючи радянським військам повністю захопити та контролювати країну.

Лекція 9

Тема: Угорщина (1918–1939 рр.)

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Угорщина в 1918–1919 рр. (Революція айстр і буржуазна республіка; Радянська Республіка)
2. Тріанон Угорщина та регентство
3. Угорщина напередодні та в роки Другої світової війни

1. Угорщина в 1918–1919 рр.

Після смерті цісаря Франца Йосифа на імператорському престолі опинився 29-річний ерцгерцог Карл, коронований 30 грудня 1916 р. угорським королем під іменем Карл IV. Усвідомлюючи згубність військового конфлікту і висловлюючи сподівання на роду, молодий король-імператор виступив з мирними ініціативами. Але вони були відхилені Антантою.

Воєнні поразки і внутрішні негаразди вкрай загострили становище угорського королівства, що стало влітку–восени 1918 р. катастрофічним: балканські та Італійський fronti розвалювалися, країна була охоплена масовими антивоєнними й національно-визвольними рухами, активізувалась діяльність опозиційних угруповань.

23 жовтня в Будапешті спалахнула революція айстр, або хризантемна революція – демократична революція в Угорщині, тривала до 16 листопада 1918 року. Її лідером був граф Міхай Карої, який за підтримки соціал-демократів став головою уряду, а після проголосив незалежність та перетворення країни на демократичну республіку.

Республіканському уряду не вдалося утримати територію колишнього Угорського королівства разом, оскільки сусідні країни Чехія, Румунія та Сербія висунули претензії на території, населені словацькою, румунською та

південнослов'янської національністю, і за підтримки Антанти почали військову інтервенцію з метою розчленування країни.

Значна частина країни опинилася під контролем Франції, Румунії та Сербії. Це призвело до падіння уряду Міхая Карої, і в 1919 р. 21 березня комуністи захопили владу в частині країни, яка все ще перебувала під контролем Угорщини. У своїй декларації Карої передав владу пролетаріату.

21 березня 1919 р. закінчилася перша угорська республіка, проголошена після Першої світової війни. У результаті ультиматуму, надісланого державами Антанти, який передбачав розширення румунського державного управління до лінії Тиси, цивільні міністри попереднього коаліційного уряду пішли у відставку. Соціал-демократи об'єдналися з угорською комуністичною партією на чолі з Бела Куном, і захопили владу, була проголошена Радянська республіка, встановлено диктатуру пролетаріату. Головою уряду став соціал-демократ Шандор Гарбаї, а Бела Кун посів посаду заступника голови й міністра закордонних справ.

На заводах за російським зразком було введено управління робітничих рад, у державну власність були прийняті житлові будинки, готелі, навчальні заклади, магазини, нарешті видано декрет про усупільнення земельних наділів. Усе це виводило на поверхню масу нових проблем у побуті та виробництві, насамперед у частині постачання новоствореної угорської радянської армії.

Радянська республіка перебувала під постійним зовнішнім тиском, і хоча вона провела кілька успішних кампаній, вона остаточно розвалилася 31 липня, зіткнувшись з переважною силою з кількох напрямків. Вся територія Угорщини була окупована військами країн Антанти, які перемогли у світовій війні.

Було сформовано національний уряд для боротьби проти «червоної диктатури». Військовим міністром цього кабінету став колишній головнокомандувач військово-морським флотом Австро-Угорщини адмірал Міклош Хорті. Під його керівництвом почалось формування нової національної армії, чисельність якої на початок листопада сягнула за 50 тис. Проте Антанта не дозволяла використовувати ці військові частини для втручання у політичне життя Угорщини. 1 серпня 1919 р. під тиском внутрішніх і зовнішніх факторів, наближення до Будапешта румунських військ, на спільному засіданні керівництва СПУ і виконавчих структур праві соціал-демократи домоглися відставки радянського уряду і передачі влади профспілковому кабінету Дюла Пейдлі. Він відразу ж відмінив розпорядження РУР та інших органів радянської республіки, розпустив радянську армію й революційні трибунали, відновив стару судову систему та інші буржуазні інституції. Проіснувавши 133 дні, комуністична диктатура в Угорщині впала.

2. Трианон Угорщина та регентство у міжвоєнний період

Наприкінці жовтня 1919 р. за підтримки національної армії Міклоша Хорті до влади в Угорщині прийшов коаліційний кабінет Кароя Хусара, який визнала рада п'яти Паризької мирної конференції.

У січні наступного року було проведено вибори до Національних зборів, які показали справжню розстановку політичних сил у країні і підтвердили, що угорське суспільство вибирає приватну власність і демократію, а не диктатуру пролетаріату й соціалізм. Більшість парламентських мандатів (69%) вибороли Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ) і Об'єднана християнсько-національна партія (ОХНП). Депутати Національних зборів констатували припинення австро-угорської угоди 1867 р., анулювали акти двох республік 1918–1919 рр. й проголосили відновлення королівської влади.

Але через протест держав-переможців проти відродження на угорському престолі династії Габсбургів, до визначення кандидатури претендента й обрання короля, парламентом засновувалась відома в національній історії посада регента-правителя Угорщини. Регентом країни парламент обрав 52-річного адмірала М. Хорті, якого сучасники оцінювали як політика середніх здібностей. Між 1920 р. і 1946 р. Хортистська Угорщина була своєрідним державним утворенням – королівством без короля.

У процесі становлення хортистського режиму змінилось кілька урядів. 1921 р. прем'єром став Іштван Бетлен, який очолював уряди країни ціле десятиріччя і став генеральним архітектором політичної системи, що отримала назву «хортистської». При його допомозі М. Хорті вдалось усунути з політичної арени праворадикальні екстремістські угруповання. Саме діяльність цих елементів, починаючи з 1919 р., давала привід комуністам обвинувачувати режим Хорті у встановленні «угорського фашизму». Досить швидко уряд зміг стабілізувати внутрішню обстановку в країні і нейтралізувати спроби консервативних сил відродити династію Габсбургів. Після невдалих спроб у 1921 р. спадкоємця трону Карла IV зайняти престол, цю проблему для Угорщини нарешті розв'язала Антанта. Вона зажадала позбавити Карла IV корони. Уряд змушений був погодитись, а 2 листопада 1921 р. це рішення підтримали й Національні збори.

Подальші кроки уряду також спрямовувались на зміцнення нового режиму. Крім праворадикальних угруповань були ізольований крайньо ліві – комуністи, а антикомунізм став однією з підвалин хортистської системи. Він доповнював офіційну християнсько-національну ідеологію, орієнтовану, як і економічна політика, на відродження в Угорщині середнього класу.

На протязі 20-х років уряду вдалося зміцнити законність і громадський порядок, розширити гарантії свободи особи. Проте це не набуло таких масштабів, як в країнах розвинутої демократії.

Головним успіхом уряду в 20-х роках стало створення двопалатної демократичної парламентської системи. І хоча Хорті в цілому проводив консервативний курс у внутрішній політиці, в країні постійно працював парламент, в якому існувала ліва й права опозиція, регулярно проводилися вільні вибори. Винятком була компартія, позбавлена права відкрито виступати на політичній арені у зв'язку із організованим нею в 1919 р. червоним терором.

4 червня 1920 р. в Тріанонському палаці у Версалі було підписано мирний договір з Угорщиною. Більше 3 млн чоловік опинилися за межами національних кордонів, Угорщина втратила майже дві третини колишньої території і половину населення, яке зменшилось з 18,2 до 7,6 млн

Було обмежено чисельність збройних сил країни до 35 тис. осіб, заборонено загальну військову повинність, обмежено виробництво зброї, Угорщина зобов'язана сплачувати; у міжнародній торгівлі вона зобов'язана забезпечити державам-переможцям принцип найбільш сприятливого режиму; дотриманням цих пунктів мирного договору займався відряджений для цього до Угорщини військово-інспекційний комітет.

Це викликало серед угорців почуття несправедливості й мало значний вплив на зовнішню політику країни.

Головні зусилля хортистської дипломатії спрямовувались на подолання зовнішньополітичної ізоляції, яку створили навколо Угорщини країни Малої Антанти. Проте перші ж спроби мирними засобами досягнути ревізії Тріанонського миру і підняти на міжнародних переговорах питання про долю угорців, що опинились за межами країни, зустріли категоричне заперечення Франції. І хоча в 1925 р. угорська дипломатія змогла заручитися підтримкою Англії в питанні ревізії деяких статей мирного договору, це не призвело до конкретних результатів.

Важливим фактором прориву зовнішньополітичної ізоляції стала прихильність Муссоліні підтримати деякі територіальні претензії хортистського режиму. 5 квітня 1927 р. Італія й Угорщина підписали договір про вічний мир і дружбу.

Угорщина в роки великої депресії

Згубний вплив економічної кризи народне господарство Угорщини почало відчувати вже наприкінці 1929 р., коли розпочалось падіння цін на внутрішньому ринку. Промислове виробництво різко скоротилося, не працювало майже 700 підприємств, решта промислових потужностей використовувались лише на 60%. Скорочення експорту та падіння цін на сільськогосподарську продукцію призвели до масового розорення та зростання заборгованості селянства.

Влітку 1931 р. спалахнула фінансова криза, яка викликала дезорганізацію грошової системи. По країні прокотилася хвиля фінансових банкрутств підприємств і банків. Велика депресія, зниження життєвого рівня трудящих позначились на політичних процесах. Панівні класи Угорщини вважали, що уряд повинна очолити людина «сильної руки». Тому в жовтні 1932 р. прем'єр-міністром став міністр оборони Дюла Гембеш, який сформував новий кабінет.

Як більшість угорських військових, він симпатизував Гітлеру та Муссоліні й був прихильником авторитарних методів урядування. За часи його прем'єрства більш окреслено вирізняються спроби ліквідувати парламентаризм і встановити диктаторську форму правління при керівних позиціях праворадикальних профашистських, а згодом фашистських сил.

Під час контактів з німецькими політиками глава угорського уряду обговорював плани зміни внутрішньополітичного устрою країни і мав таємну угоду з Герінгом про спільну підтримку диктаторських режимів. Водночас політична концепція Гембеша, його прагнення до фашизації Угорщини не були популярними в країні й не знайшли підтримки ні у Хорті, ні у парламенту, ні тим більше у профспілок.

Проте в 1932–1936 рр., коли виконавчу владу очолював Гембеш, хортистська система характеризувалася найбільш близькими до фашизму ознаками, що дозволяє говорити про неї як різновид профашистського режиму.

Духовна та ідейна близькість Гембеша з Гітлером і Муссоліні обумовила зближення з диктаторськими режимами. Від гітлерівської Німеччини угорські політики й військові очікували підтримки планів ревізії Версальської системи та розв'язання проблеми угорської меншини в центральноевропейських країнах. Переконавшись, що немає ніякої надії на розуміння цих питань з боку західних демократій і Малої Антанти, угорський уряд і Хорті схилялись до тісних контактів з Берліном. Угорський прем'єр став першим зарубіжним політиком, який зустрівся з Гітлером у червні 1933 р. й завоював його прихильність. Саме Гембеш започаткував термін «держави осі» щодо союзу між Берліном та Римом. Також Угорщина першою серед країн регіону в лютому 1934 р. встановила дипломатичні відносини з Радянським Союзом, що знайшло підтримку великого угорського бізнесу.

3. Угорщина напередодні та в роки Другої світової війни

Після раптової смерті Гембеша восени 1936 р. прем'єр міністром Угорщини став Калман Дарані. За згодою регента, який вдало виступав регулятором політичної рівноваги і гарантом стабільності, новий прем'єр здійснив низку заходів, спрямованих на зниження політичної активності

радикальних угруповань. Переслідувань зазнали як ліві – комуністи, що діяли у глибокому підпіллі, так і праві – фашисти, націонал-соціалістична ідеологія яких у середині 30-х років мала помітний вплив у дрібнобуржуазному середовищі.

Лідера угорських фашистів майора генштабу національної армії Ференца Салаші за його націонал-соціалістичні спрямування і наслідування Гітлеру було звільнено з армії і заарештовано, а створена ним у 1935 р. Партія національної волі – розпущена й заборонена.

Проте наприкінці 1937 р. крайні праві відновили діяльність своєї партії під назвою Угорська національно-соціалістична партія, що згодом стала відома як салашистська (нілашистська) партія «Схрещені стріли» і була досить популярна.

На протязі 1936–1938 рр. лідери Угорщини здійснили серію поїздок до Італії, Австрії, Польщі та Німеччини, а хортистська дипломатія активно працювала над створенням «горизонтальної вісі», шукаючи прийнятні варіанти союзу Угорщини з Польщею та Югославією.

У січні 1938 р. уряд Дарані офіційно визнав франкістський уряд Іспанії і вітав створення Італією, Німеччиною та Японією «антикомінтернівського пакту».

Аншлюс Австрії у березні 1938 р. докорінно змінив співвідношення сил у Європі: Угорщина, Італія та Югославія стали безпосередніми сусідами гітлерівської Німеччини. Це призвело до змін як внутрішньої, так і зовнішньої політики хортистського режиму.

Першочерговим завданням було визначено зміцнення обороноздатності й оголошено про урядові програми озброєння Угорщини, що означало відмову від тріанонського пакту у військовій галузі.

У травні 1938 р. прийнято антиєврейський закон, що посилив антисемітську кампанію.

Новим законом про пресу (липень 1938 р.) вводились обмеження для видання газет і журналів.

Новий прем'єр Бела Імреді відразу здійснив серію заходів проти нілашистів, непередбаченість яких лякала угорське керівництво. Їх лідера Ф. Салаші за обвинуваченням у підготовці антидержавного заклоту було засуджено до 3-річного тюремного ув'язнення.

Підписання Мюнхенської угоди (30 вересня 1938 р.), хоч і декларувало готовність великих держав упорядкувати європейські кордони, не містило конкретних пропозицій щодо угорської і польської національної меншини й викликало занепокоєння Угорщини.

Проте угорське керівництво, на відміну від польського уряду, не застосувало військову силу проти Чехословаччини водночас із введенням частин вермахту у Судети. У середині жовтня угорські представники

розпочали прямі переговори з Прагою відносно прикордонних областей, але вони не дали результатів. Чехословаччина погодилась на італо-німецьке посередництво у вирішенні долі цих територій з переважно угорським населенням. Першим Віденським арбітражем (2 листопада 1938 р.) Угорщині передано 12 тис. квадратних кілометрів території Південної Словаччини і частину Закарпаття з мільйонним населенням. 86,5% населення цих областей становили угорці й 9,8% – словаки. Після гітлерівської окупації Праги і проголошення незалежної Словаччини, угорські війська захопили гірські райони сучасного Закарпаття, населені в більшості українцями. Відтак було утворено спільний кордон із Польщею. а хвилі успіху по «збиранню угорських територій» прем'єр Б. Імреді відійшов від початкового курсу і наприкінці 1938 р. почав прилаштовуватися до потреб німецької політики. Він намагався запровадити в країні німецькі порядки, сприяв створенню восени 1938 р. пронімецької організації угорських німців – фольксбунду. З критикою курсу прем'єра і кроків по встановленню однопартійної системи виступили лідери багатьох партій і Б. Імреді пішов у відставку.

У лютому 1939 р. Хорті призначив Пала Телекі новим прем'єр-міністром. У внутрішній політиці країни відбулися важливі зміни. Незважаючи на закони 1938–1939 рр., які обмежували права 800-тисяч угорських євреїв, відмічався спад антиєврейської кампанії. Антисемітські настрої і переслідування євреїв не набули масштабів, що мали місце в Німеччині та окупованих нею країнах. з вірогідним наближенням німецько-польського військового конфлікту хортистське керівництво відмовило Гітлеру що до участі національної армії в цій агресії й використанні угорської території. Тут знайшли постійний притулок не тільки 150 тис. польських біженців та чимало євреїв з Словаччини і Румунії: Угорщина водночас стала базою їх пересилання в Західну Європу через територію Югославії.

Після розгрому Польщі керівництво Угорщини, що відтепер межувала з двома військовими гігантами – Німеччиною й СРСР, всіляко намагалось зберегти нейтралітет і відносну незалежність країни. Проводячи гнучку тактику і розраховуючи на підтримку Берліна з питання повернення колишніх територій, Будапешт дозволив у червні 1940 р. прохід через країну у напрямку румунського кордону частин вермахту. Водночас не припинялись зв'язки з країнами західної демократії і були остаточно визначені територіальні претензії Угорщини до Румунії.

30 серпня 1940 р. під тиском Німеччини та Італії був проведений Другий Віденський арбітраж, за яким Північна Трансільванія площею 44 тис. квадратних кілометрів і населенням 2,5 млн чоловік у двотижневий строк передавалась Угорщині, а її південна частина залишалась в складі Румунії. Рішення арбітражу не задовольнило жодну з сторін, що конфліктували. Цей глибокий перекрій карти Європи був закріплений гітлерівським урядом

шляхом підписання 27 вересня Німеччиною, Італією та Японією Троїстого пакту. За своє посередництво Гітлер зажадав від хортистського керівництва визнання фольксбунду єдиним законним представником німецької меншини в Угорщині.

Із ув'язнення було звільнено Ф. Салаші, котрий влітку 1940 р. брав участь у спробі профашистського державного перевороту. Крім того, Гітлер настійно вимагав приєднання Угорщини до Троїстого пакту. За таких обставин 20 листопада 1940 р. угорське керівництво дало свою згоду. Цей вимушений крок зробив Угорщину союзницею гітлерівської Німеччини, поставив під запитання її незалежність та посилив позиції праворадикальних сил. Всі націонал-соціалістичні угруповання об'єдналися з нілашистами, а основою внутрішньої політики нової партії Салаші виголосив расизм.

Восени 1940 р. країна опинилась у середовищі учасників гітлерівського блоку, а єдиною ланкою, що з'єднувала її з країнами Заходу, залишалась Югославія, з якою 12 грудня 1940 р. підписано договір про дружбу. Угода поклала початок нормалізації відносин між двома країнами, передбачала мирне розв'язання угорських територіальних претензій і містила обіцянку Белграда повернути після війни деякі населені угорцями території.

Навесні 1941 р. ситуація у Південно-Східній Європі зазнала докорінних змін. У Болгарію було введено частини вермахту, а британські війська висадились у Греції. У ході назрівання німецько югославського конфлікту, Гітлер зажадав участі Угорщини у військових акціях проти Югославії і пообіцяв повернути Бачку і Банат. Угорський уряд прийняв німецькі пропозиції, оскільки інше рішення призвело б до окупації країни військами вермахту. Таке розв'язання югославської дилеми стало трагедією прем'єра Телекі, який в ніч на 3 квітня застрелився. Через тиждень угорські війська перетнули югославський кордон, і невдовзі були анексовані Бачка та сусідні райони. Банат, на який також претендувала Румунія і котрий обіцяно Угорщині, залишився насправді під німцями.

Влітку 1941 р. Німеччина посилила тиск на Угорщину, вимагаючи необмеженого союзу з Третім райхом. Після початку радянсько-німецької війни лише ціною розриву дипломатичних відносин з Москвою, Хорті і уряду Л. Бардоші вдалося уникнути втягнення країни у війну на Сході.

Ця рішучість Будапешту у відстоюванні самостійного політичного курсу викликала здивування багатьох європейських урядів. Однак події наступних днів докорінно змінили позицію угорського керівництва.

26 червня на прикордонні угорські міста Рахо і Мункач було здійснено повітряний наліт із сходу, а на м. Кааше – скинуто бомби. Їх уламки вказували на радянське виробництво, хоча дослідники не виключають причетності німецького генштабу до організації цього нальоту, тоді як Москва була явно не

зацікавлена у погіршенні відносин з Будапештом. Наступного дня офіційно повідомлено, що «Угорщина Зважає себе в стані війни з Радянським Союзом».

На початку липня 30-тисячна угорська армія на території заходу України вступила у бойові дії проти радянських військ. Так, внаслідок швидкого просування німецьких військ на схід, самого геополітичного становища Угорщини, керівництво якої бажало зберегти повернуті віденським арбітражем землі, вона була втягнута у світову війну.

На початку грудня війна була оголошена Англії і США. Проте Хорті фактично відхилив вимоги Берліна – віддати всю угорську армію в розпорядження райху. Із 26 армійських дивізій в оперативне підпорядкування німців було передано 9 піхотних і 1 танкову дивізію, а також 5 окупаційних для тилу. Об'єднані у 2-у угорську армію (160 тис. чоловік) вони влітку 1942 р. були зосереджені під Курськом. Взагалі зовнішньополітичні підсумки 1941–1942 рр. виявилися для країни невтішними, а її економічний і військовий потенціал підпорядковано інтересам Німеччини. Внутрішня ситуація, навпаки, здавалась досить благополучною: військове виробництво сприяло економічній кон'юктурі, забезпечувалась майже повна зайнятість і достатньо високий рівень оплати праці. Країну не турбували соціальні конфлікти, хоча мали місце де які обмеження на продукти харчування й окремі промислові товари через впроваджену карткову систему. У цілому ж, за висловлюваннями іноземних журналістів, Угорщина була «островом миру і спокою» у палаючій Європі.

Розгром німецьких військ під Москвою прискорив коригування політики хортистської Угорщини. Було започатковано курс на вихід із війни і укладання договору про перемир'я з країнами Об'єднаних націй, хоча в умовах гітлерівського оточення були обмежені можливості його реалізації. Правильність цього стала очевидною разом із поразкою угорської армії під Воронежем у січні 1943 р., де втрати угорців становили близько 120 тис. чоловік. Залишки угорських частин були повернуті на батьківщину чи використовувались лише як окупаційні сили на території України і Польщі. Занепокоєння Хорті та його прем'єра Міклош Каллаї викликали спроби гітлерівського керівництва сформувати антиугорський румуно-хорватословачький блок за зразком колишньої малої Антанти. Для боротьби проти цієї коаліції Каллаї спробував заручитися підтримкою італійців, але Муссоліні не збирався чинити серйозний опір німцям. Після капітуляції Італії Будапешт задовольнився тим, що визнав де-факто неофашистський уряд Муссоліні. Для активізації спроб виходу з війни було налагоджено контакти з англосаксами в Швеції, Швейцарії та Туреччині. До подальшої конфронтації з Берліном призвела відмова угорського керівництва депортувати єврейське населення до Німеччини й обмеження можливостей вербування на території країни вояків для підрозділів СС. Угорський уряд всіляко ігнорував наполегливі вимоги Берліна про включення у склад виконавчих структур лідерів угорських

фашистів. У країні продовжував зберігатися конституційний порядок і парламентська система, фактично до весни 1944 р. забезпечувались нормальні умови для проживання євреїв. Подібна політика «балансування над прірвою» викликала незадоволення керівників Третього райху, як і швидко зростаючі антинімецькі настрої й бездіяльність кабінету Каллаї щодо саботажу на промислових підприємствах Угорщини.

Загострення стосунків з Берліном активізували контакти угорського керівництва з урядами Англії і США з метою укладання сепаратної угоди. Побоюючись як нацистів, так і більшовиків, хортистське керівництво розраховувало, що в Угорщину ввійдуть саме англійські чи американські війська. Проте ця спроба вийти з війни провалилась, а швидке просування до угорських кордонів радянської армії зруйнувало надії на англо-американську окупацію країни. Таємні дипломатичні переговори хортистського керівництва з англійцями і прибуття в Угорщину в середині березня 1944 р. американської воєнної місії посилили тиск керівництва Третього райху на Будапешт. Об'єктивно враховуючи можливості угорської армії, Хорті під час зустрічі з Гітлером в Клесхаймі 18 березня 1944 р. капітулював і дав згоду на «союзницьку окупацію» країни німецькими військами. Регент своїм ім'ям і авторитетом покри вав перед зовнішнім світом німецьку агресію та насилля. Вже наступного дня 11 дивізій окупували Угорщину. З військами вермахту країну наповнили агенти гестапо і СС, служби безпеки СД, що розпочали арешти «ненадійних» угорських політиків, депутатів парламенту, журналістів, соціал-демократичних і профспілкових лідерів. Хоча угорська державність де-юре була збережена і Хорті залишався правителем країни, влада і контроль за нею майже повністю перейшли до рук німецьких окупаційних сил в особі «імперського уповноваженого», тобто повновладного намісника Гітлера – Е. Везенмайєра.

Відразу після окупації було сформовано новий пронімецький уряд на чолі з генералом Деме Стояї, що провів тотальну мобілізацію резервістів, які невдовзі опинились на Східному фронті. Розпочато депортацію до Німеччини єврейського населення, на середину липня кількість депортованих осіб становила близько 438 тис. осіб. У країні безконтрольно господарювали СС і гестапо. Посилилась німецька економічна експансія, передача нерухомості, промислових підприємств і сільськогосподарських маєтків у власність Третього райху. Рух Опору в Угорщині розгортався повільно і не набув масовості.

У травні 1944 р. було створено антифашистський Угорський фронт, до якого увійшли Партія миру (колишня компартія), соціал-демократи, ПДСГ й частина монархічного Союзу подвійного хреста. Програма фронту передбачала створення незалежної, вільної і демократичної Угорщини, проведення аграрної реформи та інших демократичних перетворень. До осені

1944 р. лише угорські комуністи, об'єднані в Партію миру, виступали за організацію збройного опору окупантам, що однак не знаходило масової підтримки в угорському суспільстві. Найбільш поширеною формою боротьби патріотів став саботаж на підприємствах. Партизанський рух мав місце лише в національних окраїнах королівства: Закарпатській Україні, Північній Трансільванії, Південній Словаччині, а також у сербській Бачці. Із наближенням радянської армії до угорських кордонів воєнні дії і диверсійні акції партизан, чисельність яких на території країни становила 2,6 тис., були поширені на промислові центри й околиці Будапешту.

Відкриття другого фронту у Європі, вихід Румунії і Фінляндії із війни, антифашистське національне повстання у Словаччині та поява радянської армії на кордонах Угорщини підказували хортистському керівництву необхідність рішучих дій. У першу чергу мова йшла про вихід із війни і повернення зброї проти гітлерівської Німеччини. Але ні угорська політична еліта, ні військові, ні суспільство в цілому не були готові до цього. Хорті обмежився лише відставкою скомпрометованого співробітництвом з фашистами уряду Стояї. Створення ж в серпні 1944 р. уряду на чолі з колишнім командувачем 1-ї угорської армії генералом Г. Лакатошем стало першим кроком до виходу Угорщини із війни. Були відновлені контакти з англійськими та американськими представниками, але вони не призвели до укладення сепаратного миру, на що розраховував Хорті. Для попередніх офіційних переговорів щодо перемир'я з антигітлерівською коаліцією наприкінці вересня 1944 р. до Москви відправилась місія на чолі з генералом Г. Фараго. Радянське керівництво поставило перед Угорщиною ультимативні вимоги, серед яких: відведення угорських військ з фронту і повернення зброї проти Німеччини. Угода про перемир'я була підписана у Москві 11 жовтня, а 15-го числа про це було повідомлено по угорському радіо. Проте німці і угорські фашисти випередили наступні кроки Хорті та його однодумців. Захопивши радіостанцію Будапешта, нілашисти при підтримці Везенмайера і гестаповчинили 15 жовтня державний переворот, законний уряд було скинуто, а новим прем'єром став лідер партії «Схрещені стріли» Салаші. Хорті подав у відставку, склав повноваження глави держави і був вивезений до Німеччини. Антифашистські сили не змогли дати належної відсічі нілашистам та окупантам, а розрізнені вогнища опору й спроби протидії з боку окремих військових частин відразу були придушені чи нейтралізовані.

Водночас генерал Б. Далноки-Міклош з частиною своїх військ (біля 20 тис.) на знак протесту проти дій угорських і німецьких фашистів перейшов на бік радянської армії.

З встановленням фашистської диктатури, запанував жорстокий терор і відтоді шлях до визволення лежав через чисельні бої і втрати. Вступ радянських військ в Угорщину наприкінці 1944 р. сприймався місцевим

населенням як необхідність задля очищення країни від окупантів. Водночас жах і неспокій в угорське суспільство привнесла мобілізація радянським військовим командуванням на проведення начебто відбудовних робіт чоловічого населення у віці 15–55 років. Насправді це означало депортацію в табори чи відправку в СРСР близько 60 тис. чоловік, більшість з яких вже ніколи не повернулась додому. Із початком визволення країни розвивались інспіровані зовні внутрішньополітичні процеси. 2 грудня 1944 р. у зайнятому радянськими військами м. Сегеді було створено Угорський Національний фронт незалежності (УНФН), а 21–22 грудня в м. Дебрецені представниками політичних партій і угруповань сформовано Тимчасовий уряд на чолі з Б. Далноки–Міклошем. До нового уряду увійшли представники від компартії, ПДСГ, соціал-демократів та інших угруповань буржуазно-демократичного спрямування і профспілок. Така урядова строкатість відповідала складу УНФН та завданню покінчити із залишками фашизму шляхом буржуазно-демократичних перетворень. 28 грудня Тимчасовий уряд оголосив війну Німеччині, хоча до початку квітня 1945 р. значна частина угорської армії продовжувала бойові дії проти союзників на боці гітлерівців. Водночас нова влада не поспішала створювати народну армію і виконати обіцянку – направити на фронт «принаймні 8 дивізій» для участі у боях за повне і остаточне визволення країни. Прем'єр та його оточення добре розуміли, що безпосередня участь угорської армії в боях проти німців визначатиме нову зовнішню політику і соціальні зміни, яких вони не бажали. Крім того, більшість населення, втомленого війною, взагалі не хотіла вже воювати. 20 січня 1945 р. Угорщина підписала перемир'я з країнами антигітлерівської коаліції. Не менш значною подією було взяття радянською армією після 108 днів виснажливої облоги угорської столиці Будапешта. 4 квітня 1945 р. війська радянської армії завершили очищення території Угорщини від німецьких військ. Із вигнанням гітлерівських окупантів розпочався 45-річний період перебування радянських військ на території країни. Німецька окупація змінилася радянською і несла угорському суспільству нові випробування.

Лекція 10

Тема: Румунія (1918–1939 рр.)

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Румунія у перші роки після Першої світової війни
2. Румунія у роки економічної кризи 1929–1933 рр. Встановлення королівської диктатури
3. Румунія під час Другої світової війни

1. Румунія у перші роки після Першої світової війни

Вступ Румунії в серпні 1916 р. у Першу світову війну, важко позначився на соціально-економічному і політичному становищі країни, викликав кризу всього суспільного розвитку та закінчився національною катастрофою. Румунська армія зазнала поразки. Вже 6 грудня австро-німецькі війська зайняли Бухарест і невдовзі окупували дві третини її території. Військові підприємства, частина населення були евакуйовані у Молдову, на території якої в Яссах знайшов притулок румунський уряд і державний апарат. Окупанти грабували країну, вивозячи зерно, нафту, худобу та інші багатства. Війна завдала Румунії збитків, оцінених в 31 млрд золотих лей, майже 800 тис. осіб (10% населення) загинуло на фронті. У королівстві різко загострилась внутрішньополітична обстановка, розгортався революційний рух.

Наприкінці листопада 1917 р. змушена укласти угоду з Центральними державами про припинення воєнних дій.

Це дало можливість правлячому режиму здійснити давніший задум відносно об'єднання румунських земель.

За мовчазної підтримки Німеччини у січні 1918 р. було окуповано Бессарабію, де незадовго перед цим була встановлена радянська влада. Румунський уряд підписав угоду з російськими більшовиками (березень 1918 р.), за умовами якої нова влада зобов'язувалась залишити на протязі двох місяців територію Бессарабії і не здійснювати ніяких дій проти Радянської Росії. Проте вже в квітні, скориставшись окупацією України австро-угорськими військами, Румунія відмовилась від виконання угоди з більшовицькою Росією і анексувала Бессарабію.

Водночас 24 квітня 1918 р. було підписано сепаратний мирний договір з Німеччиною та її союзниками.

Але правлячі кола Румунії не залишали надій і на співробітництво з Антантою, надіючись на її економічну і політичну допомогу.

10 листопада 1918 р., менше ніж за добу до повного воєнного краху імперії Гогенцоллернів, Румунія вдруге оголосила війну Німеччині і тим самим забезпечила собі місце серед країн-переможниць на Паризькій мирній конференції. Тоді ж, у листопаді 1918 р., в склад Румунії була включена і Буковина, що входила до цього в австрійську частину монархії Габсбургів.

Перша світова війна відіграла вирішальну роль у розвитку румунської національної свідомості.

1 грудня депутати румунів Трансільванії проголосували за об'єднання Трансільванії, Банату, Крішани та Марамурешу з Румунією шляхом проголошення союзу Алба-Юлія. Сьогодні румуни відзначають це як День Великого Союзу, тобто національне свято.

В результаті мирних угод більшість регіонів з явною румунською більшістю були об'єднані в єдину державу.

Румунський вислів *România Mare* (Велика Румунія) відноситься до румунської держави в міжвоєнний період.

У результаті територіальних приєднань, а також анексії, територія Румунії збільшилась вдвічі (294,9 тис. кв.км), а населення зросло з 8 до 16 млн чоловік. За рахунок нових територій промисловий потенціал країни зріс у 2,4 рази, а довжина залізниць становила 11 тис. км проти 3,5 тис. у 1915 р.

Найбільш розвинутим у промисловому відношенні регіоном була Трансільванія, на території якої зосереджено більше половини національної індустрії і понад 80% потенціалу металургійної промисловості. Але Румунське королівство продовжувало залишатись аграрною країною, а більшість його населення (82%) було зайнято в сільському господарстві. У промисловому виробництві переважала легка і харчова промисловість, а у важкій галузі була зайнята лише третина всіх робітників. В економіці країни зберігалось панування іноземного капіталу, який інвестував 78% всіх промислових підприємств. Стрімко зростав зовнішній борг країни.

Внаслідок урядових криз з листопада 1918 р. по січень 1922 р. змінилось 7 прем'єр-міністрів та майже 50 разів поповнювався склад урядів.

Двічі – в 1919 і 1920 рр. – проводились парламентські вибори, але вищий представницький орган не міг діяти у повному складі і фактично не виконував своїх конституційних повноважень.

До політичної кризи й повоєнних економічних негараздів додалось болюче національне питання. З усіх держав-наступниць Румунія отримала на Паризькій конференції найбільше нових територій і перетворилась на державу, в якій національні меншини (угорці, німці, українці та ін.) становили близько чверті населення (майже 4 млн). Їх захист передбачався спеціальними угодами Паризької мирної конференції. Незважаючи на деклароване рівноправ'я націй, румунський уряд проводив політику насильницької румунізації і обмеження прав національних меншин.

Вкрай важким залишалось економічне становище населення. Неодноразово для придушення антиурядових маніфестацій, що проходили під гаслом корінних економічних та політичних реформ, влада використовувала в різних регіонах країни регулярні війська.

Знов почали діяти надзвичайні закони. У таких умовах правляча верхівка погодилась на проведення найбільш невідкладних перетворень: у грудні 1918 р. з'явився декрет про аграрну реформу і новий виборчий закон. Але їх втілення у життя були відкладені на кілька років.

Початок економічної і політичної стабілізації Румунії пов'язаний з реалізацією програми «демократичного оновлення», запропонованої найвпливовішою Національно-ліберальною партією (НЛП). Крім лідерства в

політичній сфері, функціонери цієї партії контролювали головні фінансово-промислові об'єднання країни й державний Національний банк. Родина Братіану, що очолювала НЛП, за словами румунського, монарха Фердинанда, була «другою династією» в королівстві. Інтереси румунського селянства представляла створена в грудні 1918 р. сільським вчителем Йоном Міхалаке Цараністська партія (царане – селяни). У жовтні 1926 р. вона злилася з Національною партією Трансільванії й утворилася Націонал-цараністська партія (НЦП). Її головою став Юліу Маніу, а одним з віце-голів – Міхалаке.

Унаслідок гостроти аграрного питання і розмаху селянського руху в 1921 р. парламент затвердив три закони про аграрну реформу, окремо для «старого королівства», Трансільванії і Буковини. В окремих випадках передбачалась навіть повна експропріація земельних маєтків. Незважаючи на обмеженість, аграрна реформа поживила селянські господарства і послабила соціальну напругу в румунському селі.

Політичні реформи початку 20-х років спрямовувались на закріплення панування правлячих класів і були спробою стабілізації суспільства в умовах деякого поживлення економіки.

Декларацією єдності і основним законом, який забезпечував і гарантував статус-кво держави, стала нова конституція (березень 1923 р.). Румунія залишалась конституційно-парламентською монархією, в якій законодавча влада належала двопалатному парламенту (палата депутатів і сенат). Виконавча влада повністю належала королю. Він обіймав право призначення міністрів і глави уряду, розпуску парламенту і санкції прийнятих ним законів.

Основний закон декларував демократичні права для всіх жителів Румунії, незалежно від їх етнічного походження, мови, релігії, проголошував національну і соціальну рівність, формально гарантував свободу праці і основні громадянські свободи.

На захист держави від «червоної небезпеки» спрямовувався «закон, Мирзеску» (за ім'ям міністра внутрішніх справ), який передбачав тюремне ув'язнення за пропаганду комуністичних ідей.

У червні 1925 р. конституція була доповнена адміністративним законом, який уніфікував адміністративне законодавство і поширював закони «старого королівства» на приєднані провінції й окуповані території.

Адміністративний закон 1925 р. посилював бюрократично-централістську систему управління і ще більш підпорядковував місцеву владу урядовим структурам.

Помітний вплив на політичні процеси в країні мало Татарбунарське повстання в окупованій Бессарабії (вересень 1924 р.). Воно стало протестом місцевого населення проти національного і соціального гноблення. Для придушення цього селянського виступу влада застосувала регулярні війська.

Зовнішньополітичний курс Румунії визначався співвідношенням сил на міжнародній арені в регіоні Південно-Східної і Центральної Європи. Запеклий опір Угорщини системі паризьких договорів прискорив приєднання Румунії до чехословацько-югославського договору про збройний опір Угорщині (серпень 1920 р.). У такий спосіб покладено початок створенню Малої Антанти. Особливу роль Бухарест відводив румуно-польському політичному союзу, оформленому в березні 1921 р., і який діяв на протязі всього міжвоєнного періоду.

Після покриття Національним банком державних боргів (1925 р.) у королівстві було встановлено фінансову диктатуру націонал-ліберальної олігархії. Перепис 1930 р. констатував, що близько 61% загальної кількості промислових підприємств було засновано саме в період реформ і при цьому найбільше промислове піднесення відбувалося в старих областях Румунії. Конкретні результати проведення аграрної реформи в 20-х роках не виправдали надій селянства і не дали ефективного імпульсу розвитку аграрного сектора румунської економіки. Експропріація поміщицьких маєтків йшла повільно, на 1934 р. землю отримали лише дві третини безземельного селянства. Більше половини селянських господарств були карликовими (до 3 га). Розвиток великих капіталістичних господарств, середня площа яких становила в 1930 р. біля 450 га, йшов уповільненими темпами і поступався темпам промислового розвитку.

Смерть короля Фердинанда (1927 р.) та відхід з політичної арени лідера лібералів Йоне Братіану похитнули монопольне становище НЛП. Після відставки під тиском чисельних маніфестацій населення Трансильванії восени 1928 р. уряду Вінтіле Братіану (молодший брат Йоне) було сформовано перший кабінет націонал-цараністів. Його очолив лідер партії Юліу Маніу.

Широкомовна пропагандистська кампанія та демагогічні обіцянки покращити життя селянства як основної виробничої сили країни, забезпечили націонал-цараністам підтримку 76% виборців на парламентських виборах 1928 р. Проте загострення політичної ситуації наприкінці 20-х років, економічна криза, що розпочалася в країні, виявили неспроможність урядового курсу.

Крім ліворадикальної комуністичної партії, що з 1924 р. діяла у підпіллі, в структуру партійної системи 20-х років влилися і наприкінці десятиріччя активізувалися ультраправі організації. Найчисельнішою партією націоналістичного профашистського типу була Ліга національно-християнського захисту, створена в 1923 р. професором Ясського університету Александру Йоан Кузою. У програмі Ліги фігурували лозунги «захисту конституційної монархії», боротьби проти комуністичного руху, а згодом і всіх партій, що начебто «розколювали єдність нації». Сильною була антисемітська спрямованість керівництва Ліги і угруповання К. Кодряну, що виступали за «повне вигнання» євреїв з Румунії. Після розколу Ліги Корнелій Зеля Кодряну

в 1927 р. створив нову профашистську організацію «Легіон Михайла Архангела», що поклала початок руху «легіонерів».

2. Румунія у роки економічної кризи 1929–1933 рр. Встановлення королівської диктатури

Всесвітня Велика депресія, яка почалася в 1929 р. в Румунії, дестабілізувала країну. Початок 30-х років ознаменувався соціальними заворушеннями, високим рівнем безробіття, страйками. У кількох випадках румунський уряд жорстоко придушував страйки та заворушення, зокрема страйк шахтарів 1929 р. у Долині Жіу та страйк у залізничних майстернях Гривіца (зараз район Бухареста). У середині 1930-х років румунська економіка відновилася, і промисловість значно зросла, хоча близько 80% румунів все ще були зайняті в сільському господарстві. Французький економічний і політичний вплив був переважаючим на початку 1920 рр., але потім Німеччина стала більш домінуючою, особливо в 1930 рр.

У 1930 рр. і без того хитка демократія Румунії повільно деформувалася до фашистської диктатури. Конституція 1923 р. надала королю право розпускати парламент і призначати вибори за бажанням; в результаті у Румунії було понад 25 урядів протягом одного десятиліття.

У цих урядах дедалі більше домінувала низка антисемітських, ультранационалістичних і, здебільшого, квазіфашистських партій. Національна ліберальна партія поступово ставала більш націоналістичною, ніж ліберальною, але, тим не менш, втратила своє домінування в румунській політиці. Її затьмарили такі партії, як (відносно поміркована) Національна селянська партія та її більш радикальне відгалуження Румунського фронту, Ліга національно-християнської оборони (LANC (рум. Liga Apărării Național-Creștine)) і Залізна гвардія (рум. Garda de Fier).

У 1935 р. LANC об'єдналася з Національною аграрною партією, утворивши Національну християнську партію (NCP). Квазі-містична фашистська «Залізна гвардія» була раннім відгалуженням LANC, яка навіть більше, ніж ці інші партії, використовувала націоналістичні почуття, страх перед комунізмом і обурення передбачуваним іноземним та єврейським пануванням в економіці.

Залізна гвардія перейшла до політики політичних вбивств, і різні уряди відреагували більш-менш так само. 10 грудня 1933 р. ліберальний прем'єр-міністр Йон Георге Дука «розпустив» Залізну гвардію, заарештувавши тисячі; а вже, через 19 днів він був убитий легіонерами Залізної гвардії.

У грудні 1937 р. король призначив лідера LANC, поета Октавіана Гогу прем'єр-міністром першого фашистського уряду Румунії. Приблизно в цей час

король зустрівся з Адольфом Гітлером, який висловив бажання бачити румунський уряд на чолі з пронацистською Залізною гвардією. Натомість 10 лютого 1938 р. король Керол II використав публічну образу Гоги на адресу Лупеску як привід для відправки уряду у відставку та встановлення короткочасної королівської диктатури, яка через сімнадцять днів була затверджена новою конституцією, згідно з якою король особисто призначив не тільки прем'єр-міністра, а й усіх міністрів. Новий режим демонстрував корпоративну політику, яка часто нагадувала політику фашистської Італії та нацистської Німеччини.

Паралельно з цими внутрішніми подіями економічний тиск і слабка франко-британська відповідь на агресивну зовнішню політику Гітлера спричинили те, що Румунія почала віддалятися від західних союзників і наближатися до Осі.

У квітні 1938 р. король заарештував і ув'язнив лідера Залізної гвардії Корнелія Зелю Кодряну (він же «Капітан»). У ніч з 29 на 30 листопада 1938 р. Кодряну та кілька інших легіонерів були вбиті під час нібито спроби втекти з в'язниці.

Королівська диктатура була короткою. 7 березня 1939 р. було сформовано новий уряд з Арманом Келинеску як прем'єр-міністра; 21 вересня 1939 р., через три тижні після початку Другої світової війни, Келинеску, у свою чергу, також був убитий легіонерами, які мстилися за вбивство Кодряну.

13 квітня 1939 р. Франція та Велика Британія зобов'язалися гарантувати незалежність Королівства Румунія. Переговори з Радянським Союзом щодо подібної гарантії провалилися, коли Румунія відмовилася дозволити червоній армії перетнути свій кордон.

У серпні 1939 р. Німеччина та Радянський Союз підписали пакт Молотова-Ріббентропа, який передбачав, серед іншого, радянський «інтерес» у Бессарабії. Після територіальних втрат у 1940 р. та дедалі більшої непопулярності король був змушений зректися престолу та призначити генерала Іона Антонеску новим прем'єр-міністром з повними повноваженнями в управлінні державою за королівським указом.

3. Румунія під час Другої світової війни

На міжнародній арені королівська диктатура намагалась маневрувати між західними демократіями і фашистськими державами. Румунія не протестувала проти ліквідації незалежності Австрії і не виступила на захист своєї союзниці по Малій Антанті – Чехословаччини, підтримавши мюнхенську політику західних держав.

Румунія розраховувала на підтримку Німеччини проти домагань Угорщини на Трансільванію. Після ліквідації незалежності Чехословаччини Румунія підписала з Німеччиною договір про економічну співпрацю (березень 1939 р.), за яким німецький капітал отримав широкі можливості для використання природних багатств країни. Лише у нафтовій галузі німецькі капіталовкладення протягом 1939 р. зросли в 6 раз. Але очікуваного піднесення румунської економіки не сталося.

Після нападу Німеччини на Польщу уряд Румунії заявив про нейтралітет у військовому конфлікті. Одночасно було прийнято «гарантії незалежності», надані їй Францією і Великою Британією, та відхилено пропозицію СРСР про створення системи колективної безпеки. Вражаючі успіхи армій вермахту у Європі поклали край ваганням румунського керівництва, що остаточно схилилось до пронімецького курсу. У внутрішній політиці це знайшло вираження у примиренні всіх сил, що підтримували курс на взаємопорозуміння з Третім райхом. Примирення відбулось насамперед з легіонерським рухом, лідери якого ввійшли до складу урядових структур.

У червні 1940 р. за участю «залізновардійців» було створено проурядову Партію нації.

Об'єднання правих політичних сил і державних органів завершило еволюцію королівської диктатури в напрямку монархо-фашистського режиму.

У травні 1940 р. румунський уряд домігся укладання «нафтового пакту» з Німеччиною, за яким в обмін на стратегічну сировину королівська армія отримувала сучасну військову техніку й озброєння. Тоді ж було заявлено про необхідність політичного союзу з Третім райхом. Але його оформлення було призупинено розвитком подій навколо Бессарабії і Північної Буковини, повернення яких в ультимативній формі зажадав радянський уряд. Після відмови Берліна і Рима підтримати прагнення румунського керівництва військовою силою утримати ці території Бухарест поступився.

Водночас Німеччина надіслала до Румунії місію військового характеру – провісника більш повної військової окупації. Започаткований Гітлером перекрій карти Європи вкрай загострив територіальні суперечки Румунії з Болгарією і Угорщиною, які вимагали повернення втрачених після Першої світової війни територій. Якщо румуно-болгарські переговори завершилися досить швидко і Бухарест погодився повернути Південну Добруджу, то угорсько-румунські консультації були безрезультатними. Угорські делегати вимагали всю Трансільванію, румуни ж були готові уступити лише частину території з наступним обміном населенням. У територіальний конфлікт втрутилися Берлін і Рим.

30 серпня другим Віденським арбітражем було встановлено новий кордон, який відторгав від Румунії північні і північно-східні райони Трансільванії площею в 43 тис. квадратних км з населенням 2,5 млн чоловік,

більше половини з яких складали румуни. Королівський режим мовчки підкорився віденському диктату.

Територіальні втрати Румунії викликали хвилю громадського обурення політикою королівської диктатури. У день підписання Віденського арбітражу відбулись масові маніфестації в багатьох містах. Демонстранти виступали з антимонархічними гаслами і вимагали скасувати рішення Віденського арбітражу. Під тиском обставин для наведення в країні «порядку» Король II запропонував очолити новий уряд генералу Іону Антонеску, що вважався людиною «твердої руки».

Але ситуація все більше ставала неконтрольованою. Відчуваючи постійний тиск гітлерівського керівництва і опинившись у повній ізоляції, король зрікся престолу на користь свого 19-річного сина Міхая й передав управління державою генералу Антонеску. Сам колишній монарх невдовзі виїхав з країни.

14 вересня 1940 р. Румунія була оголошена «націонал-легіонерською» державою, а генерал Антонеску став «кондукторулом» – фюрером і главою легіонерського режиму.

Було скасовано конституцію 1936 р. й започатковано управління через декрети-закони, що видавались від імені генерала Антонеску.

Розпочався терор «залізногвардійців» проти комуністів і політиків лівої орієнтації. Офіційною основою «державної політики» оголошено націоналізм і антисемітизм. Розпочато переслідування євреїв. У вересні 1940 р. в країні нараховувалось 35 концтаборів. Так Румунія була перетворена на типово авторитарну державу за італо-німецьким зразком.

У середині жовтня 1940 р. під приводом захисту нафтових родовищ від англійських диверсантів у Румунію були введені гітлерівські війська. Румунія перетворилась на плацдарм гітлерівської агресії на Балканах і проти СРСР.

На початку червня 1941 р. танкові, авіаційні і десантні дивізії вермахту були передислоковані до румуно-радянського кордону.

Наступним кроком «партнерства» стало підписання 23 листопада 1940 р. генералом Антонеску протоколу про приєднання Румунії до Троїстого пакту. У грудні місяці укладено договір про співробітництво з Німеччиною, що сприяло подальшій економічній експансії німецьких монополій. Відтепер розвиток румунської економіки спрямовувався німецькими експертами і визначався потребами Третього райху.

22 червня 1941 р., в день нападу гітлерівського режиму на Радянський Союз, Румунія вступила в Другу світову війну на боці свого союзника.

1 липня 13 румунських і 7 німецьких дивізій рушили з румунської території на Схід. Всього ж у роки війни задля створення Великої Румунії у бойових діях на Східному фронті брало участь до 30 румунських дивізій.

Восени 1941 р. до складу Румунського королівства були включені Бессарабія та Північна Буковина. Під його тимчасове управління перейшла захоплена територія між Дністром і Бугом (Трансністрія).

Військова авантюра правлячої верхівки коштувала румунському народу 180 тис. вояків, які загинули та пропали безвісти на середину 1943 р.

Величезні кошти витрачались на утримання в країні 65-тисячної армії союзників. Не випадково Антонеску з гордістю заявив, що Румунія зробила «найбільший внесок з усіх європейських країн» в антирадянську війну.

Участь Румунії у військовому конфлікті на континенті не лише згубно вплинула на національну економіку, що була перетворена на сировинний придаток Німеччини, але й катастрофічно погіршила становище населення. Ціни на продукти харчування за роки війни зросли майже у 8 разів. Мілітаризація економіки, зростаючий вивіз сировини і продовольства до Німеччини, мобілізація резервів до румунської армії і людські втрати, інфляція і ріст цін – все це посилювало невдоволення у суспільстві, викликаючи антивоєнні настрої серед вояків національної армії.

Розгром під Сталінградом, де разом із 6-ю армією Паулюса брали участь у військових діях і 16 румунських дивізій, мав неабиякий відгомін у Румунії і значно прискорив диференціацію суспільства. Як визнавав генерал Антонеску, після поразки 3-ї та 4-ї румунських армій на Волзі «державні підвалини похитнулися».

На відміну від інших європейських країн рух Опору на території Румунії розвивався повільно і не набув масовості. Лише в червні 1943 р. задекларував себе Патріотичний антигітлерівський фронт за участю компартії, Фронту землеробів, Союзу патріотів, Селянської соціалістичної партії, Союзу угорських трудящих в Румунії. Тільки на початку 1944 р. в деяких районах Румунії почали діяти нечисельні партизанські загони. Здебільшого їх створення ініціювалось румунськими комуністами за активною участю радянського керівництва.

Перемоги Червоної Армії узимку 1943–1944 рр. вкрай загострили становище Румунського королівства. Перетнувши наприкінці березня 1944 р. радянсько-румунський кордон, радянські війська швидко просувались вглиб території. На середину квітня було зайнято біля 800 населених пунктів країни.

Навесні 1944 р. політичні супротивники Антонеску активізували пошуки шляхів для переговорів із союзниками. Принц Барбу Штірбей був таємно відряджений до Каїра, де в квітні 1944 р. мав переговори з британцями відносно виходу Румунії з війни. Водночас Молотов публічно заявив, що СРСР не має ніяких територіальних претензій до Румунії, за винятком Бессарабії та Північної Буковини. Але позиція Москви – укладення перемир'я на умовах розриву з Німеччиною і спільної боротьби з Об'єднаними націями проти гітлерівців – була відкинута урядом Антонеску.

Навесні 1944 р. активізувалась діяльність королівського двору і політичних сил. Намагаючись відмежуватись від Антонеску і врятувати трон, у травні король Михайл заявив про свою згоду ліквідувати військово-фашистську диктатуру і дистанціюватися від керівництва Третього району.

В цей час 20 червня 1944 р. комуністи і соціал-демократи разом з націонал-лібералами і націонал-цараністами створили Націонал демократичний блок (НДБ).

Успішне завершення Яссько-Кишинівської операції, зумовило падіння диктатури Антонеску. Наказ про його арешт було віддано ввечері 23 серпня королем Михаєм, який розраховував заключити перемир'я з радянським військовим командуванням. Так в Румунії відбувся державний переворот за участю таких політичних антиподів, як король і комуністи, що задля досягнення стратегічних цілей пішли на тимчасовий союз.

Головну роль у цих подіях відіграли королівські збройні сили, оскільки комуністи своїх військових підрозділів фактично не мали. Із початком бомбардування німецькою авіацією королівського палацу та урядових кварталів Бухареста, Михайл віддав наказ румунським військам поводитись з німцями як з ворогами, вступати з ними в бій та роззброювати.

Пізніше румунський монарх одержав за це найвищу військову нагороду СРСР – «орден Перемоги». У день державного перевороту королем було сформовано новий коаліційний кабінет із представників партій, що входили в НДБ. Його очолив королівський ад'ютант генерал Костянтин Санатеску. Цей уряд прийняв умови союзників про перемир'я, і 25 серпня Румунія оголосила війну Німеччині.

12 вересня в Москві було підписано договір про перемир'я між королівством і Об'єднаними націями. Зайняття радянськими військами території Румунії поєднувалося із насадженням авторитарного прокомуністичного режиму за радянським зразком.

Лекція 11

Тема: Португалія (1918–1945 рр.)

(2 год.)

Логіка викладу:

1. Португалія у перші роки після Першої світової війни
2. Estado Novo Нова Держава (1933–1939)
3. Португалія у Другій світовій війні

1. Португалія у перші роки після Першої світової війни. Перша Португальська Республіка

Перша Португальська Республіка (також згадувана як Парламентська Республіка), офіційна назва якої була просто Португальська Республіка, – політична система, яка діяла в Португалії після падіння португальської монархії, між республіканською революцією 5 жовтня 1910 р. та державним переворотом від 28 жовтня – травня 1926 р., що призвів до Військової диктатури, пізніше Національної диктатури, а пізніше Estado Novo.

За цей 16-річний період було сім парламентів, вісім президентів республіки, 45 урядів, 40 голів урядів (один президент Тимчасового уряду та 38 президентів міністерства), два президентства міністерства, які не вступили на посаду, два тимчасові президенти міністерства, конституційна хунта, революційна хунта та міністерство, якому надано всю виконавчу владу. Час був щедрим на соціальні потрясіння та громадсько-політичні злочини.

Португалія брала участь у Першій світовій війні (1914–1918), і військова мобілізація та крах морської торгівлі спричинили багато соціальних проблем, таких як інфляція та дефіцит. Робітничий рух, в якому переважала організація анархо-синдикалістів, також не відчував себе представленим Республікою і був дуже бойовим, проводив багато страйків проти голоду, під час яких застосовувалося політичне насильство.

У 1917 році відбувся Державний переворот Сідоніо Паїса, що намагався (грудень 1917 р. – грудень 1918 р.) створити президентську республіку та інтегрувати монархістів і католиків до режиму.

Сідонізм, також відомий як декабризм, на думку багатьох дослідників цей режим передував деяким політичним рішенням, винайденим тоталітарними та фашистськими диктатурами 1920-х і 1930-х років. Такий собі протофашизм.

Сідоніо Паїс виступав за традиційні цінності, а саме «Батьківщину», і намагався керувати харизматично. Було зроблено крок, щоб скасувати традиційні політичні партії та змінити існуючий спосіб національного представництва в парламенті, створив корпоративний Сенат, основну єдину партію. Республіканська партія, неофіційно названа Сідоністська партія, Вождю приписували мобілізуючу роль. Держава мала можливості втручання в економіку, водночас пригнічувала робітничі рухи та лівих республіканців.

Вакуум влади, утворений убивством Сідоніо Паїса 14 грудня 1918 р., привів країну до короткої громадянської війни. Відновлення монархії було проголошено в північній Португалії під назвою Monarquia do Norte.

19 січня 1919 р., а через чотири дні в Лісабоні спалахнуло монархічне повстання. Коаліційний республіканський уряд на чолі з Жозе Рельвасом координував боротьбу проти роялістів за допомогою лояльних армійських підрозділів і озброєних цивільних. Після серії сутичок монархісти були остаточно придушені.

13 лютого 1919 р. це дозволило ПРП (Португальській республіканській партії) повернутися до уряду та перемогти на виборах, що відбулися пізніше того ж року, отримати абсолютну більшість.

У серпні 1919 р. було обрано президента-консерватора – Антоніу Хосе де Алмейда (шостий президент Португальської Республіки, посаду обіймав з 5 жовтня 1919 по 5 жовтня 1923 р. Він був єдиним цивільним президентом Першої Португальської Республіки який повністю та безперервно протримався увесь свій 4-річний термін).

Цікаво, що він призначив на посади шістнадцять урядів протягом чотирьох років свого терміну (сімнадцять, якщо врахувати «п'ятихвилинний уряд» на чолі з Франсіско Фернандесом Костою, який був призначений 15 січня 1920 р. та звільнений пізніше того ж дня, не вступивши на посаду).

На початку XX ст. Португалія була однією із самих відсталих країн Європи.

- Відомо, що в Португалії збирали половину світового видобутку пробки, що вона посідала 4 місце по збиранню маслин, 5–6 по збиранню винограду,

- По виробництву електроенергії Португалія у 20-роки обіймала одне з останніх місць у Європі,

- Вугілля видобувала не більше 200 тис. тонн. Ця сировина йшла переважно на експорт.

- Ввозила Португалія машини, сталь, чимало продуктів харчування.

- Основу португальської економіки складали текстильні та виноробні підприємства, фабрики по переробці кори пробкового дуба та виготовленню рибних консервів.

У 1920 рр. Португалія була аграрною країною. Понад 60 % її населення було зайнято у сільському господарстві. Окремі земельні масиви сягали 20 тисяч га. Більшість селян мали наділи площею до 2-х га або зовсім не мали землі, земля віддавалась в оренду, натуральна рента переважала над грошовою.

Заможні селяни у португальському селі були у меншості. Культура землеробства була низькою. Основним знаряддям праці був плуг з одним залізним колесом або рало без залізного наконечника. Середня врожайність пшениці у 1925–1929 рр. складала 6,4 ц, кукурудзи – 10,6 з га. Каштани та жолуді були звичними харчовими продуктами португальських селян. Молока споживали не більше 50 г у день на душу населення.

На 1930 р. 6095 осіб старше п'яти років не вміли ні читати, ні писати.

Разом з тим, за розмірами колоній Португалія займала третє місце після Англії і Франції.

На 1920 р. чисельність населення Португалії складала 6 390 тисяч осіб, площа – 91,9 тис. кв. км. Площа колоній була у 23 рази більшою площі

метрополії. Там проживало 8 900 тис. осіб. До її колоній належали Острова Зеленого Мису, Португальська Гвінея, Острів Сан-Томе і Прінсіпі, Ангола, Мозамбік, Португальська Індія, Дамон, Діу), Макао (півострів на півдні Китаю), Тимор.

Реальністю цих років, як і попередніх, було те, що Португалія могла утримувати колонії тільки завдяки підтримці Великої Британії, яка отримувала переваги для безмитного ввезення своїх товарів у Португалію. Цим самим Велика Британія душила і без того слабку португальську промисловість і сільське господарство.

1920 рр. для Португалії характерна очевидна велика економічна, соціальна та політична нестабільність. Якщо, з одного боку, Португалія все ще перебувала в процесі погашення боргів часів Першої світової війни, то з іншого – Сполучене Королівство скасувало фінансову допомогу країні.

Постачання продовольства було дефіцитним, а зростання інфляції спричиняло соціальні заворушення: відчувалася напруга між робітниками, державою, дрібною та середньою буржуазією та роботодавцями – розпочалися страйки (працівників телефонної та коркової промисловості; за ними слідують працівники залізниць, пошти, телеграфу та тютюну; згодом працівники преси, консервна промисловість), демонстрації, мітинги і навіть вибухи та вбивства.

У той же час звільнення зростають, як і рейди на профспілкові штаби та робітничі газети, супроводжувані арештами та депортаціями їхніх лідерів.

Друкування фальшивих грошей часто дезорганізовували всю фінансову систему. Бажання встановити в країні владу «Сильної руки» оволодівало частиною військових.

Революція 28 травня 1926 р. проти останнього уряду Республіканської партії Антоніо Марії да Сілви мала підтримку більшості армійських частин і навіть більшості політичних партій. Як і в грудні 1917 р., населення Лісабона не встало на захист Республіки, залишивши її на милість армії.

1. Період диктатури, який настав після революції 28 травня 1926 р., отримав назву військової диктатури.

2. Національна диктатура – це назва португальського режиму, який виник після публікації указу № 12 740 безпосередньо від президента республіки Оскара Кармони 25 березня 1928 р. Це тривало до 1933 р., коли була схвалена нова Конституція, яка дала початок Estado Novo.

28 травня 1926 р. генерал М. де Коста, командувач гарнізоном м. Браге, видав наказ про повстання проти «відживаючої свій час парламентської системи».

По прибуттю у Лісабон він утворив тріумвірат у складі генералів Коста, Кармоне і капітана Кабесадеса.

Невдовзі генерал Оскар Кармоне відсторонив своїх прибічників і сам очолив хунту.

Так був здійснений військовий переворот і нікого опору з боку населення не було.

Парламентська система в країні була ліквідована. «Рятувальником Португалії» став професор економіки і фінансів юридичного факультету університету м. Коїмбрі Антоніо де Олівейра Салазар. На пропозицію Кармоне він 27 квітня 1928 р. обійняв посаду міністра фінансів. Йому вдалось швидко збалансувати бюджет і стабілізувати фінанси.

5 липня 1932 р. Салазар був призначений головою ради міністрів з диктаторськими повноваженнями, Диктатура перетворилась із військової на цивільну або національну. Салазар був противником парламентської системи, свободи діяльності політичних партій і виступав за встановлення в Португалії абсолютної влади. Він казав: «Я не вірю у рівність, вірю в ієрархію», «Абсолютна влада може існувати, абсолютної свободи ніколи немає», «Вважаю більш терміновою справою створити широку еліту, ніж навчити усіх людей читати».

Салазар, здійснюючи стабілізацію фінансів, підвищував податки, заморожував зарплату, здійснював нові і нові запозичення грошей за кордоном, скорочував витрати на потреби Міністерства освіти, припинив виділення коштів на будівництво шкіл.

Індекс вартості життя із 1914 по 1934 р. зріс на 200%. Наприклад, на одноденну зарплату текстильниці можна було купити лише 1,5 – 2 кг. хліба. 40% державного бюджету йшло на утримання армії, поліції.

Диктатура Салазара почала утверджуватись з 1926 року і завершився цей процес у 1933 р.

2. Estado Novo Нова Держава (1933–1939)

Estado Novo панувала у Португалії упродовж 41 року безперервно, від ухвалення португальської Конституції 1933 р. до її повалення Революцією 25 квітня 1974 р.

Деякі історики також називають Estado Novo Другою Португальською Республікою.

Як політичний режим Estado Novo також називався Salazarismo, на честь Антоніо де Олівейра Салазара, його засновника та лідера.

У 1928 р. Салазар обійняв посаду міністра фінансів і став провідною фігурою в уряді Військової диктатури, що принесло йому епітет «Диктатора фінансів». Здобувши величезний успіх за короткий проміжок часу, він згодом став відомий як «маг фінансів». Він став головою Ради міністрів у липні 1932 р. і перебував на посаді до своєї відпустки за хворобою в 1968 р., навіть не знаючи, що він більше не є головою Ради міністрів. Назва Salazarismo

відображає той факт, що Estado Novo був зосереджений на фігурі «боса» Салазара та був дуже відзначений його особистим стилем управління. Однак Estado Novo також охоплює період, коли наступник Салазара, Марчелло Каetano, очолював уряд (1968–1974). Каetano вважав себе «продовжувачем» Салазара.

Estado Novo (1933–1974) був авторитарним, консервативним, націоналістичним, корпоративним, фашистським, частково католицьким і традиціоналістським, антиліберальним, антипарламентським, антикомуністичним і колонізаторським режимом, який переважав у Португалії під час Другої Республіки. Режим створив власну державну структуру та репресивний апарат (ПІДЕ за аббревіатурою (Polícia Internacional e de Defesa do (du) Estado Міжнародна та державна поліція оборони), колонії для політв'язнів тощо), Португальський легіон), в молодіжних організаціях (Mocidade Portuguesa) (Португальська молодь), в культі лідера та в католицькій церкві.

Незалежно від того, як себе бачив режим Салазара, питання полягає в тому, щоб знати, якими суттєвими чи другорядними характеристиками Estado Novo відрізнявся від фашистської моделі: існування чи відсутність масового руху, роль єдиної партії, структура, місце і роль спілок і корпорацій в державі, характеристики і стиль управління харизматичного лідера, ступінь автономії судової влади, громадянські свободи, рівень придушення політичної опозиції, незалежність католицької церкви.

Фактично, у згаданих пунктах є відмінності та схожість між Estado Novo та фашизмом: є кричущі відмінності в ролі, яка приписується «масовому руху», і в стилі управління вождя; є дуже сильна подібність у ролі єдиної партії та в місці профспілок і корпорацій у структурі держави, а також у обмеженні громадських свобод і рівні репресій проти політичної опозиції.

Для багатьох, здається, немає жодного сумніву, що це фашистський режим, професорський фашизм, квазіфашизм або навіть, за словами політолога Мануеля де Люсени, «фашизм без фашистського руху». Для інших це був авторитарний і консервативний режим як католицького, так і фашистського натхнення, що наблизило Estado Novo до австрійського режиму Дольфуса (його також називають австрофашизмом) і, частково, до франкізму. Estado Novo, матеріалізація політичної думки Салазара, безсумнівно, була політичним режимом з деякими унікальними характеристиками в панорамі авторитарних режимів свого часу – як, власне, й усі інші авторитарні рухи та режими, народжені в Європі в першій половині 1920 р. XX ст.

Основні особливості Estado Novo:

- корпоративність
- Estado Novo розглядався його ідеологами як «корпоративна держава», офіційно визначаючи себе як «Корпоративну республіку» в регіональній унітарній формі, що включає «заморські провінції»,

- зберігалася республіканська форма
- Політична конституція 1933 р.
- Національний інститут праці та соціального забезпечення (забезпечував виконання законів про охорону праці та інші соціальні закони)
- Міністерство корпорацій
- Корпоративна палата (могла втручатися у законодавчий процес)
- Національні спілки публічного права (Вертикальні профспілки, що базувалися на італійській моделі Беніто Муссоліні)
- Національні гільдії
- гільдії Лавури (були формою корпоративної організації португальського сільськогосподарського сектора)
- Народні доми, Будинки рибалок, Регуляторні комісії
- Антипарламентність і антипартійність
- Політико-конституційний режим, який панував під час Estado Novo, вважається антипарламентським і антипартійним, оскільки єдиною політичною партією була Національна Унія (Національний союз був фашистською та фронтистською політичною організацією Португалії), тоді як інші були поза законом.
- Концентрація повноважень у голови Ради міністрів
- У цьому авторитарному режимі уряд мав як виконавчу, так і законодавчу владу.
- Президент Республіки мав лише церемоніальні функції, хоча він мав повноваження обирати та звільняти голову Ради міністрів. Але ця влада ніколи не була використана.

Серед інших характеристик режиму слід назвати такі. Найбільш відомими та вживаними були гасла режиму: «Все для нації, нічого проти нації» та «Бог, Батьківщина, родина». Авторитарна Estado Novo оголосила себе обмеженою християнським законом і мораллю, вважаючи, отже, що її не можна класифікувати як тоталітарний режим, завжди вважала себе державою з верховенством права та органічною демократією. Вона виступала проти політичного лібералізму, незважаючи на існування парламенту і корпоративної палати, але вони складалися виключно з прихильників режиму.

Культь Вождя, Салазара був представлений як батьківський, Салазар як суворий відлюдник, «одружений з нацією», «Божий помазаник», «Спаситель Вітчизни» або «Викупитель нації». Ідеологія держави була з сильним католицьким компонентом, режим пов'язаний з Католицькою Церквою через Конкордат між Святим Престолом і Португалією (1940); цей конкордат надавав величезні привілеї Церкві, зовсім відмінні від нацистської Німеччини. В країні існувала жорстка цензура періодичних видань, радіо- і телевізійних передач; режим покладався на політичну пропаганду (SPN (Національний

секретаріат пропаганди) для поширення «добрих звичаїв», доктрини та ідеології, яку захищає Estado Novo. Молодіжні організації (Mocidade Portuguesa), щоб навчати молодих людей ідеології, яку захищає режим, і вчити їх слухатися лідера та поважати його.

Репресивна політична поліція (відома як PIDE), була всюдисущою та володіла великою владою, придушувала будь-яку політичну опозицію режиму, іноді катувала та утримувала у в'язницях (наприклад, в'язниця Пенішеї в'язниця Каксіас) і концентраційні табори (наприклад, Таррафал (також відомий як Кампо-да-Морте-Лента, концентраційний табір, розташований у селі Чао-Бом, муніципалітет Таррафал, на острові Сантьяго в Кабо-Верде, архіпелази в центральній частині Атлантичного океану).

Існували воєнізовані організації (Legião Portuguesa (Португальський легіон), щоб захистити режим від опозиційних ідеологій, головним чином комунізму.

Система освіти контролювалася режимом (націоналістичне та ідеологічне виховання) і зосереджувалася на піднесенні національних цінностей (наприклад, історичне минуле, велика Португальська колоніальна імперія), релігії, традиції, звичаї, служіння суспільству та Батьківщина.

Націоналістичний і колоніальний проект мав намір зберегти величезні території, розкидані на кількох континентах під португальським прапором, «від Мінью до Тимору», але відкидалася ідеєю завоювання нових територій (всупереч експансіонізму Осі), і який є навіть жертвою зовнішньої політики завоювання (випадок португальської Індії (портових міст і фортець, розташованих на узбережжі Африки та Азії, від мису Доброї Надії на заході до Молуккських островів, Макао і Нагасакі на сході).

Режим був надзвичайно обережним у дипломатичних відносинах, особливо протягом 1930 і 1940 рр., що призвело Салазара, з одного боку, до підписання пакту з сусідньою франкістською та антикомуністичною Іспанією, а з іншого, до тривалого вагання між Оссю (що складалася з диктатур) і союзників (що складалася з демократій і Радянського Союзу, комуністичного режиму) під час Другої світової війни.

В Португалії було делегалізовано масонство через закон №° 1901 від 21 травня 1935 р. Усі державні службовці мали підписати декларацію про відмову від масонства та зобов'язання не бути його членами, перш ніж вони могли зайняти свої посади. Штаб-квартира Grande Oriente Lusitano (є найстарішим португальським масонським обрядом, заснованим у 1802 р.), було конфісковано, закрито та передано Португальському легіону, який розмістив там свою штаб-квартиру. Проте всередині режиму було кілька видатних особистостей з масонським минулим, таких як президент республіки Оскар Кармона (ця інформація не підтверджена) і перший президент Національної

асамблеї Хосе Альберто дос Рейс, але який, однак, не чинив жодного опору забороні так званих «таємних товариств», а навпаки, підтримував його.

3. Португалія у Другій світовій війні

Португалія була офіційно нейтральною в Громадянській війні в Іспанії (1936–1939), але непомітно надавала допомогу націоналістам Франциско Франко.

Під час Другої світової війни 1939–1945 років Португалія залишалася офіційно нейтральною, ставлячи своїм найвищим пріоритетом уникнення нацистського вторгнення. Режим спочатку виявляв певні симпатії до країн Осі; Салазар, наприклад, висловив схвалення вторгнення Німеччини в Радянський Союз. Однак цю підтримку можна в основному пояснити стійкою антикомуністичною позицією Салазара, а не фактичною підтримкою Гітлера чи нацистського режиму.

З 1943 р. Португалія надала перевагу союзникам, здаючи в оренду авіабази на Азорських островах. Англійцям Салазар продавав каучук і вольфрам.

Власне, будучи офіційним нейтралом, Португалія торгувала з обома сторонами.

І лише у 1944 р. після сильного тиску з боку союзників вона припинила життєво важливі поставки вольфраму та каучуку до Німеччини.

У 1942 р. австралійські війська ненадовго окупували португальський Тимор, але незабаром були розгромлені Японією. Салазар відновив контроль над Східним Тимором після капітуляції Японії в 1945 р.

Крім того, він прийняв кілька тисяч єврейських біженців під час війни. Лісабон, який підтримував повітряне сполучення з Британією та США, став осередком шпигунів кількох військових сторін і служив базою для Міжнародного Червоного Хреста, який розподіляв вантажі допомоги військовополоненим.

2.4. Зміст семінарських занять та методичні рекомендації до них

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.Провідні країни Західної Європи і США в 1918–1945 рр.

Семінарське заняття № 1

Тема: Листопадова революція 1918 р. в Німеччині і утворення Ваймарської республіки
(2 години)

Мета: Виявити особливості Листопадової революції 1918 р. в Німеччині і відслідкувати особливості утворення та розвитку Ваймарської республіки.

Зміст семінарського заняття

1. Особливості економічного і політичного становища Німеччини напередодні революції
2. Провал німецьких спроб наступу на Західному фронті 1918 р.
3. Початок революції, її основні етапи і розвиток
4. Радянські республіки в Німеччині
5. Утворення Ваймарської республіки
6. Ваймарська конституція
7. Особливості економічного і політичного розвитку Німеччини у 1919–1933 рр.
8. Зовнішня політика Ваймарської республіки.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Охарактеризуйте сильні і слабкі сторони в конституції Ваймарської республіки.

2. Аудиторні завдання:

Які були політичні і соціальні причини путчів в Німеччині в першій половині 20-х років?

Понятійний апарат

Ваймар, Спартак, «Стальний шолом», «Вікінг», «королі вугілля і сталі», Рейхстаг, «Дженерал моторс», «Форд», «Стандарт Ойл», «ІГ Фарбеніндустрі», «Штальверке», «АЕГ», «Сіменс», «велика коаліція», «Юнкерс».

Методичні рекомендації

Простежити процес назрівання революційної кризи в Німеччині, політичну розстановку сил в країні, значення воєнної поразки Німеччини у Першій світовій війні для виникнення революції. Дослідити повстання в Кілі та розповсюдження революції країною, зокрема, революційне повстання в Берліні, створення Ради народних уповноважених. З'ясувати значення укладення Комп'єнського перемир'я для дальшого розвитку революції. Охарактеризувати дві політичні течії в Листопадовій революції, їх боротьбу, січневі збройні бої 1919 р., революційне піднесення в Німеччині у першій половині 1919 р.

Розглянути специфіку виборів до Установчих зборів, їх відкриття та роботу. Розглянути особливості Баварської радянської республіки, її поразки. Дослідити фази розвитку Листопадової революції, її характер, рушійні сили, основні напрямки Історіографії.

Проаналізувати процес прийняття Ваймарської конституції, її зміст. Вивчити процес підписання Німеччиною Версальського мирного договору, ставлення до нього в Німеччині, відносини Німеччини з державами-переможницями в 1919–1923 рр. Вивчити проблему «західної» та «східної» орієнтації у зовнішній політиці Німеччини, Раппальський договір та його наслідки. Простежити окупацію Руру та політику «пасивного опору», наслідки рурської окупації для Німеччини (політична криза 1923 р. в країні, поразка лівих сил).

Дослідити форми і методи досягнення соціально-політичної стабілізації в Німеччині, капіталістичну раціоналізацію, теорію «організованого капіталізму» та «господарської демократії», план Доза, як наслідок, посилення великого капіталу, переважання «західної» орієнтації Німеччини.

З'ясувати роль для Німеччини Локарнських угод, показати роль США та Великої Британії у відродженні воєнно-промислового потенціалу Німеччини.

Рекомендована література:

Основна література: 1, 2, 4, 10, 11, 14, 15, 17.

Допоміжна література: 6, 15, 25, 40, 44, 47, 62, 63, 76, 112, 126, 130, 143.

Семінарське заняття № 2

Тема: Встановлення нацистської диктатури в Німеччині.

Внутрішня і зовнішня політика нацизму в Німеччині 1933–1939 рр.

(2 години)

Мета: Виявити особливості встановлення нацистської диктатури в Німеччині. Охарактеризувати внутрішню та зовнішню політику нацизму в Німеччині.

Зміст семінарського заняття

1. Виникнення нацистського руху.
2. Економічна й політична криза 1929–1933 років.
3. Загострення політичної боротьби і прихід НСДАП до влади.
4. Консолідація нацистського режиму в Німеччині.
5. Причини перемоги нацизму в Німеччині.
6. Нацистський варіант державно-монополістичного капіталізму і його особливості.
7. Основні напрями внутрішньої політики нацистського режиму.
8. Розвиток німецької агресії в Європі.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

З якою статтею Версальського мирного договору Німеччина не погодилась і чому?

Чи були відмінності в мирних договорах держав Антанти з союзниками Німеччини і як мирні договори були сприйняті в Румунії, Угорщині, Болгарії, Україні?

Поясніть, чи обирав німецький народ Гітлера канцлером?

Розкрийте план і дії Гітлера з нацифікації Німеччини.

Чим пояснити непримиренну боротьбу комуністів і соціалістів в Німеччині в 30-ті роки?

2. Аудиторні завдання:

Складіть поширені тези відповіді на питання: чому соціал-демократи і комуністи в Німеччині не могли дійти компромісу в боротьбі проти фашизму.

Докажіть: Мюнхенська угода – то крок до миру чи – до війни?

Яким був міжнародний і внутрішній резонанс Лейпцігського процесу?

Зробіть короткий аналіз таємних планів Гітлера по підготовці до війни: план «Ост», план «Барбаросса».

Понятійний апарат

НСРП, півний путч, «життєвий простір», «охоронні загони» «СС» і штурмові загони «СА», «Майн кампф», «Ніч довгих ножів», гестапо,

«фюрерство», фюрер, чотирирічний план, «Гармати замість масла!», «Сила через радість», «Герман Герінг верке», «Хайль Гітлер!», «Гітлерівська молодь», «Молода нація», «Союз німецьких дівчат», люфтваффе, «Антикомінтернівський пакт».

Методичні рекомендації

Студентам варто вказати на вплив економічної кризи на суспільно-політичну ситуацію у Ваймарській республіці. Проаналізувати такі процеси як: поляризація німецького суспільства, зростання впливу ліво- та праворадикальних сил. Охарактеризувати результати парламентських 1930 р. та президентських 1932 р. виборів. Визначити причини зростання авторитету НСДАП та А. Гітлера.

Проаналізувати процес призначення А. Гітлера рейхсканцлером. Вказати на заходи А. Гітлера по обмеженню Конституції Ваймарської республіки, боротьбу з опозиційними партіями тощо. Проаналізувати головні зміни у суспільно-політичному житті Німеччини, що свідчили про встановлення фашистської диктатури, зокрема: поступова ліквідація головних засад Ваймарської конституції, проголошення А. Гітлера фюрером, формування культу його особи, поширення фашистської ідеології у німецькому суспільстві через ЗМІ, освіту, створення фашистських громадських організацій, розбудова органів внутрішньої та зовнішньої безпеки. Визначити реакцію суспільства на новий політичний режим, зокрема діяльність опозиції.

Проаналізувати заходи А. Гітлера по виведенню країни з економічної кризи, у першу чергу політику у галузі фінансів, промисловості, аграрному секторі. Вказати на мілітаризацію економіки. Визначити головні принципи та особливості соціальної політики у Німеччині за 1933–1939 рр. Визначити результати економічної політики А. Гітлера.

Проаналізувати політику у галузі культури. Вказати на особливості національної політики, зокрема на арізацію суспільства. Визначити особливості расової політики: антисемітизм.

Виокремити головні особливості нацистської ідеології та фашистського політичного режиму у Німеччині, а також ознаки нацистської диктатури у Німеччині, та визначити їхній вплив на суспільно-політичний, соціально-економічний розвиток та зовнішню політику, а також на міжнародний статус Німеччини.

Рекомендована література:

Основна література: 1, 2, 4, 5, 10, 14, 16, 17, 20.

Допоміжна література: 3, 5, 20, 30, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 64, 65, 67, 70, 88, 96, 97, 108, 114, 115, 129, 131, 136, 137, 141, 145, 148, 152.

Семінарське заняття № 3–4

Тема: Основні проблеми економічного, політичного й соціального розвитку Великої Британії в період між двома світовими війнами
(4 години)

Мета: Виявити основні проблеми економічного, політичного й соціального розвитку Великої Британії в період між двома світовими війнами та охарактеризувати їх.

Зміст семінарського заняття

1. Формування специфіки британської економіки в результаті колоніальної експансії.
2. Вплив Першої світової війни на економічний розвиток Великої Британії.
3. Особливості економічного розвитку в другій половині 20-х – 30-і роки.
4. Реформістська політика напередодні і в період Першої світової війни. Криза лібералізму.
5. Уряд Д. Ллойд Джорджа (1918–1922 рр.).
6. Перший лейбористський уряд і «епоха Болдвіна».
7. Діяльність другого лейбористського і «національного» урядів.
8. Криза Британської монархії.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Чим пояснюється прихід до влади в Великій Британії партії Лейбористів?

Чому уряд Великої Британії прирівнював перемогу над страйкуючими шахтарями в 1926 р. до перемоги над Німеччиною в Першій світовій війні?

2. Аудиторні завдання:

Обґрунтуйте основні напрямки зовнішньої політики Великої Британії у міжвоєнний період.

Понятійний апарат

Лібералізм, вибори «хакі», лейборизм, лейбористська партія, план Доза (Дауеса), Британський конгрес тред-юніонів, «мондизм», Вестмінстерський статут, «Британський союз фашистів», Шинфейн, Ольстер, «Операція «Динамо», «Чудо Дюнкерка», «Дюнкерк».

Методичні рекомендації

Охарактеризувати економічне і політичне становище Великої Британії після Першої світової війни, зазначити як вони вплинули на парламентські вибори 1918 р. та політику уряду Ллойд Джорджа. Проаналізувати такі процеси як робітничий рух в 1918 р. у Великій Британії, рух на захист Радянської Росії, утворення Комуністичної партії Великої Британії (КПВ). З'ясувати, як економічна криза 1920–1921 рр. вплинула на Велику Британію, чому було прийнято закон 1920 р. про надзвичайні повноваження, що призвело до загострення боротьби між робітниками та підприємцями та «чорної п'ятниці».

Проаналізувати розрив консервативно-ліберальної коаліції, розглянути відставку уряду Ллойд Джорджа. Підкреслити важливість заміни ліберальної партії в двопартійній системі Великої Британії на лейбористську і охарактеризувати в цій ситуації консервативний кабінет Бонар-Лоу, його внутрішню та зовнішню політику. Співвіднести це з соціально-політичною стабілізацією в Великій Британії. Проаналізувати діяльність першого лейбористського уряду, його внутрішню та зовнішню політику і, як наслідок, повернення до влади консерваторів. Відновлення «золотого стандарту» урядом С. Болдвіна. Дослідити «рух меншості», рух безробітних, «Червону п'ятницю», загальний страйк 1926 р. і його значення. Проаналізувати таке явище, як мондизм, його вплив на вибори 1929 р. та прихід до влади другого лейбористського уряду.

Проаналізувати розвиток Великої Британії в роки світової економічної кризи, загострення соціальних конфліктів, повстання військових моряків 1931 р. в цей час, внутрішню, зовнішню і колоніальну політику другого лейбористського уряду. Звернути увагу на укладання Вестмінстерського статуту. З'ясувати причини створення «Національного уряду», розглянути його політику. Висвітлити особливості британського фашизму.

Проаналізувати становище Великої Британії напередодні Другої світової війни, посилення економічної ролі держави, вибори 1935 р., «плебісцит миру» 1935 р.

Вивчити особливості зовнішньої політики Великої Британії напередодні Другої світової війни, простежити позиції щодо агресивної політики Німеччини і Японії., охарактеризувати англо-франко-радянські перемовини 1939 р.

Важливо проаналізувати становище Британської колоніальної системи після Першої світової війни, особливу увагу звернути на боротьбу Ірландії за незалежність, піднесення національно-визвольного руху в азіатських і африканських колоніях. Розглянути місце і роль Великої Британії у Версальсько-Вашингтонській системі. Простежити англо-американські суперечності на світовій арені. Вивчити причини розриву дипломатичних відносин з СРСР, особливості, роль Великої Британії у Локарнських угодах. Слід також простежити боротьбу Великої Британії за утримання своїх позицій на світових ринках, в тому числі скасування «золотого стандарту» та запровадження протекціонізму, розглянути рішення Оттавської імперської економічної конференції 1932 р. Простежити відцентрові тенденції в Британській імперії, вивчити імперську конференцію 1937 р. та відокремлення Ірландії.

Рекомендована література:

Основна література: 1, 2, 4, 10, 13, 14, 15, 17.

Допоміжна література: 22, 23, 28, 29, 31, 35, 51, 57, 80, 84, 103, 125.

Семінарське заняття № 5–6

Тема: Народний фронт у Франції (1935–1938 рр.)

(4 години)

Мета: Охарактеризувати Народний фронт у Франції в 1935–1938 рр.

Зміст семінарського заняття

1. Економічна криза 1930-х рр. і її особливості у Франції.
2. Реакційно-екстремістські рухи у Франції. Сутність і особливості французького фашизму.
3. Політична криза і реакційно-фашистський путч 4 лютого 1934 року.
4. Утворення робітничого та Народного фронту.
5. Програма Народного фронту.
6. Перемога на виборах 1936 р. та політика урядів Народного фронту.
7. Загострення кризи урядової політики та розпад Народного фронту.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Як ви вважаєте, чи була залежність між соціальною політикою урядів Франції і надходженнями репараційних платежів?

Що було спільного і що було особливого у Народного фронту Франції і Іспанії?

2. Аудиторні завдання:

Які помилки і невдачі були у Народного фронту Франції?

Зробіть порівняння факторів які зближували Велику Британію, Францію і СРСР та, що їх роз'єднувало у вирішенні проблеми про створення системи колективної безпеки в Європі?

Понятійний апарат

Французька секція робітничого Інтернаціоналу, Мала Антанта, Авантюра Пуанкаре, «пакт Бріана–Келлога», план «пан-Європи», «Вогняні хрести», «Французька дія», «Патріотична ліга», «Французька солідарність», Drôle de guerre, Уряд Віші, «Ліонський м'ясник».

Методичні рекомендації

Визначити передумови та причини створення Народного фронту. Проаналізувати переговорний процес та Програму Народного фронту. Проаналізувати хід та результати виборів 1936 р.

Проаналізувати суспільно-політичну ситуацію у Франції у період правління НФ: розстановка політичних сил, опозиційні партії та групи, фашистський рух. Проаналізувати економічну ситуацію у країні: поступовий вихід із економічної кризи. Визначити економічну стратегію НФ та її реалізацію. Проаналізувати соціальну політику та робітниче законодавство.

Визначити зовнішньополітичну стратегію Франції у другій половині 30-х рр. XX ст. Проаналізувати головні напрямки зовнішньополітичної діяльності країни у 1936–1938 рр.

Вказати на згорання активної реформаторської діяльності та причини відходу від основних положень програми НФ. Проаналізувати політичний розвиток Франції у 1938–1940 рр. Проаналізувати соціально-економічний розвиток країни у 1938–1940 рр. розкрити суть зовнішньополітичної стратегії Франції у 1938–1940 рр.

Рекомендована література:

Основна література: 1, 2, 4, 10, 13, 14, 15, 17.

Допоміжна література: 4, 16, 17, 22, 23, 33, 36, 58, 66, 73, 79, 107, 147.

Семінарське заняття № 7–8

Тема: «Новий курс» президента Ф. Рузвельта в США (1933–1938 рр.)

(4 години)

Мета: Виявити особливості «Нового курсу» президента Ф. Рузвельта в США (1933–1938 рр.), охарактеризувати їх

Зміст семінарського заняття

1. Економічна криза 1929–1932 рр., її основні риси та особливості.
2. Політика республіканської адміністрації під час кризи та її невдача.
3. Протестні рухи в США в період кризи.
4. Перемога Ф. Рузвельта на президентських виборах 1932 р. і початок «Нового курсу».
5. Фінансова політика Ф. Рузвельта. Перебудова банківської системи.
6. Регулювання промисловості і організація громадських робіт.
7. Аграрна політика «Нового курсу» Ф. Рузвельта.
8. Зростання опозиції «Новому курсу» в американському суспільстві.
9. «Ліві» тенденції в ліберальному законодавстві Ф. Рузвельта та загострення відносин з консервативними силами.
10. Зміна пріоритетів в здійсненні реформ (1937–1938 рр.).

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Дайте характеристику такого поняття: «проспериті» в США.

В чому, на ваш погляд, було найбільше досягнення Рузвельта в ході реалізації політики Нового курсу?

2. Аудиторні завдання:

США були останньою великою державою світу яка встановила дипломатичні відносини з СРСР. Чому?

Понятійний апарат

«Твердий індивідуалізм», «сухий закон», «втрачене покоління», ку-клукс-клан, «нова ера процвітання» («просперітті»), «ревуші 20-ті», «мозговий центр», Перл-Харбор, лібералізм, «Pax Americana»,

Методичні рекомендації

Виокремити головні риси економічної стратегії республіканців («твердий індивідуалізм»). Проаналізувати основні показники розвитку американської економіки у другій половині 1920-х рр. за такими напрямками: фінансова система, промисловість, аграрний сектор. Вказати на перші ознаки кризи, зокрема, фінансову кризу. Вказати на прояви кризових явищ у банківській системі, виробництві, аграрній сфері, зовнішньоекономічній діяльності. Визначити масштаби кризи.

Визначити реакцію урядового кабінету на перші ознаки кризи, зокрема, на заходи Г. Гувера по подоланню кризи у фінансово-промисловій сфері, аграрному секторі, соціальній сфері. Проаналізувати результати політики Г. Гувера по подоланню кризи.

Вказати на особливості виборчого процесу 1932 року, визначити причини перемоги демократів. Проаналізувати перші заходи президента-демократа по подоланню кризи та визначити результати «100 днів» Ф. Д. Рузвельта.

Здійснити детальний аналіз економічної стратегії демократів («Новий курс»): політика у галузі фінансів, промисловості, аграрному секторі. Визначити результати «нового курсу». Проаналізувати особливості та рівень розвитку економіки США у другій половині 1930-х рр. та зовнішньоекономічну діяльність.

Проаналізувати ситуацію у соціальній сфері у роки «великої депресії». Визначити стратегію республіканців у соціальній політиці та вказати на реалізацію соціальних програм у рамках «Нового курсу». Проаналізувати законодавство у сфері трудових відносин та соціальних допомог. Вказати на реакцію американського суспільства на соціальне законодавство кабінету Ф. Д. Рузвельта.

Рекомендована література:

Основна література: 1, 2, 4, 10, 13, 14, 15, 17.

Допоміжна література: 2, 22, 23, 24, 54, 58, 61, 79, 82, 106, 125, 17.

Семінарське заняття № 9–10

Тема: Основні напрямки і відмінні риси внутрішньої і зовнішньої політики італійського фашизму 1933–1939 рр.

(4 години)

Мета: Виявити основні напрямки і відмінні риси внутрішньої і зовнішньої політики італійського фашизму 1933–1939 рр., охарактеризувати їх.

Зміст семінарського заняття

1. Наслідки Першої світової війни для Італії.
2. Криза державно-політичної системи і піднесення революційного руху в 1918–1920 роках.
3. Виникнення фашизму, його ідейні основи.
4. Створення Італійської національної фашистської партії і прихід її до влади.
5. Консолідація фашистського режиму в Італії.
6. Фашистська партія і держава. Створення корпоративної системи.
7. Економічна політика фашистського режиму.
8. Соціальна політика і контроль над масами. Спроби формування національної спільності.
9. Фашистський режим і католицька церква.
10. Основні напрямки зовнішньої політики. Зближення з нацистською Німеччиною та його вплив на ідеологію італійського фашизму.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Які стояли завдання перед корпоративною системою і політикою автаркії в Італії?

Похід Муссоліні на Рим: це була боротьба за владу чи отримання влади

2. Аудиторні завдання:

Що було спільного і що відрізняло фашистський режим в Німеччині і Італії?

Понятійний апарат

Партіто д'пополяре, Аванті, «Фіат», «Пополо д'Італія», «Ордіне ново», фашизм, «Овра», Латеранський Пакт, «Палата фаші і корпорацій», дуче, «легіонери», «ефіопський імператор», «вісь Берлін – Рим – Токіо».

Методичні рекомендації

Вказати на розстановку політичних сил у Італії на початку 1920-х рр. Проаналізувати причини популярності фашистської ідеології у Італії. Пояснити поняття «аграрний фашизм». Визначити роль Б. Муссоліні у формуванні фашистської ідеології та створенні фашистської партії. Проаналізувати політичну ситуацію осені 1922 р., зокрема вказати на активізацію фашистів, захоплення ними муніципалітетів, організацію та проведення «Походу на Рим». Визначити причини та обставини призначення Б. Муссоліні прем'єр-міністром.

Простежити еволюцію фашистського режиму. Проаналізувати існування італійського фашизму в умовах старої конституційної системи та етапи встановлення диктатури фашистської партії. Звернути увагу на боротьбу із опозицією, діяльність Великої фашистської ради, формування культу особи Б. Муссоліні та державно-політичну діяльність дуче. Проаналізувати політичну ситуацію 1930-х рр. та визначити вплив фашизму на італійське суспільство, вказати на діяльність опозиції.

Вказати на особливості економічної стратегії Б. Муссоліні, зокрема таких її елементів як автаркія та корпоративізм. Визначити результати економічної політики та проаналізувати розвиток промисловості, аграрного сектору, особливості соціальної політики.

Виокремити головні риси фашистського режиму в Італії.

Рекомендована література:

Основна література: 1, 2, 4, 10, 13, 14, 15, 17
Допоміжна література: 20, 21, 36, 46, 66, 75, 83, 98, 102, 139, 145, 146, 152.

Семінарське заняття № 11–12

Тема: Революція і громадянська війна в Іспанії
(4 години)

Мета: Виявити особливості революції і громадянської війни в Іспанії, охарактеризувати їх.

Зміст семінарського заняття

1. Особливості соціально-економічного і політичного розвитку Іспанії.

2. Диктатура М. Примо де Рівери (1923–1930 рр.)
3. Політична криза і перший етап іспанської революції 1931–1933 років.
4. Іспанія в період «чорного дворіччя» 1933–1935 років.
5. Утворення Народного фронту в Іспанії, його програмні установки і перемога на виборах 1936 року.
6. Внутрішня політика уряду Народного фронту. Загострення політичної боротьби й підготовка до заколоту військових.
7. Антиреспубліканський заколот 1936 р. і початок громадянської війни в Іспанії.
8. Інтернаціоналізація внутрііспанського конфлікту і основні тенденції першого періоду громадянської війни.
9. Другий період громадянської війни (весна 1937 – вересень 1938 рр.).
10. Міжнародне і внутрішнє становище Іспанської республіки та її поразка (жовтень 1938 – березень 1939 рр.)

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Поясніть особливості першого і другого етапів революції в Іспанії.

Що зближувало Франко з Гітлером і Муссоліні?

2. Аудиторні завдання:

Які на ваш погляд причини поразки республіканців в Іспанії?

З яких країн світу на боці республіканців в Іспанії воювали інтернаціоналісти?

Понятійний апарат

«Канадієнсе», анархізм, синдикалізм, анархо-синдикалізм, «хунти оборони», Друга Іспанська Республіка, ПОУМ, інтербригади, «автономна Іспанської області», Фаланга, ХОНС, СЕДА, «Мунда Обреро», легіон «Терсіо», «п'ята колона».

Методичні рекомендації

Проаналізувати результати муніципальних виборів у квітні 1931 р. та діяльність установчих кортесів. Визначити розстановку політичних сил та особливості політичної боротьби у період «квітневої республіки». Вказати на особливості економічного розвитку у 1931–1936 р. Визначити головні проблеми, котрі намагалися вирішити республіканці: національне питання, релігійне питання, реформування армії. Проаналізувати політичну ситуацію на 1935 рік та процес створення Народного фронту. Вказати на його перемогу на

виборах у лютому 1936 р. Визначити головні напрямки внутрішньої політики урядів Народного фронту.

Визначити причини незадоволення частини суспільства політикою республіканців та процес формування опозиції до Народному фронту, зокрема, згуртування правих сил. Проаналізувати головні етапи громадянської війни 1936–1939 рр., визначивши роль Ф. Франко. Визначити причини поразки республіканських сил.

Визначити позицію провідних держав світу щодо іспанського конфлікту: Німеччини, Італії, Великої Британії, Франції, США, СРСР та інших держав, а також офіційну позицію Ліги Націй. Проаналізувати процес створення інтербригад та їхню роль у громадянській війні.

Вказати на особливості становлення політичного режиму Ф. Франко, зокрема, визначити роль і статус «Іспанської фаланги», назвати головні політичні інститути. Вказати на особливості економічної, соціальної та зовнішньої політики Ф. Франко на початковому етапі розвитку авторитарного режиму (1936–1945 рр.).

Рекомендована література:

Основна література: 1, 2, 4, 10, 13, 14, 15, 17, 119, 123.

Допоміжна література: 22, 23, 24, 36, 50, 52, 66, 83, 98, 134, 135, 144.

Семінарське заняття № 13

Тема: Друга світова війна (1939–1945 рр.)

(2 години)

Мета: Виявити особливості участі країн Західної Європи та Північної Америки у Другій світовій війні (1939–1945 рр.), охарактеризувати їх.

Зміст семінарського заняття

1. Розширення німецької агресії в Північній і Західній Європі (1939–1940 рр.).
2. Африканський театр воєнних дій (1940–1943 рр.)
3. Морські комунікації Атлантики і Арктики в роки Другої світової війни.
4. Воєнні дії у Південно-Східній Азії і на Тихому океані (1939–1944 рр.).
5. Висадка союзників в Італії і крах італійського фашизму.

6. Відкриття другого фронту і воєнні дії в Західній Європі в 1944–1945 роках.
7. Капітуляція гітлерівської Німеччини.

Завдання для обов'язкового виконання

1. Домашні завдання:

Стратегії воюючих країн: порівняльний аналіз

Проблеми міжсоюзницьких відносин в антигітлерівській коаліції

Охарактеризуйте Рух опору в окупованих країнах Європи

2. Аудиторні завдання:

Особливості нацистського окупаційного режиму в країнах Європи

Охарактеризуйте прояви колабораціонізму в країнах Європи

Наведіть приклади військових злочинів проти людяності вчинені режимами «осі».

Понятійний апарат

Пакт Ріббентропа–Молотова, дивна війна, «Бісмарк», «готівка і перенесення», держави Осі, Троїстий пакт

Методичні рекомендації

Вказати на напад Німеччини на Польщу та визначити реакцію Великої Британії і Франції: оголошення війни Німеччині. Пояснити поняття «Дивна війна» у Європі. Визначити її причини та перебіг бойових дій, зокрема морські битви. Проаналізувати міжнародні відносини періоду «дивної війни».

Вказати на напад Німеччини на Данію та Норвегію: бойові дії та їхня капітуляція. Проаналізувати бойові дії проти Голландії та Бельгії.

Вказати на напад Німеччини на Францію. Проаналізувати бойові дії на території Франції. Розкрити умови капітуляції. Вказати на створення уряду А. Петена та початок Руху Опору. Визначити реакцію Англії на капітуляцію Франції. Проаналізувати діяльність Англії по усуненню загрози окупації країни. Вказати на німецькі бомбові удари по території Англії.

Визначити стратегічні плани Італії на II світову війну. Вказати на встановлення протекторату над Албанією та підготовку до масштабної війни. Проаналізувати вступ Італії у війну: бойові дії проти французів, окупація частини Балканського п-о. Проаналізувати хід бойових дій у Африці. Визначити результати воєнних кампаній 1940–1943 рр. для Італії.

Вказати на встановлення окупаційного режиму в країнах Західної та Північно-Західної Європи. Визначити його особливості: використання ресурсів країн, економічна та соціальна політика. Вказати на виникнення Руху Опору та визначити його особливості у Західній та Північно-Західній Європі.

Проаналізувати операцію з висадки союзників на Сицилії та просування їх територією Італії. Вказати на капітуляцію Італії. Вказати на відкриття Другого фронту у Європі та визначити найважливіші етапи бойових дій на Західному фронті у 1944 – початку 1945 рр. Вказати на визволення територій європейських країн та вступ союзницьких військ на територію Німеччини: капітуляція Німеччини, завершення бойових дій у Європі.

Визначити головні підсумки війни для великих країн та світу в цілому.

Рекомендована література:

Основна література: 1, 2, 4, 10, 13, 14, 15, 17.

Допоміжна література: 18, 36, 85, 70, 75, 104, 110, 121, 127, 128, 132, 142, 155.

3. САМОСТІЙНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА

3.1. Методичні рекомендації з організації самостійної роботи

Самостійна робота студентів має на меті більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ курсу, розвиток творчого мислення, набуття навиків та вмінь у самостійному виборі різних методів пізнання. Самостійна робота тісно узгоджується зі змістом тем спецсемінару і проводиться за всіма основними темами.

Самостійна робота передбачає конкретні визначені викладачем питання теми, які студент готує самостійно. Наслідки самостійної роботи студенти викладають у рефератах, повідомленнях на семінарських заняттях, у співбесідах з викладачем, на консультаціях.

Працюючи самостійно, слід скористатися підручниками, посібниками, рекомендованою літературою, науково-довідниковими виданнями, можливостями Інтернету. Обов'язковою умовою самостійної роботи є застосування знань, набутих при вивченні інших тем курсу, а також інших історичних дисциплін. Важливим є посилання на історичні джерела та наукову літературу.

В процесі самостійної роботи слід проявляти творчість і вміння відстоювати власну точку зору.

3.2. Зміст самостійної та індивідуальної роботи

Тема 1. Повоєнне врегулювання. Мирні договори 1919–1920 рр.

1. Міжнародні відносини наприкінці світової війни. Комп'єнське перемир'я.
2. Паризька мирна конференція: організація і відкриття.
3. Програми повоєнного врегулювання країн переможців.
4. Дискусії навколо умов мирного договору з Німеччиною. «Документ із Фонтблো».
5. Проблема репарацій. Боротьба між країнами «великої четвірки» щодо створення Ліги Націй.
6. Версальський мирний договір з Німеччиною.
7. Мирні договори з Австрією, Угорщиною, Болгарією і Туреччиною.
8. Версальська система – модель повоєнного устрою Європи, запропонована переможцями. Її плюси та мінуси.

Проблемно-пошукові питання:

1. Визначте особливості у підходах країн-переможниць до вироблення умов повоєнного врегулювання і мирних договорів.
2. Поясніть у чому полягає різниця між контрибуцією і репарацією?
3. Охарактеризуйте роль США на Паризькій мирній конференції.

Методичні рекомендації:

За своїм змістом тема є ключовою для розуміння всіх наступних подій, що мали місце в системі міжнародних відносин у міжвоєнний період. При її вивченні слід уяснити, що повоєнне мирне врегулювання в Європі було важливим чинником на шляху до стабілізації й розв'язання проблем, пов'язаних із наслідками світової війни. Готуючи перше питання студентам слід зосередити увагу на з'ясуванні головних подій міжнародних відносин наприкінці Великої війни. Зокрема, необхідно звернути увагу на втраті Німеччиною своїх союзників і обставини виходу з війни Болгарії, Туреччини, Австро-Угорщини, а також визначити роль США у наблизенні кінця війни. З'ясувати зміст переговорного процесу, що завершився підписанням Комп'єнського перемир'я і визначити його головні умови. Розглядаючи друге питання, потрібно вказати на поділ країн-учасниць на окремі групи, з'ясувати, чим він був зумовлений, які мав наслідки. Визначити які функції виконувала «Рада десяти», «Рада чотирьох». Відповісти на питання, чому важелі управління конференцією опинилися в руках делегатів Великої Британії, Франції та США.

Третє питання передбачає з'ясування намірів країн-переможниць щодо майбутнього влаштування світу. Тут необхідно зосередити увагу на планах трьох країн, що мали вирішальний вплив на процес повоєнного врегулювання – Франції, Великої Британії і США. З'ясовуючи наміри Франції, потрібно вказати на її територіальні претензії до Німеччини, висвітлити наміри її територіального розчленування, проаналізувати французький план вирішення проблеми репарацій і колоніального питання. Далі необхідно проаналізувати позицію Англії щодо вищевказаних проблем, а також з'ясувати зміст і визначити причини англо-французьких суперечностей. Доцільно зупинитися на американських планах повоєнного устрою, охарактеризувавши «14 пунктів Вільсона» та «Коментарі до «14 пунктів Вільсона»», а також з'ясувати зміст останнього документа. Наступне питання передбачає висвітлення дискусій навколо мирного договору з Німеччиною, зокрема щодо її кордонів, репарацій та гарантій можливого відродження німецького могутності. Необхідно охарактеризувати «Документ з Фонтенбло», як спробу вирішення тупикової ситуації, що склалася на конференції. Підготовка до нового питання вимагає

висвітлення всіх аспектів репараційної проблеми, спроб її вирішення та чинників, які не дозволили остаточно її розв'язати під час роботи Паризької мирної конференції. Також потрібно з'ясувати зміст політичного протистояння головних учасників переговорного процесу щодо Ліги націй та його результат. Важливо проаналізувати структуру Ліги націй та сформулювати власну думку щодо ролі цієї організації у розв'язанні міжнародних суперечок, зокрема встановити, чи був передбачений переможцями дієвий механізм врегулювання нею міжнародних конфліктів і суперечок.

Шосте питання вимагає висвітлення основних положень Версальського мирного договору. Доцільно розглянути територіальні втрати Німеччина, знайти і позначити їх на контурній карті. Слід з'ясувати долю німецьких колоніальних володінь, приділити увагу військовим і політичним обмеженням, що були накладені переможцями на Німеччину: скорочення чисельності армії, заборона наступальних видів зброї, демілітаризація Рейнської області, заборона аншлусу з Австрією, репараційні зобов'язання. Підготовка до наступного питання вимагає висвітлення основних положень договорів країн-переможниць з колишніми союзниками Німеччини. Доцільно розпочати із характеристики Сен-Жерменського договору з Австрією, знайти на карті територіальні втрати останньої та нанести їх на контурну карту. Аналізуючи Тріанонський договір з Угорщиною, встановити масштаби територіальних і людських втрат цієї країни, з'ясувати у складі яких держав опинилися етнічні угорці. Характеризуючи статті Нейнського мирного договору з'ясувати, чи відповідали нові державні кордони Болгарії кордоном розселення етнічного болгарського населення. Також потрібно дати оцінку статей Севрського мирного договору з Туреччиною. Останнє питання вимагає від студента вміння формулювання власних висновків по темі семінарських занять, зокрема визначення негативних і позитивних сторін Версальської системи як моделі повоєнного устрою, запропонованого переможцями. Потрібно також з'ясувати суперечності закладені в цій системі, що зумовили її недовговічність. Слід звернути увагу на невирішеність «російського питання», на подвійні стандарти переможців щодо переможених, зокрема при визначенні повоєнних кордонів, окреслити меншину проблему, акцентувати увагу на недоліки в організації Ліги Націй тощо.

Тема 2. Перші наслідки мирних договорів

1. Гарантії проти Німеччини та репараційна проблема.
2. Розчленування Австро-Угорщини та його наслідки.
3. Розпад Османської імперії та Близькосхідна криза, спроби її врегулювання. Лозаннський договір.

4. Радянська Росія в системі міжнародних відносин 1918–1921 рр.: ідеї світової революції та мирного співіснування у зовнішній політиці Москви.

5. Початок процесу нормалізації відносин між країнами Заходу та Радянською Росією. Генуезька конференція, Рапальський договір.

6. Гаазька конференція 1922 року.

Проблемно-пошукові питання:

1. Як репараційна проблема впливала на взаємини країн-переможниць і Німеччини?

2. Зробіть порівняльний аналіз статей Лозаннського і Севрського мирного договорів.

3. Як меншина проблема використовувалася політиками різного гатунку задля досягнення своїх цілей?

Методичні рекомендації:

Підготовка до першого питання передбачає з'ясування змісту і характеру гарантій безпеки світу перед можливим відродженням німецької могутності. Доцільно розглянути економічні, військові та політичні гарантії, визначити їх характер і дієвість, сформулювати власну думку щодо ефективності кожної з цих груп. Показати реакцію Німеччини на ці гарантії, з'ясувати, як вони вплинули на формування в країні реваншистських настроїв і зародження фашистського руху. Зупинитися на репараційній проблемі та вказати коли і на якій основі було здійснено розподіл майбутніх німецьких репарацій між країнами-переможцями та визначено їх загальну суму.

Друге питання передбачає висвітлення подій, що призвели до розчленування Австро-Угорщини. Необхідно вказати на кризу влади та активізацію національно-визвольного руху, що на тлі військових поразок призвели до розпаду Габсбурзької імперії. Доцільно в загальних рисах окреслити державотворчі процеси на теренах останньої та визначити, наскільки актуальною для новоутворених держав була меншина проблема.

Наступне питання вимагає висвітлення процесу розпаду Османської імперії та з'ясування ролі Англії і Франції у ньому. Необхідно показати, які території імперії були зайняті країнами Антанти та її союзниками, а також яку реакцію це викликало з боку турецьких патріотичних сил. Потрібно показати ставлення останніх до принизливого Севрського договору, що по суті спровокувало початок чи не першої у повоєнному світі міжнародної кризи. Далі слід висвітлити хід Близькосхідної кризи та греко-турецької війни, вказати фактори, що обумовили перемогу Туреччини. Проаналізувати

Лозаннський мирний договір і зміст конвенції про режим чорноморських проток.

Четверте питання передбачає з'ясування ролі Радянської Росії в системі повоєнних міжнародних відносин 1918–1921 рр. Потрібно визначити сутність поняття «світова пролетарська революція» та її вплив на формування радянської зовнішньої політики. Необхідно з'ясувати, як ця доктрина узгоджувалася з більшовицькими гаслами про мирне співіснування у зовнішній політиці Радянської Росії. Важливо звернути уваги на спроби більшовицьких лідерів експортувати революційний процес у Румунію (1919), Польщу (1920), Болгарію (1923), Німеччину (1923) тощо.

Наступне питання передбачає висвітлення основних подій початкового етапу процесу нормалізації відносин між країнами Заходу та Радянською Росією. Необхідно з'ясувати причини скликання Генуезької конференції, визначити завдання, що стояли перед її учасниками та встановити причини її невдачі. Слід також звернути увагу на Рапальський договір, з'ясувати основу його підписання та зміст.

Чергове питання присвячено Гаазькій конференції 1922 року. Доцільно характеризувати причини її проведення, хід роботи та зміст вимог її учасників. Також необхідно з'ясувати причини її невдачі.

Тема 3. Головні проблеми міжнародних відносин у середині – другій половині 1920-х рр.

1. Рурське питання. Політика «виконання зобов'язань» Г. Штрєзмана.
2. План Дауеса як основа економічної стабілізації.
3. «Ера пацифізму». Женевський протокол.
4. Локарнська конференція та її рішення. Німецька політика балансування між Сходом і Заходом.
5. Радянсько-німецькі стосунки, їх основа та причини згортання наприкінці 20-х років.
6. Радянсько-британські відносини.
7. Проблема війни і миру у європейській політиці. Пакт Бріана–Келлога.
8. Проблема ратифікації Бессарабського протоколу.

Проблемно-пошукові питання:

1. Проаналізуйте особливості підходів США, Великої Британії та Франції до проблем союзницьких боргів та німецьких репарацій.
2. Поясніть хвилеподібний характер радянсько-німецьких і радянсько-англійських відносин у 20-х рр.

3. Визначте позитивні риси і недоліки спроб створення колективної безпеки і процесу роззброєння у 1920-х рр.

Методичні рекомендації:

Підготовка до першого питання передбачає з'ясування суті рурського питання та проаналізувати політику «виконання зобов'язань» Г. Штресмана. Водночас потрібно встановити, чому Франція і Бельгія вдалися до вирішення проблеми репарацій силовими засобами та визначити ступінь ефективності подібних дій. Друге питання передбачає визначення змісту і всебічну оцінку «плану Дауеса» як основи економічної стабілізації Німеччини. Доцільно встановити, чи існував альтернативний варіант вирішення проблеми репарацій, а також визначити джерела покриття Німеччиною репараційних зобов'язань. Наступне питання передбачає визначення поняття «ера пацифізму» та з'ясування причин її настання. Також важливо усвідомити суть проблеми «колективної безпеки» та визначити конкретні кроки, що здійснювались у напрямку її вирішення. Особливу увагу варто приділити «Женевському протоколу», запропонованому чехословацьким міністром закордонних справ Бенешем. Необхідно з'ясувати, що передбачав цей документ, у чому полягала його прогресивність, а також чому його не вдалось втілити в життя, що мало наслідки для всієї системи колективної безпеки. Нове питання передбачає висвітлення підготовки Рейнського гарантійного пакту. Необхідно з'ясувати, чому Німеччина виступила ініціатором підписання подібного документа, як поставились до такої пропозиції інші держави, в першу чергу Франція. Важливо з'ясувати, Німеччина пропонувала гарантувати незмінність лише своїх західних кордонів. Як укладення Рейнського гарантійного пакту мало змінити співвідношення сил в Європі. Аналізуючи роботу Локарнської конференції важливо з'ясувати склад її учасників і кола питань, що стало предметом обговорень. Більш детально слід зупинитися на підписанні гарантійного пакту. Необхідно визначити зміст конвенцій про арбітраж, що додавались до головної угоди та визначити зміст франко-польського та франко-чехословацьких договорів. Насамкінець, з'ясувати, в чому полягала новизна Локарнського варіанту зміцнення системи колективної європейської безпеки. Слід також вказати, яке значення мало прийняття у 1926 р. Німеччини до Ліги націй. П'яте питання вимагає висвітлення радянсько-німецьких стосунків у 20-х роках ХХ ст., започаткованих Рапальським договором. Потрібно визначити, у яких формах проявилася співпраця між двома країнами і яку користь отримала від неї кожна із сторін. Також необхідно з'ясувати причини згортання співпраці між Німеччиною і СРСР наприкінці 20-х років. Шосте питання передбачає висвітлення всього спектру англо-російських відносин у перше повоєнне десятиріччя. Тут необхідно розпочати

із підписання англо-радянського торговельної угоди (1921) і дипломатичного визнання Великою Британією Радянської Росії (1924). З'ясувати причини цих кроків англійського уряду і які кола англійського суспільства були зацікавлені в співпраці з Москвою, та в чому ця співпраця проявилась. Водночас, доцільно встановити причини загострення англо-радянських стосунків у 20-х рр. Яку роль тут відіграла підтримка радянськими профспілками страйку англійських шахтарів? До яких кроків вдався Лондон у відповідь на відверте втручання Москви і Комінтерну в свої внутрішні справи? Наступне питання вимагає з'ясування того, яке місце займало питання війни й миру в європейській політиці 1920-х років. Двоїстий стандарт щодо безпеки Західної і Східної Європи, його наслідки. Доцільно встановити, яку роль у розвитку системи колективної безпеки відіграв пакт Бріана-Келлога, визначити його позитивні риси і недоліки. Чому ініціатива Франції та США отримала всезагальну підтримку? Чи можна було сподіватися на дієвість і ефективність створеної системи колективної безпеки. Також необхідно сформулювати власну думку щодо характеру політики «пактоманії» наприкінці 20-х років ХХ ст. Перш ніж приступити до висвітлення проблема ратифікації Бессарабського протоколу доцільно стисло охарактеризувати російсько-українсько-румунські відносини упродовж 1917-1918 рр. та перші повоєнні роки. Доцільно також з'ясувати ставлення країн Заходу щодо Румунії у період повоєнної стабілізації, що допоможе у розумінні змісту Бессарабського протоколу та характеру труднощів, що виникли у ході його ратифікації.

Тема 4. Міжнародні відносини в роки світової економічної кризи

1. Німецька політика «мирної ревізії» в Центральній Європі, її теоретичне обґрунтування. Проблема аншлюсу Австрії.
2. Поразка бріанівського проекту Європейського союзу. Проект «Пан-Європи».
3. Ускладнення міжнародної обстановки з початком світової економічної кризи. План Юнга та його виконання.
4. Меморандум Гувера. Лозаннська конференція та її рішення.
5. Маньчжурська справа та європейські країни.
6. Міжнародна конференція з роззброєння у Женеві.
7. Початок краху Версальської системи.

Проблемно-пошукові питання:

1. Дайте визначення термінів: політика «мирної ревізії», політика аншлюсу.
2. Проаналізуйте еволюцію репараційних зобов'язань Німеччини, починаючи з Паризької мирної конференції, підготуйте порівняльну таблицю.
3. Визначте чинники, що свідчили про початок краху Версальської системи договорів.

Методичні рекомендації:

Підготовка до першого питання вимагає з'ясування змісту німецької політики «мирної ревізії» в Центральній Європі та її теоретичного обґрунтування. Насамперед, необхідно визначити регіони Європи, на включені яких до своїх державних кордонів претендувала Німеччина, та проаналізувати політичні засоби, що використовувались її керівництвом для реалізації своїх ревізійоністських задумів.

З'ясувати, яке місце в суспільній свідомості німецького загалу займала ідея про єдність німецької нації та необхідність возз'єднання етнічних німців в одній державі. Визначити суть проблеми аншлюсу Австрії та ставлення до неї європейських політиків, німецького та австрійського населення. Друге питання вимагає визначення змісту проекту Європейського союзу А. Бріана. Необхідно з'ясувати причини появи подібного проекту, показати, наскільки запропонована ним європейська федерація вписувалась в межі існуючої Ліги націй, вказати на недоліки проекту, зокрема невизначеність економічної структури майбутнього об'єднання. Слід також проаналізувати реакцію європейських країн на пропозицію А. Бріана та сформулювати власну думку щодо причин, через які не вдалось реалізувати проект «Пан-Європи».

Наступне питання вимагає з'ясування змісту поняття світова економічна криза, визначення її складових. Важливо в загальних рисах охарактеризувати прояви кризи в економічно розвинутих країнах світу й з'ясувати, чому з її початком загострились економічні відносини між ними. Вказати, як світова економічна криза відбилась на виплаті Німеччиною репарацій. Звернути увагу та проаналізувати план Юнга, визначити його складові та окреслити процес його виконання Німеччиною.

Четверте питання потребує висвітлення причин появи меморандуму Гувера та аналіз його змісту. Важливо показати доцільність припинення виплати репараційних зобов'язань Німеччиною для стабілізації економічної ситуації в країні та світі. Прослідкувати реакцію європейських країн на пропозицію американського президента. З'ясувати, чому після припинення терміну дії меморандуму Гувера стало неможливим подальше виконання плану Юнга. Звернути увагу на вирішення репараційної проблеми на Лозаннській конференції та з'ясувати, які зобов'язання були покладені на

Німеччину. Вказати дату припинення виплати Німеччиною репарацій та визначити частку реальних виплат від початкової суми.

П'яте питання слід розпочати з характеристики міждержавних суперечностей на Далекому Сході. Проаналізувати чинники, що зумовили початок японської агресії в північно-східних районах Китаю, створення буферної держави Маньчжоу-Го. Необхідно показати посилення ваги військових в Японії у зв'язку з економічною кризою і визначити характер інтересу Японії щодо територіальних загарбань у Китаї. Важливо проаналізувати розгляд китайського питання в Лізі Націй та висновки комісії лорда Літтона. Вказати на причини нерішучості Ліги Націй у визнанні Японії агресором і застосуванні до неї дієвих санкцій, а також з'ясувати, як це відбилось на авторитеті цієї організації та системі колективної безпеки. З'ясуйте реакцію СРСР та США на події в Маньчжурії. Шосте питання вимагає висвітлення проблеми роззброєння у світовій політиці упродовж другої половини 20-х – початку 30-х рр., зокрема необхідно вказати на роботу підготовчої комісії конференції з роззброєння. Далі потрібно докладно проаналізувати роботу міжнародної конференції з роззброєння в Женеві (1932–1935), вказати на розбіжності між учасниками конференції щодо процесу роззброєння. Вказати на результати роботи Женевського форуму та з'ясувати, чому його рішення не мали позитивного значення щодо скорочення озброєнь. Визначити причини залишення Німеччиною роботи конференції та подальшого її виходу з Ліги Націй. Заключне питання вимагає з'ясування причин втрати Версальською системою своєї ефективності та життєздатності. Розпочати слід з характеристики суперечностей, закладених у договорах Версальській системі. Доцільно висвітлити зростання невдоволення переможених країн мирними договорами та наростанням в них реваншистських настроїв. Звернути увагу на факти, що свідчили про зростання військового потенціалу країн, що прагнули перегляду мирних договорів, схарактеризувати конкретні кроки, до яких вони вдавались, щоб досягти цього. Насамкінець, важливо визначити чинники, що беззаперечним свідченням початку краху Версальської системи упродовж першої половини 1930-х рр.

Тема 5. Епоха Гітлера: виникнення вогнища військової напруги у Європі

1. Прихід Гітлера до влади в Німеччині й міжнародна ситуація в Європі.
2. «Пакт чотирьох» та вихід Німеччини із Ліги Націй.
3. Плебісцит в Саарі. Ремілітаризація Рейнської області.
4. Італійська агресія в Ефіопії та реакція європейських країн й США.
5. Вісь Берлін-Рим.

6. Громадянська війна в Іспанії та її міжнародні аспекти.
7. Проект «Східного пакту». Вступ СРСР до Ліги Націй.
8. Франко-радянський та радянсько-чехословацький договори.

Проблемно-пошукові питання:

1. Дайте визначення термінів: плебісцит, евентуальний, санкції, непряма агресія.
2. Чи існувала можливість зупинити італійську агресію в Ефіопії?
3. Яку роль в системі колективної безпеки середини 1930-х рр. Луї Барту відводив проекту «Східного пакту»?

Методичні рекомендації:

Перше питання слід розпочати з характеристики витоків та етапів розвитку націонал-соціалістичного руху в Німеччині. Необхідно з'ясувати, чому ідея зверхності арійської раси отримала всезагальну підтримку в німецькому суспільстві. Доцільно висвітлити дії Гітлера щодо реалізації своїх задумів і пояснити послідовність цих дій. З'ясувати, які сили могли протистояти реалізації агресивних планів Гітлера. Друге питання потребує аналізу змісту «пакту чотирьох», підписаного 15 липня 1939 р. у Римі. Потрібно визначити, які надії покладала на цей договір кожна із сторін, наскільки він мав узгоджуватись із статуту Ліги Націй та міжнародними угодами. Вказати, які наслідки міг мати «пакт чотирьох» для державної незалежності країн Центральної і Східної Європи, а також визначити, що завадило ратифікації пакту. Звернути увагу на причини виходу Німеччини з Ліги Націй, пояснити причину такого кроку, визначити його наслідки для розвитку міжнародних відносин у середині 1930-х років. Наступне питання вимагає з'ясування заходів Гітлера щодо об'єднання всіх німців в єдиній державі. Однією зі складових цієї політики стало питання про приєднання до Німеччини Саару. Необхідно висвітлити події плебісциту в Саарі, що було проведено у січні 1935 р. Важливо проаналізувати подальші дії Німеччини, спрямовані на порушення Версальських приписів, зокрема відновлення в країні обов'язкової військової повинності, створення потужної армії у складі 12 корпусів і 36 дивізій, наміри по створенню військово-морського флоту. Потрібно висвітлити події, пов'язані з ремілітаризацією Рейнської області, з'ясувати реакцію на ці дії Німеччини. Четверте питання передбачає висвітлення італійської агресії в Ефіопії та реакції на неї європейських країн та США. Розпочати необхідно із з'ясування причин агресії та характеристики умов, що забезпечили невтручання в конфлікт інших держав. Також необхідно показати реакцію Ліги Націй на дії Італії та виявити причини неефективності

санкцій, спрямованих проти агресора. Висвітлити позицію США, що були головним постачальником нафти в Італію. Вказати наслідки італо-ефіопської війни для агресорів, що зайвий раз переконались у неефективності діяльності Ліги Націй та її неспроможності запобігти агресії. П'яте питання вимагає з'ясування причин зближення Італії, Німеччини та Японії, що вдалися до утворення вісі Берлін-Рим-Токіо. Потрібно вказати, що передбачала укладена угода, чим визначалась її антикомінтернівська спрямованість. Слід відмітити, яке значення мало створення «вісі» для консолідації сил агресії, вказати на існуючі розбіжності та суперечності між учасниками угоди. Далі потрібно вказати на конкретні факти співпраці між Німеччиною, Італією та Японією на основі досягнутих домовленостей. Підготовка до шостого питання вимагає аналізу міжнародних аспектів громадянської війни в Іспанії. Слід розпочати із з'ясування того, чому Іспанія стала ареною протистояння між західними демократіями і Комінтерном, з одного боку, та Комінтерном і фашистськими тоталітарними режимами – з іншого. Далі потрібно висвітлити і проаналізувати роботу Міжнародної комісії з невтручання та визначити ступінь ефективності її роботи. Вказати, в чому виявилась участь в іспанських подіях Німеччини, Італії та СРСР. Визначити, чим закінчилась війна і які вона мала наслідки для розвитку міжнародних відносин. Сьоме питання передбачає характеристику змісту проекту «Східного пакту». Доцільно вказати на ініціативу укладення цього документу з боку Франції, а також з'ясувати, які завдання покладались на нього. Визначити, наскільки умови «Східного пакту» співпадали з принципами роботи Ліги Націй та з'ясувати причини невдачі проекту «Східного пакту». Висвітлити процес вступу СРСР до Ліги Націй та його подальшу участь в цій міжнародній організації. Восьме питання потребує висвітлення причин підписання та змісту франко-радянського та радянсько-чехословацьких договорів. Необхідно визначити характер цих договорів та вказати наскільки вони йшли у розріз з інтересами Німеччини. Потрібно сформулювати власну думку з приводу питання, чи були обґрунтовані звинувачення з боку Німеччини у порушенні країнами, що підписали ці договори умов Локарнського договору. Як використала Німеччина підписання цих договорів для відмови від покладених на неї обмежень?

Тема 6. Міжнародні відносини в 1938–1939 рр.

1. Аншлюс Австрії, його наслідки та позиція великих країн.
2. Підготовка Німеччини до загарбання Чехословаччини: судетська проблема, травнева криза.
3. Мюнхенська угода як наслідок політики умиротворення Німеччини.
4. Політика СРСР протягом мюнхенських подій.

5. Розрив Гітлером мюнхенських угод та договору про ненапад з Польщею. Позиція США щодо цих подій.
6. Англо-франко-радянські переговори навесні–влітку 1939 р. Причини їх зриву.
7. Англо-німецькі переговори влітку 1939 р.
8. Німецько-радянський договір 23 серпня 1939 року. Секретні протоколи про розмежування сфер впливу між Німеччиною і СРСР, їх наслідки.

Проблемно-пошукові питання:

1. Дайте визначення термінів: «умиротворення», агресія, непрямая агресія.
2. Доведіть, що Мюнхенська угода була наслідком політики умиротворення Німеччини.
3. Проаналізуйте можливість альтернативи Радянсько-німецькому пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р.
4. Окресліть на контурній карті кордони, що розмежовували сфери впливу між Німеччиною та СРСР.

Методичні рекомендації:

Перше питання слід розпочати із характеристики політики Німеччини щодо аншлюсу Австрії. Необхідно вказати на міжнародні договори, що забороняли цю акцію, та перші спроби Німеччини обійти їх. Водночас необхідно висвітлити дії Гітлера, спрямовані на досягнення позитивного для нього результату вирішення проблеми аншлюсу Австрії. Слід проаналізувати реакцію країн Заходу і європейського загалу на насильне приєднання республіки до німецького райху. Підготовка до другого питання передбачає висвітлення і аналіз подій Чехословацької кризи 1938 р. Слід розпочати із з'ясування того, хто такі судетські німці, яке місце вони займали в експансіоністських планах Гітлера. Показати роль у Чехословацькій кризі Судетсько-німецької партії. Далі потрібно проаналізувати причини загострення стосунків між Німеччиною і Чехословаччиною навесні 1938 р., кульмінацією яких стала травнева криза. Важливо визначити ставлення до цих подій Англії і Франції.

Третє питання вимагає аналізу подій, що призвели до укладення Мюнхенської угоди. Важливо визначити причини відмови Англії і Франції від захисту територіальної цілісності Чехословаччини. Відповісти на питання: чому Мюнхенська угода вважається ганебною сторінкою західної дипломатії. Наступне питання вимагає висвітлення та аналізу політики Москви упродовж

подій Чехословацької кризи. Важливо встановити можливість виконання Радянським Союзом своїх зобов'язань щодо Чехословаччини за угодою 1935 р. П'яте питання передбачає висвітлення подій, пов'язаних із розривом Гітлером мюнхенських угод і подальшим розчленування Чехословаччини. Важливо визначити чехословацькі землі, що стали надбанням сусідніх країн. Потрібно також з'ясувати чому Велика Британія і Франція попри укладені договори з Німеччиною не могли бути впевнені у власній безпеці та як це вплинуло на зміну їх зовнішньої політики. Зверніть увагу і проаналізуйте ставлення США до цих подій. Шосте питання вимагає висвітлення передумов і з'ясування змісту переговорного процесу західних держав з СРСР навесні-влітку 1939 р. Насамперед потрібно визначити проблеми, що існували на шляху досягнення домовленості. Необхідно чітко окреслити позицію СРСР у ході переговорів і з'ясувати причину недовіри Сталіна до західних демократій. Потрібно показати зміст вимог СРСР, зокрема з'ясувати, що означала домагання Москви надати йому право на поширення радянських "гарантій" на країни Балтії. Нарешті, слід вказати на причини невдачі переговорів. Підготовка до сьомого питання потребує висвітлення англо-німецьких переговорів, що в різному форматі відбувались улітку 1939 р. Необхідно з'ясувати позиції та плани обох сторін. Визначити, як переговори з Німеччиною узгоджувались з намірами Англії досягти домовленості з СРСР. З'ясувати зміст переговорного процесу, зокрема вказати території, що мали стати об'єктами домовленості про розподіл сфер впливу між Англією і Німеччиною. Яка роль у планах сторін відводилася Франції? Вкрай важливо встановити, чому сторонам не вдалось досягнути домовленості? Восьме питання потребує висвітлення перебігу подій радянсько-німецьких переговорів влітку 1939 р., що завершилися підписанням Пакту про ненапад, що містив таємні додаткові протоколи. Потрібно з'ясувати причину досягнення домовленостей між Німеччиною та Радянським Союзом, а також проаналізувати на цю угоду різних країн світу. Важливо окреслити на контурній карті кордон, що розмежовував сфери впливу між двома країнами згідно статей таємного протоколу. Сформулювати власну думку з приводу відповідальності учасників Пакту Ріббентропа-Молотова за розв'язання Другої світової війни.

Тема 7. Міжнародні відносини в період "дивної війни"

1. Позиція західних країн із початком Другої світової війни. Політичний зміст «дивної війни» на Заході.
2. Радянсько-фінляндська війна і країни Заходу.
3. Англо-французькі плани на півночі Європи.

4. Радянсько-німецькі відносини наприкінці 1939 – на початку 1940 рр.

Проблемно-пошукові питання:

1. Дайте визначення термінів: «дивна війна», «бліцкриг», «зіцкриг», денонсація.
2. Проаналізуйте Договір про дружбу та кордон між СРСР та Німеччиною від 28 вересня 1939 р. та таємні додаткові протоколи про зміну радянсько-німецької угоди стосовно сфер інтересів Німеччини та СРСР й про недопущення польської агітації на території іншої договірної сторони.
3. Охарактеризуйте зовнішньополітичний курс США в період «дивної війни».

Методичні рекомендації:

Перше питання слід розпочати з висвітлення обставин початку Другої світової війни. Необхідно пояснити, чому напад Німеччини на Польщу означав початок війни світового масштабу. Далі слід окреслити найголовніші події процесу захоплення та розподілу Польщі Німеччиною та Радянським Союзом. Також необхідно визначити ставлення США до війни та позицію Франції та Англії. З'ясувати, чому французькі та англійські війська не використали своєї чисельної переваги на початковому етапі війни, воліючи за краще відсиджуватися за лінією Мажино. Відтак важлива розкрити політичний зміст «дивної війни» на Заході. Друге питання передбачає з'ясування причин та обставин радянсько-фінської війни. Слід вказати на труднощі, з якими зіткнулося радянське військово командування під час цієї війни. Необхідно також показати реакцію західних країн на агресію СРСР та спроби окремих з них надати Фінляндії допомогу. Потрібно дати оцінку виключенню Радянського Союзу з Ліги націй. Насамкінець, важливо визначити наслідки війни та відмітити на контурній карті територіальні зміни, зафіксовані в мирному договорі. Підготовка до третього питання передбачає з'ясування англо-французьких планів на півночі Європи на початковому етапі війни. Необхідно сформулювати власну думку щодо їх ефективності. З'ясувати, чим був зумовлений блискавичний успіх Гітлера на півночі Європи, що вніс корективи в тактику англо- французьких військових сил. Четверте питання вимагає висвітлення радянсько- німецьких відносин наприкінці 1939 р. - на початку 1940 р. Зокрема, потрібно визначити ставлення Німеччини до радянсько- фінської війни, показати реакцію Берліна на загарбницькі дії СРСР. Обґрунтувати думку, що на початковому етапі війни Радянський Союз і

Німеччина виступали як союзники та навести приклади, що ілюстрували їхню співпрацю.

3.3. Додаткова тематика рефератів з курсу

1. Ваймарська республіка (1919–1933 рр.): причини нестабільності та падіння демократії.
2. Прихід до влади нацистів у Німеччині: ідеологія, методи та міжнародна реакція.
3. Іспанська громадянська війна (1936–1939 рр.): ідеологічний конфлікт та вплив міжнародних сил.
4. Політика Великої Британії щодо нацистської Німеччини у 1930-х рр.: «умиротворення» чи стратегічний прорахунок?
5. Франція між двома війнами: політичні кризи та зростання крайнього правого руху.
6. Рух Опору в окупованій Європі: Франція, Нідерланди, Норвегія.
7. Західноєвропейська економіка у міжвоєнний період: наслідки Великої депресії.
8. Політика Швеції та Швейцарії під час Другої світової війни: нейтралітет чи приховане співробітництво?
9. Діяльність Черчилля в 1930-х рр.: передбачення війни та боротьба проти політики умиротворення.
10. Роль жінок у європейських країнах у міжвоєнний період та під час Другої світової війни.
11. Версальський договір 1919 р. та його вплив на політичну ситуацію в Західній Європі.
12. Фашистський режим в Італії (1922–1943 рр.): методи встановлення та внутрішня політика.
13. Пакт Молотова–Ріббентропа (1939 р.): мотиви підписання та його вплив на Європу.
14. «Дивна війна» (1939–1940 рр.): тактика та політичні прорахунки союзників.
15. Німецька окупація Франції (1940–1944): політика Віші та діяльність Руху Опору.
16. Політична роль Шарля де Голля у Другій світовій війні: Лондонський період та «Вільна Франція».
17. Операція «Оверлорд» (1944): значення висадки союзників у Нормандії для завершення війни.
18. Політика Великої Британії щодо Ірландії у 1918–1945 рр.: ірландський націоналізм та боротьба за незалежність.

19. Женевські конвенції 1929 р. та їх дотримання у ході Другої світової війни.
20. Нацистська пропаганда у 1933–1945 рр.: роль медіа, кіно та мистецтва у формуванні громадської думки.
21. Політика ізоляціонізму США у 1920–1930-х рр.: причини та наслідки.
22. Велика депресія (1929–1939–) у США: соціальні, економічні та політичні наслідки.
23. Новий курс Франкліна Делано Рузвельта: економічні реформи та їх вплив на суспільство.
24. Закон про ленд-ліз 1941 р.: як США допомагали союзникам у Другій світовій війні.
25. Роль Канади у Другій світовій війні: бойові операції та економічна підтримка союзників.
26. Напад на Перл-Гарбор (1941 р.): як він змінив американську зовнішню політику?
27. Розвиток афроамериканського руху за громадянські права у США між двома світовими війнами.
28. Політика США щодо Латинської Америки в 1920 – 1940-х рр.: доктрина добросусідства.
29. Японські інтерновані табори у США та Канаді під час Другої світової війни: порушення прав людини?
30. Манхеттенський проєкт: створення ядерної зброї та його історичне значення.
31. Еволюція американської зовнішньої політики від ізоляціонізму до втручання у Другу світову війну.
32. Крах Нью-Йоркської фондової біржі 1929 р. та його наслідки для економіки США та світу.
33. Зміни в соціальному становищі жінок у США та Канаді в період між двома світовими війнами.
34. Роль Голлівуду у формуванні американської масової культури у 1920 – 1940-х рр.
35. Вплив Великої депресії на Канаду: економічні та політичні трансформації.
36. Реакція урядів США та Канади на зростання фашизму в Європі у 1930-х рр.
37. Вплив афроамериканських громад на політику США у 1918–1945 рр.: від «Великої міграції» до війни.
38. Людвіг Ергард та економічна політика США у допомозі відновленню Європи напередодні закінчення війни.
39. Ядерні дослідження у США у 1940-х рр.: від теоретичних розробок до Манхеттенського проєкту.
40. Вплив Другої світової війни на етнічні спільноти в США та Канаді (євреї, японці, афроамериканці).

3.4. Теми для індивідуальної роботи студентів

1. Обґрунтуйте хронологічні рамки міжвоєнного періоду.
2. Визначте особливості періодизації Новітньої історії.
3. Опрацюйте одну монографічну працю (за власним вибором) з проблематики Новітньої історії,
4. Зробіть джерелознавчий аналіз одного із міжнародних договорів міжвоєнного періоду (за власним вибором).
5. Оцініть характер геополітичних змін у світі після Першої світової війни.
6. Прослідкуйте хід революційних процесів в країнах Західної Європи в 1918–1919 рр.
7. Аргументуйте поведінку у революціях 1918–1919 рр. правих і лівих соціал-демократів.
8. Змалюйте історичний портрет В. Вільсона.
9. Які основні політичні питання були вирішені в ході революції в Німеччині?
10. Які нові політичні рухи з'явилися в Німеччині після закінчення Першої світової війни?
11. Поясніть чому питання про репараційні платежі набуло на конференції в Парижі такого гострого політичного характеру?
12. Співставте, які зміни сталися в міжнародному становищі США на кінець Першої світової війни і після Вашингтонської конференції.
13. Змалюйте політичний портрет Луї Барту.
14. З якою статтею Версальського мирного договору Німеччина не погодилась і чому?
15. Підготуйте політичну карту Європи, яка склалася після Версальської мирної конференції.
16. Чи були відмінності в мирних договорах держав Антанти з союзниками Німеччини і як мирні договори були сприйняті в Румунії, Угорщині, Болгарії, Україні?
17. Доведіть: Мюнхенська угода – то крок до миру чи – до війни?
18. Яке ваше ставлення до пакту Молотова–Ріббентропа: позитивне чи негативне, обґрунтуйте свою позицію.
19. Чим пояснюється прихід до влади в Великій Британії партії Лейбористів?
20. Чому уряд Англії прирівнював перемогу над страйкуючими шахтарями в 1926 р. до перемоги над Німеччиною в Першій світовій війні?
21. Обґрунтуйте основні напрямки зовнішньої політики Великої Британії у міжвоєнний період. Чи виконала її зовнішня політика свою основну функцію?

22. Як ви вважаєте, чи була залежність між соціальною політикою урядів Франції і надходженнями репараційних платежів?
23. Що було спільного і що було особливого у Народного фронту Франції і Іспанії?
24. Які помилки і невдачі були у Народного фронту Франції?
25. Зробіть порівняння факторів які зближували Англію, Францію і СРСР та, що їх роз'єднувало у вирішенні проблеми про створення системи колективної безпеки в Європі?
26. Охарактеризуйте сильні і слабкі сторони в конституції Ваймарської республіки.
27. Які були політичні і соціальні причини путчів в Німеччині в першій половині 20-х років?
28. Поясніть, чи обирав німецький народ Гітлера канцлером?
29. Розкрийте план і дії Гітлера по нацифікації Німеччини.
30. Чим пояснити непримиренну боротьбу комуністів і соціалістів в Німеччині в 30-ті роки?
31. Яким був міжнародний і внутрішній резонанс Лейпцигського процесу?
32. Зробіть короткий аналіз таємних планів Гітлера по підготовці до війни: план «Ост», план «Барбаросса».
33. Що було спільного і що відрізняло фашистський режим в Німеччині і Італії?
34. Які стояли завдання перед корпоративною системою і політикою автаркії в Італії?
35. Похід Муссоліні на Рим: це була боротьба за владу чи отримання влади?
36. Поясніть особливості першого і другого етапів революції в Іспанії.
37. Що зближувало Франко з Гітлером і Муссоліні?
38. Які на ваш погляд причини поразки республіканців в Іспанії?
39. З яких країн світу на боці республіканців в Іспанії воювали інтернаціоналісти?
40. Дайте характеристику економічної політики Салазара.
41. Складіть карту Румунії (довоєнної) і (післявоєнної).
42. Дайте характеристику такого поняття: «проспериті» в США.
43. В чому, на ваш погляд, було найбільше досягнення Рузвельта в ході реалізації політики Нового курсу?
44. США були останньою великою державою світу яка встановила дипломатичні відносини з СРСР. Чому?
45. Які ви знаєте нові історіографічні погляди на проблему причин та характеру Другої світової війни?

46. Швидкоплинність війни з боку Німеччини проти країн Північної і Західної Європи які це мало наслідки для формування військової доктрини Німеччини?
47. Що було спільного і особливого в характері окупаційних режимів в країнах Західної Європи і на території СРСР?
48. Охарактеризуйте причини утворення антигітлерівської коаліції держав, визначте її сильні і слабкі сторони.
49. Що було спільного і особливого в Русі Опору в країнах Західної Європи і на території СРСР?
50. Якими були позиції держав антигітлерівської коаліції щодо місця і часу відкриття Другого фронту?

3.5. Теми курсових робіт студентів

1. Версальський договір 1919 р.: вплив на міжнародні відносини та долю Німеччини.
2. Ваймарська республіка (1919–1933): соціальні та економічні проблеми міжвоєнної Німеччини.
3. Фашизм в Італії: причини приходу до влади Беніто Муссоліні та його політика.
4. Політика Великої Британії щодо Німеччини у 1920 – 1930-х рр.: від Версаля до Мюнхена.
5. Французька політика «лінії Мажино»: чи могла вона запобігти війні?
6. Економічна криза 1929 р. та її вплив на країни Західної Європи.
7. Політична криза в Іспанії та громадянська війна (1936–1939): боротьба між демократією та диктатурою.
8. Нацистська пропаганда у Німеччині 1933–1945 рр.: методи, засоби та вплив на суспільство.
9. Жіночий рух у країнах Західної Європи між двома світовими війнами.
10. Мюнхенська угода 1938 р.: політика умиротворення чи стратегічний прорахунок?
11. Рух Опору у Франції під час Другої світової війни (1940–1944).
12. Бельгія, Нідерланди та Люксембург у Другій світовій війні: окупація та визволення.
13. Італія у Другій світовій війні: від союзу з Гітлером до капітуляції (1943).
14. Операція «Динамо» (1940): евакуація британських військ з Дюнкерка.
15. Нацистський «Новий порядок» у Західній Європі: політичні та економічні аспекти.
16. Колабораціонізм у Західній Європі під час Другої світової війни: уряд Віші, норвезькі та голландські колаборанти.
17. Політика Швеції та Швейцарії у період Другої світової війни: нейтралітет чи приховане співробітництво?
18. Велика Британія у Другій світовій війні: роль Вінстона Черчилля у боротьбі з нацизмом.
19. Розвиток авіації та військових технологій у Західній Європі у 1918–1945 рр.
20. Єврейське населення Західної Європи у період Голокосту: депортації, спротив та визволення
21. Політика ізоляціонізму США у 1920–1930-х рр.: причини та наслідки.
22. Велика депресія в США (1929–1939): соціальні, економічні та політичні наслідки.
23. «Новий курс» Франкліна Делано Рузвельта: як США вийшли з економічної кризи.
24. Роль США у створенні Ліги Націй та причини їхнього невходження до неї.

25. Вплив економічної кризи 1929 р. на Канаду: політичні та соціальні наслідки.
26. Роль Голлівуду у формуванні американської культури та політики у 1920 – 1940-х рр.
27. Розвиток автомобільної промисловості у США у міжвоєнний період.
28. Рух за права афроамериканців у США у 1918–1945 рр.: перші здобутки.
29. Політика США щодо Латинської Америки у 1920 – 1930-х рр.: доктрина добросусідства.
30. Військова політика США перед вступом у Другу світову війну (1939–1941): підтримка союзників та ленд-ліз.
31. Перл-Гарбор і вступ США у Другу світову війну: стратегічні помилки Японії.
32. Манхеттенський проєкт: створення ядерної зброї та його наслідки для людства.
33. Вплив Другої світової війни на економіку США: перетворення на світового лідера.
34. Війна на Тихоокеанському фронті: стратегія США проти Японії (1941–1945).
35. Роль Канади у Другій світовій війні: участь у бойових діях та підтримка союзників.
36. Японська інтернація у США та Канаді під час Другої світової війни: порушення прав людини?
37. Створення ООН у 1945 році: роль США у формуванні нової системи міжнародних відносин.
38. Бомбардування Хіросіми та Нагасакі: військова необхідність чи воєнний злочин?
39. Політичні зміни у США після Другої світової війни: від Рузвельта до Трумена.
40. Відносини США та Великої Британії у 1918–1945 рр.: від партнерства до створення «особливих відносин».

4. КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

4.1. Питання для самоконтролю

1. Початок Листопадової революції 1918 р. в Німеччині, її основні етапи і розвиток
2. Радянські республіки в Німеччині
3. Утворення Ваймарської республіки
4. Ваймарська конституція
5. Політичне становище Німеччини в перші роки Ваймарської республіки
6. Виникнення нацистського руху в Німеччині
7. Економічна й політична криза 1929–1933 років в Німеччині
8. Загострення політичної боротьби і прихід НСДАП до влади в Німеччині
9. Консолідація нацистського режиму в Німеччині
10. Вплив Першої світової війни на економічний розвиток Великої Британії
11. Особливості економічного розвитку Великої Британії в другій половині 20-х –30-і роки
12. Уряд Д. Ллойд Джорджа (1918–1922 рр.)
13. Перший лейбористський уряд і «епоха Болдвіна»
14. Діяльність другого лейбористського і «національного» урядів Великої Британії
15. Економічна криза 1930-х рр. і її особливості у Франції
16. Реакційно-екстремістські рухи у Франції
17. Сутність і особливості французького фашизму
18. Політична криза і реакційно-фашистський путч 4 лютого 1934 року у Франції
19. Утворення робітничого та Народного фронту у Франції
20. Програма Народного фронту Франції
21. Перемога на виборах 1936 р. та політика урядів Народного фронту Франції
22. Загострення кризи урядової політики та розпад Народного фронту у Франції
23. Наслідки Першої світової війни для Італії
24. Криза державно-політичної системи і піднесення революційного руху в 1918–1920 роках в Італії
25. Виникнення фашизму, його ідейні основи

26. Створення Італійської національної фашистської партії і прихід її до влади
27. Консолідація фашистського режиму в Італії
28. Фашистська партія і держава. Створення корпоративної системи в Італії
29. Економічна політика фашистського режиму Італії. Соціальна політика і контроль над масами.
30. Фашистський режим і католицька церква Італії
31. Основні напрямки зовнішньої політики Італії. Зближення з нацистською Німеччиною та його вплив на ідеологію італійського фашизму
32. Особливості соціально-економічного і політичного розвитку Іспанії
33. Диктатура М. Примо де Рівери (1923–1930 рр.) в Іспанії
34. Політична криза і перший етап іспанської революції 1931–1933 років
35. Іспанія в період «чорного дворіччя» 1933–1935 років
36. Утворення Народного фронту в Іспанії, його програмні установки і перемога на виборах 1936 року
37. Внутрішня політика уряду Народного фронту Іспанії. Загострення політичної боротьби й підготовка до заколоту військових
38. Антиреспубліканський заколот 1936 р. і початок громадянської війни в Іспанії
39. Інтернаціоналізація внутрішньоіспанського конфлікту і основні тенденції першого періоду громадянської війни
40. Другий період громадянської війни в Іспанії (весна 1937 – вересень 1938 рр.)
41. Міжнародне і внутрішнє становище Іспанської республіки та її поразка (жовтень 1938 – березень 1939 рр.)
42. Економічна криза 1929–1932 рр., її основні риси та особливості в США
43. Перемога Ф.Рузвельта на президентських виборах 1932 р. і початок «Нового курсу»
44. Фінансова політика Ф. Рузвельта. Перебудова банківської системи
45. Аграрна політика «Нового курсу» Ф. Рузвельта
46. Зростання опозиції «Новому курсу» в американському суспільстві
47. Зміна пріоритетів в здійсненні реформ (1937–1938 рр.)
48. Напад гітлерівської Німеччини на Польщу. «Дивна війна»
49. Розширення німецької агресії в Північній і Західній Європі (1939–1940 рр.)
50. Утворення фашистського блоку в Європі. Воєнні дії на Балканському півострові
51. Морські комунікації Атлантики і Арктики в роки Другої світової війни
52. Висадка союзників в Італії і крах італійського фашизму

53. Відкриття другого фронту і воєнні дії в Західній Європі в 1944–1945 роках

4.2. Тести для поточного контролю

1. Вивчення Новітньої історії розпочинається з:

- a) 1914 р.
- b) 1918 р.
- c) 1920 р.

2. Курс Новітньої історії ділиться на три етапи:

Перший:

- a) 1918–1921 рр.
- b) 1914–1920 рр.

Другий:

- c) 1921–1939 рр.;
- d) 1918–1939 рр.

Третій:

- e) 1939–1945 рр.
- f) 1939–1941 рр.

3. В історичній науці з Новітньої історії склалося три основних напрямки:

- a) західна, радянська, українська
- b) американська, радянська, російська
- c) українська, радянська, російська.

4. Перемир'я між державами Антанти та Троїстого союзу підписано Комп'єнському лісі:

- a) 30 жовтня 1918 р.
- b) 11 листопада 1918 р.
- c) 1 грудня 1918 р.

5. До геополітичних змін у світі після Першої світової війни відносимо:

- a) крах Австро-угорської імперії, соціалістична революція в Росії, переміщення центру фінансової і економічної ваги в США, революція в Німеччині;
- b) утворення СРСР;
- c) утворення національних держав в країнах Східної Європи,
- d) утворення Ліги Націй.

6. Революцію в Німеччині в 1918 р. почали:

- a) робітники Берліна;
- b) матроси Кіля;
- c) селяни Баварії.

7. Союз Спартак в Німеччині у 1918 р. очолили:

- a) К. Каутський і О. Бауер;
- b) К. Лібкнехт і Р. Люксембург.

8. Причини поразки комуністів в Німеччині у 1919 р.:

- a) зовнішня інтервенція;
- b) нерішучість робітників;
- c) заклики комуністів Німеччини до встановлення диктатури пролетаріату.

9. Делегацію США на Паризькій мирній конференції очолював:

- a) В. Вільсон;
- b) К. Куллідж;
- c) У. Гардінг.

10. Рішенням Паризької мирної конференції було створено Лігу Націй щоб:

- a) підтримувати мир між народами світу та вводити санкції проти агресора;
- b) забезпечувати нейтралітет членів Ліги Націй щодо агресора.

11. Версальський мирний договір з Німеччиною підписали:

- a) Росія та Держави Антанти;
- b) Туреччина, Болгарія, Велика Британія і Франція;
- c) держави Антанти.

12. Згідно Версальського мирного договору Франція отримала такі території:

- a) Судетську область, Ельзас і Лотарингію;
- b) Ельзас і Лотарингію;
- c) Рурську область.

13. Версальський мирний договір поклав відповідальність за розв'язання Першої світової війни на:

- a) Австро-Угорщину;
- b) Німеччину;
- c) Росію.

14. Головним органом Ліги націй було визнано:

- a) конференцію по роззброєнню;
- b) щорічну Асамблею;
- c) наради міністрів закордонних справ.

15. Сен-Жерменський договір був підписаний з:

- a) Австрією;
- b) Болгарією;
- c) Туреччиною.

16. Основним вектором фашистського руху був:

- a) співпраця з соціал-демократичним й партіями;
- b) допомога молодим європейським країнам;
- c) курс на розширення та зміцнення соціальної бази своєї політичної влади шляхом, поєднання національної і соціалістичної ідеї.

17. Рапальський мирний договір між Росією і Німеччиною був підписаний:

- a) 1921 р.;

- b) 1922 р.;
 - c) 1924 р.
18. СРСР був створений:
- a) 1 липня 1919 р.;
 - b) 31 грудня 1922 р.;
 - c) 30 червня 1924 р.
19. План Юнга передбачав:
- a) надання фінансової допомоги Німеччині;
 - b) надання фінансової допомоги Англії;
 - c) надання фінансової допомоги Росії.
20. Страйк шахтарів в Англії у 1926 р. завершився:
- a) перемогою уряду;
 - b) перемогою страйкуючих;
 - c) компромісом між урядом і страйкарями.
21. Лозаннська конференція гарантувала недоторканість:
- a) східних кордонів Німеччини;
 - b) західних кордонів Німеччини;
 - c) південних кордонів Німеччини.
22. Антикомінтернівський пакт був підписаний:
- a) 1936 р.;
 - b) 1937 р.;
 - c) 1938 р.
23. Німецькі війська вступили на територію Австрії:
- a) 11 березня 1938 р.;
 - b) 10 жовтня 1938 р.
24. Мюнхенську угоду підписали:
- a) Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія;
 - b) Чехословаччина, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія.
25. Термін «Польський коридор»:
- a) вихід Польщі на Схід;
 - b) вихід Польщі на Захід;
 - c) вихід Польщі до Балтійського моря в районі Данцига.
26. Пакт Молотова-Ріббентропа це:
- a) угода про ненапад між Німеччиною і СРСР;
 - b) військова загроза сусіднім державам.
27. У 1923 р. консерватори уступили монополію на владу:
- a) лейбористам;
 - b) лібералам.
28. Власники шахт у Великій Британії в середині 20-х років з метою підвищення конкурентоспроможності галузі вирішили:
- a) модернізувати технічне обладнання шахт із своїх прибутків;

- b) скоротити витрати на зарплату шахтарям.
- 29. Другий лейбористський уряд в Англії діяв:
 - a) 20 січня 1927 – вересень 1931 р;
 - b) 28 червня 1927 – вересень 1929 р.
- 30. Стерлінговий блок Співдружності Націй був створений:
 - a) 1931 р;
 - b) 1935 р;
 - c) 1938 р.
- 31. У Франції після закінчення Першої світової війни були введені такі пільги для вдовиць та сиріт:
 - a) безкоштовний проїзд в комунальному транспорті;
 - b) пенсії сиротам, вдовицям та інвалідам війни;
 - c) безкоштовне медичне обслуговування.
- 32. До Національного блоку Франції входили:
 - a) праві і ультра націоналістичні партії;
 - b) радикали, комуністи і соціалісти.
- 33. До Лівого блоку у Франції входили:
 - a) радикали, соціалісти, республіканські-соціалісти;
 - b) комуністи, соціалісти.
- 34. До Народного фронту Франції входили:
 - a) соціалісти, комуністи і ліві радикали;
 - b) християнські демократи і соціалісти.
- 35. Народний фронт у Франції перестав існувати в 1938 р. тому що:
 - a) виконав свої функції;
 - b) з нього вийшли соціалісти;
 - c) мали місце серйозні розбіжності серед його учасників з питань внутрішньої і зовнішньої політики.
- 36. За налагодження тісних відносин з Німеччиною виступав:
 - a) А. Бріан;
 - b) Ж. Клемансо;
 - c) Л. Барту.
- 37. Договір про взаємодопомогу між СРСР і Францією був підписаний у:
 - a) 1935 р.;
 - b) 1936 р.;
 - c) 1938 р.
- 38. Путч Каппа в Німеччині відбувся у:
 - a) 1919 р.;
 - b) 1920 р.;
 - c) 1921 р.
- 39. Міністр закордонних справ Німеччини Ратенау був вбитий в 1922 р. за:
 - a) участь в роботі Генуезької конференції;

- b) підписання ним Рапалльського договору з Росією.
40. Гамбурзьке повстання 1923 р. розпочали:
- a) комуністи;
 - b) соціал-демократи;
 - c) фашисти.
41. Путч в Мюнхені розпочали:
- a) комуністи;
 - b) фашисти.
42. У 1930 р. в Німеччині відбулися вибори до Рейхстагу, на яких суттєво збільшили своє представництво:
- a) комуністи;
 - b) фашисти;
 - c) соціал-демократи.
43. Таємна конференція Гітлера та провідних промисловців з питань підготовки до війни відбулася у:
- a) 1932 р.
 - b) 1933 р.
 - c) 1936 р.
44. У результаті парламентських виборів до Рейхстагу 6 листопад 1932 р. 2 млн Голосів втратили:
- a) комуністи;
 - b) фашисти;
 - c) соціал-демократи.
45. Підпал Рейхстагу було здійснено з метою:
- a) провести нові вибори до Рейхстагу;
 - b) заборонити діяльність КПП та СДПН.
46. Сутність внутрішньої політики фашистів у Німеччині:
- a) толерантність до опозиційних політичних сил;
 - b) терор проти опозиційних політичних сил.
47. Форми опору фашистам у Німеччині:
- a) бойкот виборів до Рейхстагу;
 - b) збройна боротьба проти фашистів;
 - c) підпільна агітаційна робота.
48. Зовнішня політика Німеччини з 1933 р. до 1939 р. це:
- a) орієнтація тільки на країни Заходу;
 - b) одночасне налагодження вигідних економічних відносин з країнами Заходу і Сходу.
49. Німеччина припинила виплату репарацій у:
- a) 1931 р.;
 - b) 1932 р.
 - c) 1933 р.

50. Німеччина ввела війська у Рейнську область:
- a) 1936 р.;
 - b) 1937 р.
 - c) 1938 р.
51. У 1921 р. із Соціалістичної партії Італії виділилася:
- a) Комуністична партія Італії;
 - b) Соціал-демократична партія Італії.
52. Муссоліні очолив уряд Італії у:
- a) 1922 р.;
 - b) 1924 р.;
 - c) 1925 р.
53. Латеранський пакт це:
- a) налагодження відносин між Римом і Ватиканом;
 - b) Ватиканом і провідними політичними партіями Італії;
 - c) Ватиканом і Францією.
54. Політика автаркії в Італії:
- a) самозабезпечення Італії стратегічною сировиною;
 - b) підвищення зарплати робітникам;
 - c) наділення селян землею.
55. Корпоративна система в Італії:
- a) шлях до співпраці роботодавців і робітників при відсутності класової боротьби;
 - b) підвищення зарплати робітників.
56. Фашисти в Італії називали Середземне море:
- a) відкрите море;
 - b) внутрішньоіталійське море.
57. Новою зброєю, яку застосувала італійська армія під час війни в Ефіопії була:
- a) танки і літаки;
 - b) гази;
 - c) кулемети.
58. Позиція Ліги Націй щодо італо-ефіопської війни полягала в тому, що:
- a) осудили агресора;
 - b) осудили Ефіопію;
 - c) застосували економічні санкції проти Ефіопії і Італії.
59. Безземельними в Італії було:
- a) 100 тис. селян;
 - b) 1 млн селян;
 - c) 2,5 млн, селян.
60. В Іспанії проживали 4 основні національності:
- a) баски, іспанці, марокканці, каталонці;

- b) баски, іспанці, галісіяни, каталонці;
 - c) іспанці, португальці, каталонці, галісіяни.
61. Прімо де Рівера був диктатором в Іспанії:
- a) 1923–1930 рр.;
 - b) 1923–1932 рр.;
 - c) 1923–1934 рр.
62. Монархія в Іспанії впала:
- a) 1931 р.
 - b) 1932 р.;
 - c) 1936 р.
63. Вибори до Кортесів у 1936 р. дали перемогу:
- a) монархістським партіям;
 - b) партіям Народного фронту.
64. Військовий заколот в Іспанії почався:
- a) 17 липня 1936 р.;
 - b) 10 серпня 1937 р.;
 - c) 1 червня 1938 р.
65. Позиція Англії і Франції щодо громадянської війни в Іспанії:
- a) невтручання;
 - b) допомога республіканцям;
 - c) участь на боці фашистів.
66. У роки громадянської війни в Іспанії діяла «п'ята колона», це:
- a) організовані загони робітників-республіканців;
 - b) збройні загони монархістів;
 - c) збройні загони іноземних країн.
67. Португалія мала найтісніші стосунки з Англією тому, що:
- a) це найближчий її сусід;
 - b) наявність спільних економічних інтересів;
 - c) Велика Британія підтримувала Португалію в колоніях.
68. Економічне зростання в Швейцарії відбувалось за рахунок:
- a) розвитку сільського господарства і важкої індустрії;
 - b) розвитку банкової системи, туризму, електротехнічної промисловості;
 - c) іноземних запозичень капіталів.
69. Ідею аншлюсу до Німеччини висунула у 1918 р.:
- a) Німеччина;
 - b) Австрія;
 - c) держави Антанти.
70. У 1919 р. в Угорщині було встановлено радянську владу під гаслами:
- a) війну державам Антанти;
 - b) земля селянам, мир народу, влада робітникам.
71. Причини зниження авторитету радянської влади в Угорщині:

- a) суцільна націоналізація;
 - b) непродумана зовнішня політика;
 - c) відсутність власних збройних сил.
72. Радянську владу в Угорщині подавили:
- a) війська Франції і Англії;
 - b) війська Румунії;
 - c) війська Польщі.
73. Причини зближення Угорщини і Румунії з фашистською Німеччиною:
- a) сподівання з допомогою Німеччини вирішити територіальні проблеми;
 - b) близькість ідеологічних позицій;
 - c) загрозувати війною СРСР.
74. Основні шляхи розвитку промислового виробництва у США після закінчення Першої світової війни:
- a) підтримування темпів воєнного часу;
 - b) збільшення експорту продукції;
 - c) розробка і запровадження у виробництво нових технологій;
 - d) залучення іноземної робочої сили.
75. Гасло: Справа Америки – бізнес! висунув:
- a) К. Кулідж;
 - b) Ф. Рузвельт.
76. Гувервіль у США це:
- a) офіси компаній;
 - b) дачні будинки заможних людей;
 - c) тимчасові житлові споруди бідняків.
77. У роки економічної кризи 1929–1932 рр. страйкова боротьба США:
- a) зросла;
 - b) залишилась на попередньому рівні;
 - c) скоротилась.
78. Новий курс Рузвельта це:
- a) утиски підприємців і робітників;
 - b) заборона політичних партій і профспілок;
 - c) державне регулювання виробництва продукції, ліквідація безробіття, увага до соціальної сфери з боку держави.
79. Політика США «великого кийка» застосовувалась до:
- a) Канади;
 - b) країн Латинської Америки;
 - c) європейських країн.
80. Економіка Канади у міжвоєнний період:
- a) розвивалася самостійно;
 - b) залежала від США;

- с) залежала від Англії і Франції.
81. Гітлер весною 1940 р. змінив план ведення війни у Європі, оволодівши Англією, він повернув німецькі війська на Схід. Чому?
- а) СРСР відійшов від пакту Молотова-Ріббентропа;
 - б) ускладнити становище Англії і не допустити її союзу з СРСР;
 - с) завоювати Польщу.
82. У 1940 р. до «Осі» приєдналися:
- а) Туреччина, Болгарія, Румунія;
 - б) Румунія і Італія;
 - с) Чехословаччина і Румунія.
83. Другий фронт було відкрито на півночі Франції. На цьому наполягав:
- а) Черчіль;
 - б) Сталін;
 - с) Рузвельт.
84. Військова операція «Багратіон» була здійснена на території:
- а) Польщі;
 - б) Білорусі;
 - с) Німеччини.
85. Ялтинська конференція лідерів антигітлерівської коаліції:
- а) вирішила долю фашизму у Німеччині та кордони Польщі, про початок війни СРСР проти Японії;
 - б) розвиток американо-радянських відносин;
 - с) про повернення боргів СРСР по ленд-лізу.
86. Зустріч радянських і американських військ відбулася на:
- а) Рейні;
 - б) Майні;
 - с) Ельбі.
87. Штурм Берліна радянськими військами тривав з:
- а) 16 квітня до 30 квітня 1945 р.;
 - б) 16 квітня до 9 травня 1945 р.
88. Акт про безумовну капітуляцію Німеччини підписали представники:
- а) США, Англії, Франції, СРСР;
 - б) США, Італії, Румунії, Болгарії;
 - с) СРСР, Англії, Польщі, Франції, США.

4.3. Методичні рекомендації до модульної контрольної роботи

Особливості вищої освіти зумовлюють великий обсяг самостійного опрацювання навчального матеріалу. Цей навчальний матеріал, і якісно, і кількісно, далеко виходить за межі конспектів лекцій, навчальних посібників тощо. Згадані конспекти та посібники, потрібні лише для того щоб ознайомитись з основами дисципліни, її понятійно-категоріальним апаратом, зрештою – для успішного розв’язання тестових контролів.

Виконання контрольної роботи дозволяє, хоч і в межах окремої теми, але глибше ознайомитись з певною цариною знань, сучасним станом досліджень в цій галузі, історіографією та перспективними напрямками наукових пошуків тощо. Така форма початкової роботи дає необхідний досвід пошуку, обробки та використання інформації для виконання практичного завдання – висвітлення сучасного стану наукових досліджень, накопичених знань щодо конкретної проблеми представленої як предмету дослідження – теми вашої контрольної роботи.

Отже, виконання цього завдання потребує роботи не з підручниками і навчальними посібниками, а з науковими джерелами та актуальними публікаціями в ЗМІ. Під науковими джерелами маються на увазі наукові монографії (публікація результатів дослідження певної проблеми дослідником або групою дослідників), статті в наукових та науково-публіцистичних виданнях тощо. Ознайомлення з цими джерелами та їх уважне опрацювання, дозволяє студенту скласти уявлення про існуючі праці присвячені проблемі, що є предметом і темою контрольної роботи, наявні наукові дискусії, різні точки зору щодо інтерпретації та оцінки тих чи інших фактів, явищ, процесів тощо. Таким чином студент може ознайомитись з методологією і методами досліджень, аргументацією, що її використовують різні дослідники для підтвердження своєї та спростування інших точок зору.

Текст контрольної роботи. повинен мати виразну структуру, що відповідає плану. Використаний матеріал повинен розкривати запропоновану тему і відповідати плану. В тексті повинні бути посилання на використаний матеріал. Якщо твердження є наслідком Вашого аналізу, то потрібно послатись на ті матеріали, що дозволили зробити висновок. Обов’язковими посиланнями на джерела супроводжуються в тексті: цитати, маловідомі факти, цифри статистики, оцінки і судження експертів тощо.

Обсяг тексту контрольної роботи:

Розмір – від 10 до 15 стор А4, 12 шрифт, 1 міжрядковий інтервал. Менший або більший обсяг можуть свідчити про недостатнє опрацювання теми і механічне його формування з розлогіх «цитувань» інших досліджень.

Вимоги до оформлення тексту:

Текст формується за допомогою абзаців, вирівнюється за шириною сторінки, абзаци не виокремлюються збільшенням міжрядкового інтервалу.

Відступи: від лівого краю – 2,5-3 см., правого – 1,5 см., зверху і знизу – 2 см.

При використанні прямих цитат матеріалів з мережі Інтернет, потрібно формувати текст у звичайний формат засобами Ворд. Необхідно уникати розтягування рядків, збільшення міжрядкового інтервалу, інтервалів між абзацами тощо.

Посилання на джерела (зноски):

Обов'язкові посилання на цитати, факти, цифри статистики, новітні дані (крім загальновідомої інформації), оцінки, судження експертів і т. ін.

Джерела:

Потрібно використати не менш ніж 5 джерел (більше – краще). Навчальні посібники джерелом не вважаються. Реферати розміщені на загальнодоступних і комерційних сайтах в мережі Інтернет використовувати як джерела для написання контрольної роботи забороняється.

В кінці роботи, під заголовком «Список використаної літератури та джерел», подається список використаної літератури, матеріалів з мережі Інтернет та інших джерел, що вами використовувались. Список формується за алфавітним принципом.

В тексті контрольної роботи, посилання на джерела списку подавати у квадратних дужках, наприклад [1], [1; 7]; при цитуванні, після номера джерела, вказувати конкретні сторінки, на яких знаходиться цитований текст, наприклад: [1, 5]; якщо вводиться в тих самих квадратних дужках ще одно (або декілька джерел), то воно відокремлюється від попереднього джерела крапкою з комою (наприклад, [4, 5; 8, 10–11]).

4.4. Питання для підсумкового контролю

1. Початок Листопадової революції 1918 р. в Німеччині, її основні етапи і розвиток
2. Радянські республіки в Німеччині
3. Утворення Ваймарської республіки
4. Ваймарська конституція
5. Політичне становище Німеччини в перші роки Ваймарської республіки
6. Виникнення нацистського руху в Німеччині
7. Економічна й політична криза 1929–1933 років в Німеччині
8. Загострення політичної боротьби і прихід НСДАП до влади в Німеччині
9. Консолідація нацистського режиму в Німеччині
10. Вплив Першої світової війни на економічний розвиток Великої Британії
11. Особливості економічного розвитку Великої Британії в другій половині 20-х –30-і роки
12. Уряд Д. Ллойд Джорджа (1918–1922 рр.)
13. Перший лейбористський уряд і «епоха Болдуїна»
14. Діяльність другого лейбористського і «національного» урядів Великої Британії
15. Економічна криза 1930-х рр. і її особливості у Франції
16. Реакційно-екстремістські рухи у Франції
17. Сутність і особливості французького фашизму
18. Політична криза і реакційно-фашистський путч 4 лютого 1934 року у Франції
19. Утворення робітничого та Народного фронту у Франції
20. Програма Народного фронту Франції
21. Перемога на виборах 1936 р. та політика урядів Народного фронту Франції
22. Загострення кризи урядової політики та розпад Народного фронту у Франції
23. Наслідки Першої світової війни для Італії
24. Криза державно-політичної системи і піднесення революційного руху в 1918–1920 роках в Італії
25. Виникнення фашизму, його ідейні основи
26. Створення Італійської національної фашистської партії і прихід її до влади
27. Консолідація фашистського режиму в Італії

28. Фашистська партія і держава. Створення корпоративної системи в Італії
29. Економічна політика фашистського режиму Італії. Соціальна політика і контроль над масами.
30. Фашистський режим і католицька церква Італії
31. Основні напрямки зовнішньої політики Італії. Зближення з нацистською Німеччиною та його вплив на ідеологію італійського фашизму
32. Особливості соціально-економічного і політичного розвитку Іспанії
33. Диктатура М. Примо де Рівери (1923–1930 рр.) в Іспанії
34. Політична криза і перший етап іспанської революції 1931–1933 років
35. Іспанія в період «чорного дворіччя» 1933–1935 років
36. Утворення Народного фронту в Іспанії, його програмні установки і перемога на виборах 1936 року
37. Внутрішня політика уряду Народного фронту Іспанії. Загострення політичної боротьби й підготовка до заколоту військових
38. Антиреспубліканський заколот 1936 р. і початок громадянської війни в Іспанії
39. Інтернаціоналізація внутрішньоіспанського конфлікту і основні тенденції першого періоду громадянської війни
40. Другий період громадянської війни в Іспанії (весна 1937 – вересень 1938 рр.)
41. Міжнародне і внутрішнє становище Іспанської республіки та її поразка (жовтень 1938 – березень 1939 рр.)
42. Економічна криза 1929–1932 рр., її основні риси та особливості в США
43. Перемога Ф.Рузвельта на президентських виборах 1932 р. і початок «Нового курсу»
44. Фінансова політика Ф. Рузвельта. Перебудова банківської системи
45. Аграрна політика «Нового курсу» Ф. Рузвельта
46. Зростання опозиції «Новому курсу» в американському суспільстві
47. Зміна пріоритетів в здійсненні реформ (1937–1938 рр.)
48. Напад гітлерівської Німеччини на Польщу. «Дивна війна»
49. Розширення німецької агресії в Північній і Західній Європі (1939–1940 рр.)
50. Утворення фашистського блоку в Європі. Воєнні дії на Балканському півострові
51. Морські комунікації Атлантики і Арктики в роки Другої світової війни
52. Висадка союзників в Італії і крах італійського фашизму
53. Відкриття другого фронту і воєнні дії в Західній Європі в 1944–1945 роках

4.5. Форми контролю

Контроль знань здійснюється з метою встановлення рівня засвоєння студентами теоретичного матеріалу та практичних навичок, що передбачені навчальною програмою дисципліни і включає такі форми:

- поточний контроль;
- модульний контроль;
- підсумковий контроль;
- ректорський контроль.

Поточний контроль передбачає перевірку знань на семінарах (обговорення, доповнення до відповіді, повідомлення по персоналіям, реферати, тести для поточного контролю тощо).

Модульний контроль передбачає проведення модульних контрольних робіт за наслідками вивченого матеріалу з навчальних тем курсу.

Підсумковий контроль передбачає залік. Для студентів всіх форм навчання передбачається обов'язкове написання модульної контрольної роботи і реферату.

4.6. Система, форми, критерії та шкала оцінювання знань

Оцінювання знань з дисципліни здійснюється на основі результатів поточного і підсумкового контролю знань за **100-бальною** шкалою. Завдання *поточного контролю* оцінюються в межах від **0** до **75** балів, а завдання, що виносяться на *залік* – в **25** балів.

Впродовж вивчення курсу студент має брати активну участь у обговоренні програмних питань на семінарських заняттях, виконанні модульних контрольних робіт, завдань для самостійного вивчення дисципліни.

Рівень знань студентів з усіх тем курсу «Новітня історія Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.)» оцінюється методом усного опитування на семінарських заняттях, а також за наслідками виконання поточних тестів, модульних контрольних робіт, рефератів з визначеної проблематики. Основними підсумковими формами оцінювання знань з усієї програми курсу є врахування роботи студентів впродовж семестру (за модульно-рейтинговою системою) та співбесіди з ними при допущенні до заліку і рівень знань, виявлений під час складання заліку. Оцінюється також наукова робота студентів (участь у конференціях, конкурсах, олімпіадах, написання статей).

На залік виносяться питання, які охоплюють теоретичні основи навчального курсу, особливості історичного процесу в регіоні у контексті світової історії.

Загальна підсумкова оцінка з дисципліни складається з суми балів за результатами всіх видів робіт впродовж вивчення курсу.

Порядок оцінювання знань та визначення рейтингу студента за кредитно-модульною системою організації навчального процесу

1. Основні терміни і визначення

Поточно-модульний контроль (ПМК) – це один з видів контролю стану засвоєння знань та вмінь студента з модуля навчальної дисципліни. Поточно-модульний контроль включає оцінювання знань студента під час проведення семінарських занять, виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи, тестування, колоквіуму, контрольної роботи і проведення модульної контрольної роботи.

Підсумковий контроль (ПК) – це контроль рівня засвоєння знань та вмінь студента в цілому з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачений екзамен.

Підсумковий контроль може здійснюватися у двох варіантах.

Перший варіант – підсумковий контроль проводиться в усній і (або) письмовій формі за вибором кафедри.

Другий варіант – захист результатів виконання індивідуального навчально-дослідницького завдання з поданням відповідного звіту.

З навчальних дисциплін, для яких навчальним планом передбачений залік, контроль рівня засвоєння знань та вмінь студента в цілому визначається за результатами поточно-модульного контролю.

Індивідуальне навчально-дослідницьке завдання (ІНДЗ) – специфічний вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, наукового чи навчально-дослідницького характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу. Результатами ІНДЗ може бути підготовка наукових звітів, участь (з публікацією тез доповідей) у науково-практичних конференціях, конкурсах і олімпіадах, публікація наукових статей тощо. Зміст, форми, звітність, порядок і критерії оцінювання ІНДЗ встановлюється згідно пропозицій викладачів кафедри.

Рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни – це числова величина, яка дорівнює сумі набраних студентом балів під час вивчення та контролю знань з усіх модулів дисципліни за встановленою для дисципліни шкалою розподілу балів.

Рейтинг студента – це порядкова позиція студента в академічній групі за результатами навчання з навчальної дисципліни. Оцінка, отримана студентом

у разі повторного оцінювання результатів навчання, на сукупний рейтинг студента не впливає.

Шкала оцінювання знань студента встановлює взаємозв'язки між рейтинговим показником з дисципліни, національною шкалою оцінювання знань студента і шкалою оцінок ECTS.

Шкала оцінювання знань

Рейтинговий показник	Оцінка у національній шкалі		Оцінка ECTS
90–100	Зараховано	5 (відмінно)	A (відмінно)
82–89		4 (добре)	B (добре)
75–81			C (добре)
68–74		3 (задовільно)	D (задовільно)
60–67			E (задовільно)
35–59	Незараховано	2 (незадовільно)	FX (незадовільно) з можливістю повторного складання
1–34			F (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням

Критерії визначення оцінок

5 (відмінно) A – «відмінно» – студент глибоко і досконало знає матеріал усіх тем дисципліни, повністю засвоїв теоретичні основи курсу, уміє визначати причини і наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбулися в історії.

4 (добре) B – «дуже добре» – студент добре засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з окремими неточностями (у визначенні характеристики подій і явищ зарубіжної історії тощо).

C – «добре» – студент засвоїв теоретичний матеріал дисципліни і здобув практичні навички на рівні, який дає можливість виконувати завдання на рівні вище середнього з кількома помилками.

3 (задовільно) D – «задовільно» – студент в цілому засвоїв теоретичний матеріал і набув практичних навичок, що дозволяє йому непогано виконувати завдання, проте кількість суттєвих помилок становить більше трьох.

Е – «задовільно» – студент ознайомлений в загальних рисах з теоретичним матеріалом і має практичні навички, достатні для виконання завдань на рівні мінімальних вимог.

2 (незадовільно) FX – «незадовільно» – студент має уявлення про теоретичний матеріал дисципліни, але при виконанні практичних завдань допускається дуже грубих помилок. Необхідно повторно опрацювати матеріал і повторно складати іспит.

F – «незадовільно» – студент не засвоїв матеріал навчальної дисципліни не розуміє теоретичного матеріалу та не має практичних навичок для виконання поставлених завдань. Необхідна подальша робота з обов'язковим повторним опрацюванням курсу.

2. Розподіл балів на поточно-модульний і підсумковий контроль знань

Загальна кількість балів, що відводиться на навчальну дисципліну – 100 балів.

З дисциплін, для яких навчальним планом передбачено проведення підсумкового контролю (екзамену) на поточно-модульний контроль виділяється 50 балів, на підсумковий контроль – 50 балів. З дисциплін, для яких підсумковий контроль передбачено у формі заліку, на поточно-модульний контроль виділяється 100 балів.

2.1. Поточно-модульний контроль

Розподіл і затвердження за кожними видом роботи балів поточно-модульного контролю здійснюється з урахуванням наступних підходів.

Кількість балів, що припадає на поточно-модульний контроль (100 або 75 балів), розподіляється відповідно по модулях відповідно до їх кількості і змісту згідно з робочою програмою навчальної дисципліни.

У межах кожного модулю кількість балів розподіляється по змістових модулях за різними видами навчальної діяльності студента і на модульну контрольну роботу.

В межах змістового модулю кількість балів розподіляється за такими видами навчальної діяльності студента:

- усна відповідь на семінарських заняттях та колоквіумах;
- поточні контрольні роботи;
- тестування;
- публікації у наукових виданнях;
- участь у наукових гуртках та проблемних групах;
- участь у розробці навчально-методичних матеріалів;
- підготовка рефератів, доповідей;
- розв'язання завдань;
- самостійна та індивідуальна робота із змістового модулю;

— доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного рівня. Модульна контрольна робота проводиться у письмовій формі після вивчення всіх змістових модулів у формі опитування, тестування, поточних контрольних робіт тощо. Форма і зміст модульної контрольної роботи визначається кафедрою.

Певну кількість балів студент одержує за виконання завдань самостійної та індивідуальної роботи з окремого модулю і підготовку відповідного звіту про її виконання.

Бали за відвідування занять не нараховуються, водночас зменшується кількість балів за пропуск занять без поважних причин.

3. Організація і порядок проведення поточно-модульного і підсумкового контролю

Загальний порядок оцінювання знань студента за кредитно-модульною системою, порядок розподілу балів, форми і види завдань, критерії оцінювання знань тощо для кожної навчальної дисципліни доводяться викладачем до відома студентів на початку навчального семестру.

3.1. Організація і проведення поточного контролю

Поточно-модульний контроль передбачає перевірку стану засвоєння визначеної системи елементів знань та вмінь студентів з того чи іншого модулю.

Оцінювання знань з того чи іншого змістового модулю проводиться за результатами проведення семінарських занять, виконання студентами самостійної роботи та інших завдань, передбачених робочою навчальною програмою та обов'язкового виконання студентом модульної контрольної роботи.

Результати поточно-модульного контролю виставляються в журналах обліку роботи академічних груп.

3.2. Організація і проведення модульної контрольної роботи

До модульної контрольної роботи допускаються студенти у разі виконання ними усіх передбачених видів робіт і завдань, передбачених робочою навчальною програмою для даного модулю, в тому числі завдання самостійної роботи, реферати, контрольні роботи, тестування тощо.

Модульні контрольні роботи проводяться у письмовій формі.

У разі, коли студент не з'явився на проведення модульної контрольної роботи без поважних причин, він отримує нуль балів.

Перездача модульної контрольної роботи допускається у строки, які встановлюються викладачем.

3.3. Організація і проведення підсумкового контролю

До підсумкового контролю допускаються студенти, які виконали усі модульні контрольні роботи, передбачені для навчальної дисципліни і за рейтинговим показником набрали не менш як 35 балів (з 60 балів).

У разі, коли рейтинговий показник з навчальної дисципліни (за поточно-модульним контролем) не менш ніж 61 бал, студент має право не складати підсумковий контроль з навчальної дисципліни. Рейтинговий показник студента при цьому виставляється відповідно до набраної кількості балів.

За результатами підсумкового контролю рейтинговий показник з навчальної дисципліни не може бути зменшений.

3.4. Визначення рейтингового показника з навчальної дисципліни

Підсумковий рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачено екзамен встановлюється як сума набраних студентом балів під час вивчення та контролю знань з усіх модулів дисципліни і підсумкового контролю за встановленою шкалою розподілу балів.

Підсумковий рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни, для якої навчальним планом передбачено залік встановлюється як сума набраних студентом балів за поточно-модульним контролем.

Якщо студент не погоджується з результатами контрольних заходів, він може протягом двох днів після ознайомлення з результатами, звернутися з апеляцією до завідувача кафедри. Завідувач кафедри протягом трьох днів разом з викладачем, розглядає апеляцію і приймає остаточне рішення, про яке повідомляється студент.

За результатами апеляції кількість виставлених балів не зменшується.

Якщо у підсумку студент отримав за рейтинговим показником оцінку «FX», то він допускається до повторного складання підсумкового контролю з дисципліни. Студент, допущений до повторного складання підсумкового контролю зобов'язаний у терміни, визначені деканатом, перездати невиконані (або виконані на низькому рівні) завдання поточно-модульного контролю, виконати модульні контрольні роботи і скласти підсумковий контроль. Рейтинговий показник студента з навчальної дисципліни при цьому визначається за результатами повторного складання підсумкового контролю і не впливає на загальний рейтинг студента.

У разі отримання студентом за рейтинговим показником оцінки «F», то він повинен пройти повторний курс вивчення цієї дисципліни протягом наступного семестру (навчального року) за графіком, встановленим деканатом.

Бали, отримані студентом при вивченні дисципліни у попередній період, анулюються.

Розподіл балів при оцінюванні знань студентів

№	Об'єкт контролю	Оціночні нормативи в балах	Примітки
1.	Робота на семінарських заняттях: – виступ – доповнення	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів 1 – 2 бали	
2.	Поточні контрольні роботи: – контрольні роботи – тестування	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів	
3.	Модульний контроль: Контрольні роботи	«відм.» – 25 балів «добре» – 18 балів «задов.» – 15 балів «незадов.» – 0 балів	
4.	Підготовка та захист рефератів	«відм.» – 8 балів «добре» – 6 бали «задов.» – 4 бали	Враховується використання джерел та наукової літератури. За оригінальність судження

		«незадов.» – 0 балів	можливе заохочення до 5 балів.
5.	Самостійна та індивідуальна робота	«відм.» – 5 балів «добре» – 4 бали «задов.» – 3 бали «незадов.» – 0 балів	
6.	Доповіді та повідомлення на наукових конференціях різного рівня	5 – 25 балів	
7.	Публікації в наукових виданнях	25 балів	
8.	Участь в наукових гуртках та проблемних групах	6 – 10 балів	
9.	Участь у розробці навчально- методичних матеріалів	10 балів	

Розподіл балів при рейтинговій системі оцінювання з навчальної дисципліни «Новітня історія Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.)» для якої передбачено підсумковий контроль – залік

	Модуль 1				Загальна сума балів
Кількість балів за модуль	100				100
Змістові модулі (ЗМ)	ЗМ 1-1	ЗМ 1-2	ЗМ 1-3	Модульна контрольна робота № 1	
Кількість балів за змістовим модулем	25	25	25	25	
В тому числі за видами робіт:					
Лекції					
Практичні заняття	15	15	15		
СРС	8	8	8		
Інші види, в тому числі індивідуальне	2	2	2		

5. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

5.1. Джерела

1. Акт зречення Вільгельма II (28 листопада 1918 р.) URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20\(11\)%2028.akt.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20(11)%2028.akt.php)
2. Англо-американська угода про взаємодопомогу: 28 лютого 1942 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/angam42.asp>
3. Атлантична конференція: спільна заява президента Рузвельта і прем'єр-міністра Черчилля, 14 серпня 1941 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/at10.asp>
4. Атлантична хартія, 14 серпня 1941 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp>
5. Берлінський мирний договір між Радянським Союзом і Німеччиною; 24 квітня 1926 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/berlin_001.asp
6. Брест-Литовський мирний договір, 3 березня 1918 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext
7. Геббельс Й. Комунізм без маски (Промова на щорічному партійному з'їзді НСДАП, 13 вересня 1935 р.) URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1935\(09\)13.goebbels.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1935(09)13.goebbels.php)
8. Генеральний договір ленд-лізу. Попередня угода між Сполученими Штатами та Великою Британією від 23 лютого 1942 року. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/decade04.asp
9. Гітлер А. «Ми хочемо створити Велику Німеччину, яка об'єднає всі германські народи» URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1923.hitler.php>
10. Договір про ненапад між Німеччиною та СРСР. Таємний додатковий протокол. (23 серпня 1939 р.) URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1939%20\(08\)%2023.nenapad.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1939%20(08)%2023.nenapad.php)
11. Документальні матеріали зі всесвітньої історії: Практикум для студентів. Ніжин, 2000. 196 с.
12. Женевські конвенції. Закони війни. Протокол про заборону використання у війні задушливого газу та бактеріологічних методів ведення війни, 8 лютого 1928 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/geneva01.asp

13. Каїрська конференція, 1 грудня 1943 р.. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/cairo.asp>
14. Маніфест імператора Австро-Угорщини Карла I (11 листопада 1918 р.) URL: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918.manifest_Karla_I.php
15. Муссоліні Б. Доктрина фашизму URL: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1932.Mussolini.php>
16. Мюнхенська угода, 29 вересня 1938 року між Німеччиною, Великою Британією, Францією та Італією. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/ylbk012.asp>
17. Нацизм-неонацизм и ХДС/ХСС [Текст] : документи, освещающие основы и рост западногерманской НДП, составлены на основе подлинных документов сообщений печати, май 1968 г. Дрезден : Издательство «Цайт им бильд», 1968. 77 с.
18. Німеччина і революція в Росії. 1915–1918. Документи з архіву німецького Міністерства закордонних справ (англ.) URL: http://unknownwar.info/-----1915---1918--_882/
19. Нота іспанського міністра іноземних справ Англії (8 січня 1937 р.) URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1937%20\(01\)%2008.nota.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1937%20(01)%2008.nota.php)
20. Оголошення стану війни з Японією, Німеччиною та Італією : Частина 4. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/dec04.asp#japan>
21. Оголошення стану війни з Японією, Німеччиною та Італією : Частина 5 *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/dec05.asp#pres>
22. Орвел Дж. Данина Каталонії [Текст] / Джордж Орвелл ; з англ. пер. Ірина Савюк. К. : Вид-во Жупанського, 2019. 237 с.
23. Пакт Бріана-Келлога, 27 серпня 1928 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp
24. Пакт Ліги Націй (Включаючи поправки, прийняті у грудні 1924 р.). *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp
25. Подальша кореспонденція з урядом Сполучених Штатів щодо пропозиції Сполучених Штатів про відмову від війни. No1. Містера Атертона до сера Остіна Чемберлена. Посольство Сполучених Штатів, Лондон, 23 червня 1928 року. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbbr.asp#no2
26. Програма NSDAP–25 пунктів (1920) URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920.Hitler.php>

27. Рапалльський мирний договір, німецько-російська угода, 16 квітня 1922 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/rapallo_001.asp
28. Рем Е. Чому С.А.? Виступ перед представниками дипломатичного корпусу (Берлін, 7 грудня 1933 р.) URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1933\(12\)07.Why_S.A.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1933(12)07.Why_S.A.php)
29. Розенберг А. Меморандум №1 (2 квітня 1941 р.) URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941\(04\)02.Rozenberg.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1941(04)02.Rozenberg.php)
30. Цвейг С. Повернення до Австрії після війни. «І». 2014. Чис. 75.
31. Черчилль У. Нікогда не сдавайтесь [Текст] / Уинстон Черчилль ; сост. кн. Алан Аксельрод ; [пер. с англ. Е. Деревянко]. К. : Форс, 2019. 315 с.
32. Чотирнадцять пунктів президента Вудро Вільсона, 8 січня 1918 р.: *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp
33. Churchill W. The Aftermath: The World Crisis, 1918–1928. New York, 1929.
34. Das Dritte Reich: Deutsche Geschichte, 1933–1945: Eine Dokumentation. Bonn, 1990.
35. De Gaulle Ch. Mémoires de Guerre. T. 1–3 Paris, 1954–1959.
36. Deutsches Reich: “Die Verfassung des Deutschen Reichs“ [“Weimarer Reichsverfassung“] URL: http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=843&url_tabelle=tab_quelle
37. Dokumente zur englisch-französischen Politik der Kriegsausweitung. Berlin, 1940.
38. Goebbels J. Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei: Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern, (Vom 1. Januar 1932 bis zum 1. Mai 1933). München, 1943.
39. Goebbels J. Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei: Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern, (Vom 1. Januar 1932 bis zum 1. Mai 1933). München, 1943.
40. Haile Selassie. Appeal to the League of Nations, June 1936 URL: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/selassie.htm>
41. Hitler A. Monologe im Führerhauptquartier, 1941–1944. Hamburg, 1980.
42. League of Nations Treaty Series URL: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/>
43. Molotov V. O ratyfikacji sowiecko-niemieckiej umowy o nieagresji: Inform. przewodn. Rady Komisarzy Ludowych ZSRR i komisarza ludowego Spraw Zagranicznych W. Mołotowa na 4 nadzwycz. sesji Rady Najwyższej ZSRR. 31 sierpnia 1939 roku. [Б.м.в], 1939.
44. Noske G. Von Kiel bis Kapp: zur Geschichte der Deutschen Revolution. – Berlin, 1920. 12
45. Peace Treaty of Versailles (28 June, 1919) URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20\(06\)%2028.myr.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20(06)%2028.myr.php)

46. President Woodrow Wilson's Fourteen Points (8 January, 1918) URL:[http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20\(01\)%2008.Wilson.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20(01)%2008.Wilson.php)
47. Romer E. Pamiętnik paryski (1918–1919). Wrocław, 1989.
48. Shulhyn O. La Société des Nations et les réfugiés ukrainiens: lettre ouverte de M. Alexandre Choulguine à M. le docteur Fridtjof Nansen. Paris, 1929.
49. Supplementary Agreement to the German-Russian Agreement (Treaty of Rapallo, April 16, 1922); November 5, 1922 URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922\(11\)](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1922(11))
50. Treaty of Peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919) URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>
51. Treaty of Peace with Austria (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919) URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.htm>
52. Wilson W. Appeal for Support of the League of Nations URL: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/ww40.htm>
53. Wilson W. Kształtowanie losów świata. – Warszawa, 1924. 12. Wilson W. The New Freedom: A Call for the Emancipation of the Generous Energies of a People. Leipzig, 1919.

5.2. Основна література

1. Баран З., Кипаренко Г., Мовчан С., Швагуляк М. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки. 1918–1945 рр. / За ред. М. Швагуляка. Львів : Афіша, 2008. 288 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Baran_Zoia/Novitnia_istoriia_krain_Zakhidnoi_Yevropy_ta_Pivnichnoi_Ameryky_1918-1945_rr.pdf
2. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / С. Й. Бобилева. Дніпропетровський національний ун-т. Д. : ПВВ ДНУ, 2003. 528 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bobylieva_Svitlana/Istoriia_Nimechchyny_z_davnikh_chasiv_do_1945_roku/
3. Буглай Н. М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2012) [Текст] : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. М. Буглай ; Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, Навч.-наук. ін-т історії та права, Каф. нової та новіт. історії. Миколаїв : Іліон, 2013. 271 с. URL: <http://surl.li/pvhaz>
4. Газін В. П., Копилов С. А. Новітня історія країн Європи та Америки 1918–1945 рр. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Видання 2-е, доповнене, перероблене. К. : Видавничий Дім«Слово», 2008. 472 с. URL:

- https://shron1.chtyvo.org.ua/Hazin_Volodymyr/Novitnia_istoriia_krain_Yevropy_ta_Amyrky_1918-1945_rr.pdf
5. Гобсбаум Е. Вік екстремізму: Коротка історія XX віку (1914–1991) / Пер. з англ. Київ : Альтернативи, 2001. 544 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Eric_Hobsbawm/Vik_ekstremizmu_Korotka_istoriia_XX_viku_1914-1991.pdf
 6. Гончар Б. М., Козицький М. Ю., Мордвінцев В. М., Слюсаренко А. Г. Всесвітня історія. Навчальний посібник. 2-ге видання, виправлене і доповнене. К. : Знання, 2002. 565 с. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/library/DocDescription?doc_id=21611
 7. Дейвіс Н. Європа. Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ : Видавництво Соломії Величко «Основи», 2008. 1464 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Deivis_Norman/Yevropa_Istoriia/
 8. Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюрозель; пер. Є.Марічев [та ін.]. К. : Основи, 1999. 903 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Diurozel_Zhan-Batist/Istoriia_dyplomatii_vid_1919_roku_do_nashykh_dniv/
 9. Копилов С.А. Новітня історія країн Європи і Америки (1918–1945 рр.) : Методичні рекомендації до семінарських занять для студентів 4 курсу спеціальності 6.030300 – історія. Кам'янець Подільський, 2014. 38 с. URL: <http://surl.li/puppc>
 10. Корнієнко П. С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945 рр.). Тернопіль: АСТОП, 2003. 384 с.
 11. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.) : посібник / З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк. Львів : Афіша, 2008. 288 с. URL: <https://xpr4stm90bvzr.frontroute.org/s11/6/7/7/2/5/67725.pdf>
 12. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1945 р. – початок ХХІ ст.) [Текст] : навч. посіб. для студентів ВНЗ / [Баран З. А. та ін.] ; за ред. Михайла Швагуляка ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів : Тріада плюс, 2015. 705 с.
 13. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки. 1918–1945 рр. [Текст] : навч. посіб. для студ. іст. спец. ВНЗ / З. А. Баран [и др.] ; ред. М. Швагулюк ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л. : Афіша, 2005. 287 с.
 14. Овчаренко О. Новітня історія країн Західної Європи і Північної Америки (1918–1945) : Навчальний посібник до семінарських занять для студентів науково-навчального інституту історії та філософії. Черкаси, 2015. 402 с. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/772/1/nov.pdf>
 15. Орлова Т. В. Історія сучасного світу XV–XXI століття [Текст] / Т. В. Орлова. К. : Вікар, 2007. 552 с. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Orlova_Tetiana/Istoriia_suchasnoho_svitu_XV-KhKhI_stolittia/

16. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2001. 360 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Pavlenko_Yurii/Istoriia_svitovoi_tsyvilizatsii_Sotsiokulturnyi_rozvytok_liudstva/
17. Павлюк В. В. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.). ЛА «Піраміда», 2010. 284 с. URL: <http://surl.li/onxuw>
18. Сич О. Історія західного суспільства в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) : навч. посіб. / О. Сич; Відп. за вип. П.І. Яценюк. Чернівці : Наші книги, 2008. 320 с. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2714>
19. Сіромський Р. Історія Західної Європи та Америки ХХ–ХХІ ст.: плани семінарських занять. Перша частина (1918–1945 рр.). Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 31 с. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/Plany-seminariv-III.pdf>
20. Суспільно-політична історія країн Європи в ХХ столітті [Текст] : [монографія] / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, Каф. історії нового та новіт. часу ; [редкол.: Сич О. І., Мінаєв А. В.]. Чернівці : Рута, 2011. 271 с. URL: https://cdn.eto-ya.com/andrmin1975chernivtsi/2012/01/minaew_molprotest60.pdf
21. Трубайчук А. Ф. ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія [Текст] / Анатолій Трубайчук ; Ін-т систем. дослідж. освіти. К., 1995. Кн. 2 : Друга світова війна. 1939–1945 рр. Коротка історія. 1995. 191 с.
22. Цветков Г. М. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. [Текст] : навчальний посібник для студ. вузів / Цветков Г. М. Київ : [Либідь], 1997. 231 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Trubaichuk_Anatolii/Druha_svitova_viina_Korotka_i_storiia/
23. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ століття. : підруч. для вищих навч. закл. / В. І. Яровий. К. : Генеза, 2005. 814 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yarovyi_Valerii/Novitnia_istoriia_Tsentralnoievropeiskiykh_ta_Balkanskykh_krain_KhKhI_stolittia/
24. Deutschland, 1933–1945: Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft / Hrsg. von Karl Dietrich Bracher, M. Funke, H.-A. Jacobsen. Düsseldorf, 1992.
25. Evans R. The Coming of the Third Reich. London, 2004.
26. Goebbels J. Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei: Eine historische Darstellung in Tagebuchblättern, (Vom 1. Januar 1932 bis zum 1. Mai 1933). München, 1943
27. Halhuber M.-J. “Mein Kampf” – heute wieder gelesen. Innsbruck, 1993.

28. Hart B., Carr R. The Global 1920s: Politics, Economics and Society. London; New York, 2016.
29. Henig R. Versailles and after, 1919–1933. London; New York, 2005.
30. Hitler A. Monologe im Führerhauptquartier, 1941–1944. Hamburg, 1980.
31. Kershaw I. Der NS-Staat: Geschichtsinterpretationen und Kontroversen im Überblick. Reinbek bei Hamburg, 1994.
32. Kissinger, H. Diplomacy. N. Y: Touchstone Rockefeller Center, 1995.
33. Kozub-Ciembroniewicz W. Doktryny włoskiego faszyzmu i antyfaszyzmu w latach 1922–1939. Kraków, 1992.
34. Maser W. Adolf Hitler: Legende, Mythos, Wirklichkeit. München, 1993.
35. Paxton R., Hessler J. Europe in the Twentieth Century. 5-th ed. Wadsworth, 2012.
36. Rauscher W. Hitler und Mussolini: Macht, Krieg und Terror. Graz, 2001..Schmitz-Berning C. Vokabular des National-Sozialismus. Berlin, 2000.
37. Totalitarian and authoritarian regimes in Europe. New York, 2006.
38. Twisted Paths: Europe 1914–1945 / Ed. by R. Gerwath. Oxford, 2008.

5.3. Допоміжна література

1. Актуальні проблеми сучасності: історія і світова політика : монографія / В. П. Газін. Київ : Видав. дім «Слово», 2009. 424 с.
2. Акунін О. Ліга Націй кризь призму діяльності та причини її краху URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Ist/2010_3_29/19_29.pdf.
3. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт ; пер. з англ. В. Верлока, Д. Горчаков. К. : Дух і літера, 2002. 575 с.
4. Ачканазі Б. Проблеми безпеки у політичному житті Франції 1918–1920 / Б. О. Ачканазі ; відп. ред. В. М. Даниленко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. : [б.в.], 2005. 412 с.
5. Безансон А. Лихо століття: про комунізм, нацизм та унікальність Голокосту / Пер. з фр. К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. 136 с.
6. Бобилева С. Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / С. Й. Бобилева ; Дніпропетровський національний ун-т. Д. : РВВ ДНУ, 2003. 528 с.
7. Борщак І. Один фрагмент із дипломатичної акції Союзних держав супроти України (переклад із VII-ої глави французької праці «Україна на мировій конференції 1919–1923») *Червона калина: іст. календар- 9 альманах на 1939 рік*. Львів, 1938. Т. 18: Україна на дипломатичному фронті.

8. Борщак І. Як була зорганізована Мiroва Конференція 1919 р. *Червона калина: іст. календар-альманах на 1939 рік*. Львів, 1938. Т. 18: Україна на дипломатичному фронті.
9. Бредіхін А. В. Сучасна історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–2009) [Текст] : навч. посіб. для студ. спец. «Історія» : [у 3 т.] / А. В. Бредіхін В. М. Завадський ; Донец. нац. ун-т, Іст. ф-т, Каф. всесвіт. історії. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 1. 2012. 364 с.
10. Бредіхін В. М. Сучасна історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–2009) [Текст] : навч. посіб. для студ. спец. «Історія» : [у 3 т.] / А. В. Бредіхін, В. М. Завадський ; Донец. нац. ун-т, Іст. ф-т, Каф. всесвіт. історії. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 2012. 388 с.
11. Бредіхін В. М. Сучасна історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–2009) [Текст] : навч. посіб. для студ. спец. «Історія» : [у 3 т.] / А. В. Бредіхін, В. М. Завадський ; Донец. нац. ун-т, Іст. ф-т, Каф. всесвіт. історії. - Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2. 2012. 418 с.
12. Бросчат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху [Текст] / Мартін Бросчат ; пер. з нім. Олександра Насика. К. : Наука, 2009. 384 с.
13. Брюейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Пер. з англ. Л. : Кальварія, 2006. 280 с.
14. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. К. : Критика, 2004. 463 с.
15. Ватлін А. Советське відлуння у Баварії 1918–1919 років. «Ї». 2014. Чис. 75.
16. Веденєєв Д. Українська делегація на мирній конференції в Парижі. Міжнародні зв'язки України: наук. пошуки і знахідки: зб. наук. пр. / НАН України. Київ, 1993. Вип. 4.
17. Відкритість. Суспільство. Влада. Від Нантського едикту до падіння комунізму / Авт.-упоряд. Е. Ле Руа Ладюрі / Пер. з фр. Київ : УНІСЕРВ, 2002 . 407 с.
18. Віднянський С. Велика війна 1914–1918 років і проблеми національного державотворення у Центрально-Східній Європі. МЗУ. Київ, 2014. Вип. 23.
19. Віднянський С. Розпад Австро-Угорської імперії і проблеми національного державотворення в Центрально-Східній Європі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2011. Вип. 27.
20. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922–1982) [Текст] / В. Віперман ; пер. В. Швед, Р. Дізер. К. : Дух і Літера, 2008. 278 с.
21. Врадій Є. А. Геноциди та тоталітаризми першої половини ХХ ст. очима обивателя з провінції [Електронний ресурс] / Є. А. Врадій. *Проблеми*

історії Голокосту: український вимір. 2017. Вип. 9. С. 179–207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hhpud_2017_9_11

22. Всесвітня історія [Текст] : навч. посіб. / Б. М. Гончар [и др.] ; наук. ред. А. Г. Слюсаренко. 2. вид., виправ. і доп. К. : Знання, 2002. 565 с.
23. Всесвітня історія [Текст] : навч. посіб. для учнів та абітурієнтів / Б. М. Гончар [и др.]. К. : Знання, 2001. 359 с.
24. Всесвітня історія XX ст. / Під ред. Даниленко В. П., Панченка П. І. К. : Київ. слов'ян. ун-т МНВП ТЕАЛ, 1994. 192 с.
25. Газін В. Економіка і зовнішня політика Ваймарської республіки (1925–1933): східноєвропейські аспекти. / В. П. Газін. Кам'янець-Подільський : Наук.-видав. відділ Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-ту, 1994. 183 с.
26. Газін В. П. Німецькі національні меншини у східній політиці Ваймарської республіки після Локарно / В. П. Газін. *Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки*. К., 2000. Вип. 9.
27. Газін В.П. Проблема національних меншин у новітній час: Ваймарська історія та СНДівська реальність / В.П. Газін. *Сучасність*. 1994. № 7. С. 8.
28. Галушка А. Черчилль. Великие личности в истории [Текст] / Андрей Галушка. Харьков : Клуб Семейного Досуга, 2019. 350 с.
29. Гарт Д. Як Черчилль врятував цивілізацію. Епічна історія тринадцяти років, які ледь не знищили цивілізований світ [Текст] / Джон Гарт ; [пер. з англ. Я. Губарев]. Харків : Фабула : Ранок, 2019. 334 с.
30. Гаффнер С. Гітлер. Примітки до біографії [Текст] / Себастьян Гаффнер ; з нім. пер. Роман Осадчук. Київ : Вид-во Жупанського, 2022. 170 с.
31. Гаффнер С. Черчилль. Біографія [Текст] / Себастьян Гаффнер ; з нім. пер. Роман Осадчук ; [відп. ред. О. Жупанський]. К. : Вид-во Жупанського, 2019. 157 с.
32. Геллетлі Р. Ленін, Сталін і Гітлер. Доба соціальних катастроф [Текст] / Роберт Геллетлі ; [пер. з англ. А. Тарашук]. К. : Темпора, 2011. 663 с.
33. Головченко В. Дебют новітньої української дипломатії на Паризькій мирній конференції 1919 р. *Київська старовина*. 2003. № 6. С. 3–27.
34. Гон М. Геноциди першої половини XX століття: порівняльний аналіз. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 180 с.
35. Гілберт М. Черчилль. Біографія [Текст] / Мартін Гілберт ; [пер. з англ.: Я. Войтко, Р. Ладохіна]. Київ : КМ-БУКС, 2019. 887 с.
36. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905–1956 / Пер. з італ. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 350 с.
37. Давід Ф. Як Гітлер прийшов до влади та які його перспективи [Текст] / Ф. Давід. Х. : Український робітник, 1933. 48 с.
38. Давлетов О. «Гітлерюгенд»: від «Загону Адольфа Гітлера» до єдиної державної молодіжної організації «третього рейху» (1922–1939 рр.).

- Український історичний журнал*. 2006. № 6. С. 212–213. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2006_6_212
39. Давлетов О. Р. «Гітлерюгенд»: від «Загону Адольфа Гітлера» до єдиної державної молодіжної організації «третього рейху» (1922–1939 рр.) : нариси [Текст] / О. Р. Давлетов ; Вищий учбовий навчальний заклад «Запорізький національний ун-т». Запоріжжя : Просвіта, 2006. 296 с.
40. Давлетов О. Р. НСДАП на шляху від «народного руху» до політичної партії «нового типу»: прорив до влади (1919–1933 рр.) [Текст] / О. Р. Давлетов ; Вищий держ. навчальний заклад «Запорізький національний ун-т» МОН України. Запоріжжя : Просвіта, 2007. 459 с.
41. Давлетов О. Р. НСДАП: від ідеології антисемітизму до голокосту (1919–1939 рр.) [Текст] : [монографія] / Олександр Давлетов ; Укр. ін-т вивч. Голокосту «Ткума». Дніпро : Ліра ЛТД, 2023. 303 с. :
42. Давлетов О. Р. Паладини фюрера: з Ваймарської Республіки до «Третього рейху». 12 політичних портретів [Текст] : [монографія] / Давлетов Олександр Рашидович ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського - Запоріж. від-ня, Запоріж. наук. т-во ім. Я. Новицького, Запоріж. нац. ун-т. Київ : [б. в.], 2014. 158 с.
43. Давлетов О. Р. Підготовка «покоління вовків». Вишкіл майбутніх виконавців Голокосту. Нариси молодіжної політики НСДАП у 1922–1939 рр. [Текст] : [монографія] / Олександр Давлетов ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Укр. ін-т вивч. Голокосту «Ткума». Дніпропетровськ : Ін-т «Ткума», 2019. 315 с.
44. Давлетов О. Р. Політична система Веймарської Німеччини (1919–1933 рр.): особливості формування та еволюції [Текст] : [навч. посіб.] / Олександр Давлетов ; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Запоріж. від-ня, Запоріж. наук. т-во ім. Я. Новицького, Запоріж. нац. ун-т.- Київ : [б. в.], 2014. 175 с.
45. Дацків І. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. *Український історичний журнал*. 2009. № 5. С. 121–137. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2008_5_121
46. Дем'яненко Б. Порівняльний аналіз італійської та сталінської моделей тоталітаризму. *Нова політика*. 1998. № 3. С. 31–40.
47. Дін Дзяньхунь. Загальна історія Німеччини [Text] = The History of Germany : зібране видання / Дін Дзяньхун. Шанхай : Видавництво Шанхайської академії соціальних наук, 2018. 500 с.
48. Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи [Текст] : зб. наук. пр. : матеріали конф., 2–5 верес. 1997 р. / ред. кол. Г. Аронов [та ін.] ; Ін-т юдаїки, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К., 1998. Т. 2. [Б. м.] : [б.в.], 1998. 465 с.

49. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / Пер. з нім. Київ : Дух і літера, 2009. 320 с.
50. Іваницька О. П. Новітня історія Іспанії в життєписах королів. Альфонсо XIII – король парадоксів [Текст] / О. П. Іваницька. Чернівці : Книги-XXI, 2006. 232 с
51. Іваницька О. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–1945). Навчальний посібник. К. : Слово, 2013. 619 с.
52. Іваницька О. Франко – каудильйо Іспанії. Вінниця : Книга-ВЕГА, 2002. 423 с.
53. Історія міжнародних відносин XX ст. / В. П. Газін, А. Ю. Скрипник, І. М. Завадська. Кам'янець-Подільський, 2011. 200 с.
54. Історія сучасного світу [Текст] : курс лекцій / М. М. Кучемко [та ін.] ; ред. М. М. Олійник, Л. М. Плиско ; Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х. : Основа, 1997. 379 с.
55. Історія сучасного світу [Текст] : навч. посіб. / В. Ф. Салабай [та ін.] ; Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». К. : КНЕУ, 2008. 432 с.
56. Історія сучасного світу [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. А. Горбань [та ін.] ; ред. Ю. А. Горбань ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Історичний факультет. Кафедра української історії та етнографії. К. : Телепресінформ, 2001. 377 с.
57. Історія сучасного світу [Текст] : соціально-політична історія XV–XX століть: Навч. посібник / Ю. А. Горбань [та ін.] ; ред. Ю. А. Горбань. 2.вид., доп. і перероб. К. : Вікар, 2003. 435 с.
58. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV початку XXI століть [Текст] : навч. посіб. / [Ю. А. Горбань та ін.] ; за ред. д-ра іст. наук, проф. Ю. А. Горбаня. 4-те вид., переробл. і допов. К. : Знання, 2012. 438 с.
59. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV–XX століть [Текст] : навч. посібник / Ю. А. Горбань [та ін.] ; ред. Ю. А. Горбань. К. : Знання, 2007. 439 с.
60. Історія Центрально-Східної Європи [Текст] : посібник для студ. іст. і гуманіт. фак. ун-тів / наук. ред. Л. Зашкільняк ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л. : ЛНУ ім. І.Франка, 2001. 658 с.
61. Камінський Є., Дашкевич А. 14 пунктів В. Вільсона. Політика США щодо України. Витоки, концептуальні основи, практична еволюція. К., 1998.
62. Канюк О. Л. Історія Німеччини [Текст] : навч. посіб. / О. Л. Канюк, Н. В. Кіш ; Держ. вищ. навч. закл. «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород : [б. в.], 2013. 127 с.
63. Касперович П. М. Історія сучасної Німеччини (XX століття) [Текст] : навч. посіб. / П. М. Касперович ; Горлівський держ. педагогічний ін-т іноземних мов ім. Н.К.Крупської. Донецьк : Юго-Восток, 1998. 99 с.

64. Катастрофа європейського єврейства [Текст] : навч. посібник: У 4 кн.: Пер. з івриту / Відкритий ун-т. Ізраїль, Міжнародний Соломонів ун-т. К. : НВП «Вирій», 2005. Кн. 1, ч. 1, 2 : Від юдофобії до антисемітизму/ Міхман, Д. (ч. 1) ; Піднесення нацизму і формування антиєврейської політики в Третньому рейху в 30-ті роки/ Міхман, Д.; Вайц, І. (ч. 2) ; [Б. м.] : [б.в.], 2005. 220 с.
65. Кершоу Я. Гітлер [Текст] / Я. Кершоу ; пер. Н. Л. Коваль, А. Д. Гриценко. К. : Мегатайт, 2000. 240 с
66. Коваль В. С. Міжнародна солідарність у боротьбі проти фашизму, 1933–1945 [Текст] : [колект. монографія] / [В. Н. Гулевич та ін. ; редкол.: В. Н. Гулевич та ін. ; під заг. ред. акад. АН УРСР А. Д. Скаби] ; [АН УРСР, Ін-т історії]. Київ : Наукова думка, 1970. 498 с.
67. Козицький А. М. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки) : навч. посіб. / Андрій Козицький; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів : Літопис, 2012. 568 с.
68. Колісниченко К. С. Ліга Націй у розвитку міжнародного права [Текст] : монографія / К. С. Колісниченко ; за ред. А. І. Дмитрієва. Одеса : Фенікс, 2011. 234 с.
69. Коппель О. А. Міжнародні відносини ХХ століття [Текст] : навч. посібник для студ. вузів / О. А. Коппель, О. С. Пархомчук. К. : Школяр, 1999. 256 с.
70. Косик В. М. Україна і Німеччина у Другій світовій війні = L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine / Володимир Косик; [пер. з фр. Р. Осадчука]. Париж; Нью-Йорк; Львів: [б.в.], 1993. 658 с.
71. Кравчук О. Судетські німці в історії Центральної Європи. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. 204 с.
72. Кульчицький С. В. Економічна історія Центрально-Східної Європи в XVI–XX ст [Текст] : програма курсу / С. В. Кульчицький ; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія», Інститут історії України НАН України. К. : Ін-т історії України НАНУ, 2000. 58 с.
73. Куртуа С. Більшовизм à la française / Пер. з фр. К. : Темпора, 2012. 455 с.
74. Ларсон Е. Велич і нищівність. Історія про Черчилля, його родину та спротив під час Лондонського бліцу [Текст] / Ерік Ларсон ; пер. з англ. Анна Марховська. Київ : Наш формат, 2022. 590 с.
75. Лисенко О. Подолання «міфу війни», або від якої спадщини ми відмовляємося: науковий дискурс, політика пам'яті та сучасні виклики (з приводу 70-річчя перемоги над нацизмом і фашизмом). *Український історичний журнал*. 2015. № 2. С. 4. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2015_2_3

76. Ліхнякевич І. О. Історія Німеччини. Від початків до сьогодення [Текст] : навч. посіб. / І. О. Ліхнякевич ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Ль. : Вид-во Львів. політехніки, 2010. 232 с.
77. Марущак М. Й. Історія дипломатії XX століття. Львів : Бескид Біт, 2003. 303 с.
78. Мицик Л. М. Новітня історія зарубіжних країн : Курс лекцій / Л. М. Мицик. Ніжин, 2001. 490 с.
79. Мицик Л. М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918–2007) : навч. посібник для самост. роботи студента / Л. М. Мицик, Ю. В. Кузьменко. К. : Академвидав, 2008. 544 с.
80. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження = Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires : [монографія] / Олександр Мотиль ; [пер. з англ. Павла Грицака]. Київ : Критика, 2009. 198 с.
81. Нариси з історії (1901–1945) XX століття: Історія, економіка, політика, ідеологія. Книга 1. За ред. А. Ф. Трубайчука. Київ : Істина, 1998. 408 с.
82. Новітня історія країн Європи і Америки : Збірник матеріалів для самостійної роботи студентів / Укладач Л. М. Мицик. Ніжин, 2003.
83. Олбрайт М. Фашизм: засторога [Текст] / Мадлен Олбрайт і Білл Вудворт ; з англ. пер. Олександр Дем'янчук. Киев : BookChef : Форс Україна, 2019. 350 с.
84. Орвелл Джордж. Ферма тварин / Джордж Орвелл ; пер. з англ. Олени Ломакіної. К. : Знання, 2022. 110 с.
85. Перша та Друга світові війни в історії людства [Текст] : [до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн] : монографія / Дипломат. акад. України при МЗС України ; [Віднянський С. В. та ін. ; наук. ред. С. С. Трояна]. Київ : Пріоритети, 2014. 314 с.
86. Порівняльна тоталітарних режимів URL: <http://www.edulec.com/porivnyalnya-totalitarnix-rezhimiv ua/987/>
87. Постолювський Р., Троян С., Федорак В. Світ на зламі епох: історія кінця XIX – середини XX ст. : навч. посіб. для студ. вузів / Р. М. Постолювський [та ін.] ; Рівненський ін-т слов'янознавства Київського ін-ту «Слов'янський ун-т». К. : [б.в.], 2000. 240 с.
88. Рем Е. Чому С.А.? Виступ перед представниками дипломатичного корпусу (Берлін, 7 грудня 1933 р.) URL: [http://www.hai-pyzhnyk.in.ua/doc2/1933\(12\)07.Why_S.A.php](http://www.hai-pyzhnyk.in.ua/doc2/1933(12)07.Why_S.A.php)
89. Рікс Т. Черчилль і Орвелл. Битва за свободу [Текст] / Томас Рікс ; пер. з англ. Дарина Березіна. Київ : Лабораторія, 2020. 320 с.
90. Романюк А. С. Політичні доктрини XX століття. Навчальний посібник. Львів, 2009. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Doktryny_tekst_final.pdf

91. Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Пер. з англ. Київ, 2001. 496 с.
92. Рубаха Ю. А. Ліга націй як міжнародний інструмент підтримання миру і безпеки в світі [Текст] / Ю. А. Рубаха ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Факультет міжнародних відносин. Кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби. Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. 84 с.
93. Сен-Сернен Б. Зло у XX столітті. «І». 2002. Чис. 26. С. 136–137.
94. Сервіс Р. Товариші. Комунізм: світова історія / Пер. з англ. Київ : Темпора, 2012. 616 с.
95. Сич О. І. Сполучені Штати Америки у міжвоєнний період (1919–1939 рр.) [Текст] : навч. посіб. / О. І. Сич ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : Рута, 2003. 64 с
96. Смирнов В. Н. Идеология и практика нацизма в годы Второй мировой войны [Текст] : монографія / В. Н. Смирнов. Х. : Майдан, 2009. 240 с.
97. Смирнов В. Н. Преступная сущность гитлеровского нацизма в годы Второй мировой войны [Текст] : в офиц. док. и свидетельствах очевидцев / Смирнов В. Н. Харьков : Харьков юридический, 2014. 103 с.
98. Смирнов В. Н. Христианская Церковь в борьбе с фашизмом. Освобождение народов Европы от нацизма в годы Второй мировой войны [Текст] / Смирнов В. Н. Харьков : Финарт, 2016. 250 с.
99. Снайдер Т. Криваві землі [Текст] : Європа поміж Гітлером та Сталінім : [монографія] / Тимоті Снайдер ; [пер. з англ. Миколи Климчука та Павла Грицака]. К. : Грані-Т, 2011. 447 с.
100. Снайдер Т. Червоний князь [Текст] : таємні життя габсбурзького ерцгерцога : монографія / Тимоті Снайдер ; [пер. з англ. П. Грицака]. К. : Грані-Т, 2011. 294 с.
101. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини = The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria–Hungary / А. Дж. П. Тейлор. Львів: ВНТЛ–Класика, 2002. 267 с.
102. Тисменяну В. Диявол в історії. Комунізм, фашизм і те, чого вчить двадцять століття [Текст] : [дослідження] / Владімір Тисменяну ; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр дослідж. історії і культури східноєвроп. єврейства, Укр. ін-т нац. пам'яті. Київ : Дух і Літера, 2021. 334 с.
103. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії [Текст] : скорочена версія томів VII–X Д.Ч. Сомервелла / А. Д. Тойнбі ; пер. В. Митрофанов, П. Тарашук. К. : Основи, 1995. Т. 2. [Б. м.] : [б.в.], 1995. 401 с.
104. Трубайчук А. Ф. Друга світова війна [Текст] : коротка історія / А. Трубайчук. К. : Асоціація істориків «Істина» : Наукова думка, 1995. 192 с.

105. Федорович В. Справа Східної Галичини на Паризькій мирній конференції. *Вісті комбатанта*. Торонто, 1981. № 1. С. 35–40.
106. Фісанов В. Програне суперництво. (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни) : Монографія. Чернівці : Рута, 2004. 167 с.
107. Фюре Ф. Минуле однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у XX столітті / Пер. з фр. Київ, 2007. 810 с.
108. Хикс Стивен Р. К. Ницше и нацизм. Мой взгляд [Текст] / Стивен Р. К. Хикс ; пер.: Арсениуш Финстер, Янина Павлак. Львов : Бадикова Н. А., 2016. 147 с.
109. Цветков Г. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. : Навч. посіб. / Г. М. Цветков. К. : Либідь, 1997. 232 с.
110. Цвілюк С. А. Україна між Сталіним і Гітлером. Тоталітарні системи в українській історії у контексті Другої світової війни. 1939–1945 [Текст] : [монографія] / С. А. Цвілюк. О. : Астропринт, 2012. 615 с.
111. Цьолнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Львів : Літопис, 2001. 712 с.
112. Червона армія і рейхсвер: військово-технічна співпраця у 1922–1933 роках / І. Ветров, О. Шевченко. Київ : Генеза, 2008. 247 с.
113. Черевко О. Проблеми періодизації всесвітньої історії: новітня історія. *Історія України*. 2005. № 8(408).
114. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини [Текст] : [у 2 т. ; особисті спогади та іст. факти] / Вільям Ширер. Київ : Наш Формат, 2017. Т. 1 / з англ. пер. Катерина Диса. 2017. 703 с.
115. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини [Текст] : [у 2 т. ; особисті спогади та іст. факти] / Вільям Ширер. Київ : Наш Формат, 2017. Т. 2 / з англ. пер. Олександр Надтока (ч. 4) та Катерина Диса (ч. 5–6). 2017. 599 с.
116. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм / Пер. з англ. Г. Касьянов. К. : Основи, 1998. 479 с.
117. Шульце Г. Історія Німеччини [Текст] / Гаген Шульце ; пер. з нім. Олександра Насика. К. : Наука, 2010. 274 с.
118. Шумпетер Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія [Текст] / Й. А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Ружицький, П. Тарашук. К. : Основи, 1995. 528 с.
119. Alpert M. A New International History of the Spanish War. London, 1994.
120. Andelman D. A Shattered Peace: Versailles 1919 and the Price We Pay Today. New York, 2008.
121. Batowski H. Agonia pokoju i początek wojny (sierpień–wrzesień 1939). Poznań 1979. 53. Böhrer J. Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce. Kraków, 2009.
122. Batowski H. Rozpad Austro-Węgier 1914–1918 (sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne). Kraków, 1982.
123. Beevor A. The Spanish Civil War. London, 2006.

124. Bracher K. *Turning Points in Modern Times: Essays on German and European History*. Cambridge, 1995.
125. Cohrs P. *The Unfinished Peace after World War I: America, Britain and the Stabilization of Europe, 1919–1932*. Cambridge, 2008.
126. Czubiński A. *Rewolucja 1918–1919 w Niemczech*. Poznań, 1977.
127. Czubiński A. *Historia Drugiej Wojny Światowej 1939–1945*. Poznań, 2004.
128. Dębski S. *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*. Warszawa, 2007.
129. Deutschland, 1933–1945: Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft / Hrsg. von Karl Dietrich Bracher, M. Funke, H.-A. Jacobsen. Düsseldorf, 1992.
130. Erdmann K. *Die Weimarer Republik*. München, 1981.
131. Evans R. *The Coming of the Third Reich*. London, 2004.
132. Faber D. *Munich, 1938: Appeasement and World War II*. New York, 2008.
133. Fink C. *The Genoa Conference: European Diplomacy, 1921–1922*. Chapel Hill, 1984.
134. Fraser R. *Blood of Spain. An Oral History of the Spanish Civil War*. New York, 1979.
135. Gola B. *Dylematy krwi i sprawiedliwości: Hiszpańska wojna domowa 1936–1939 w myśli politycznej i politologicznej*. Wrocław, 1993.
136. Halhuber M.-J. *“Mein Kampf” – heute wieder gelesen*. Innsbruck, 1993.
137. Kanjuk O. *Deutsche Geschichte in biografien [Текст] : lehrbuch / Kanjuk O., Kisch N. = Історія Німеччини в біографіях : навч. посіб. / Канюк О. Л., Кіш Н. В. Ushhorod : [Ліпа], 2009. 84 с.*
138. Kershaw I. *Der NS-Staat: Geschichtsinterpretationen und Kontroversen im Überblick*. Reinbek bei Hamburg, 1994.
139. Kozub-Ciembroniewicz W. *Doktryny włoskiego faszysmu i antyfaszysmu w latach 1922–1939*. Kraków, 1992.
140. Lamb R. *The Drift to War, 1922–1939*. New York, 1989.
141. Maser W. *Adolf Hitler: Legende, Mythos, Wirklichkeit*. München, 1993.
142. McDonough F. *The Origins of the First and Second World Wars*. Cambridge, 2013.
143. Österreich November 1918. *Die Entstehung der Ersten Republik*. Wien, 1986.
144. Preston P. *A Concise History of the Spanish Civil War*. London, 1996.
145. Rauscher W. *Hitler und Mussolini: Macht, Krieg und Terror*. Graz, 2001. Schmitz-Berning C. *Vokabular des National-Sozialismus*. Berlin, 2000.
146. Rauscher W. *Hitler und Mussolini: Macht, Krieg und Terror*. Graz, 2001.
147. Schell J. *The Mass Minority in Action: France and Russia* URL: http://www.chrisknight.co.uk/wp_content/uploads/2012/08/The-Mass-Minority-in-Action.pdf

148. Schmitz-Berning C. Vokabular des National-Sozialismus. Berlin, 2000.
149. Steiner Z. The Lights that Failed: European International History, 1919–1933. Oxford, 2005.
150. The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years / Ed. by M. Boemeke and others. Cambridge, 1998.
151. Tooze A. The Deluge: The Great War and the Remaking of Global Order. London, 2014
152. Totalitarian and authoritarian regimes in Europe. New York, 2006.
153. Vocolka K. Geschichte Österreichs: Kultur. Gesellschaft. Politik. Graz, 2000.
154. Volsansky G. Pakt auf Zeit: Das Deutsch-österreichische Juli-Abkommen 1936. Wien, 2001.
155. Warfare and the Third Reich: The Rise and Fall of Hitler's Armed Forces. New York, 1996
156. Wereszycki H. Historia Austrii. Wrocław, 1986

5.4. Інформаційні ресурси

1. Archives Portal Europe / Європа: Архівний портал URL: <http://www.archivesportaleurope.eu/Portal/index.action>
2. ARCHNET: Naukowy Portal Archiwalny / ARCHNET: Науковий архівний портал URL: <http://www.archiwa.net/>
3. Best of History Websites / Кращі сайти з історії URL: <http://besthistorysites.net/>
4. BJHS Themes URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/bjhs-themes/latest-issue?sort=canonical.position%3Aasc>
5. Bodleian Libraries – University of Oxford URL: <https://www.bodleian.ox.ac.uk/home>
6. Collection. Country Profiles. URL: <https://www.loc.gov/collections/country-profiles/>
7. EGO, European History Online / Європейська історія онлайн URL: <http://ieg-ego.eu/en/ego>
8. E-Resources Online Catalog. URL: <https://eresources.loc.gov/>
9. European Network in Universal and Global History (ENIUGH) / Європейська мережа всесвітньої та глобальної історії URL: http://www.uni-leipzig.de/~eniugh/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=1&Itemid=46
10. General Maps. URL: <https://www.loc.gov/collections/general-maps/about-this-collection/>
11. Harvard Library. URL: <https://library.harvard.edu/>
12. History: World war II / Портал ресурсів з історії Другої світової війни URL: http://www.historylink101.com/1/world_war_II/world_war_II.htm
13. Library of Congress, LOC. URL: <https://www.loc.gov/>
14. Political Islam Web Archive. URL: <https://www.loc.gov/collections/political-islam-web-archive/about-this-collection/>
15. Portals to the World / Ворот у світ (Бібліотека Конгресу США) URL: <http://www.loc.gov/>
16. Repositories of Primary Sources / Сховища першоджерел: [Каталог понад 5000 веб-сайтів світу] URL: <http://www.uiweb.uidaho.edu/special-collections/Other.Repositories.html>
17. The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy, Yale Law School / Проект Avalon : Документи з права, історії, дипломатії (Школа права Йельського університету). URL: http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/major.asp

18. Twentieth century regional history URL:
<https://www.cambridge.org/core/browse-subjects/history/twentieth-century-regional-history>
19. World History Archives / Архів всесвітньої історії URL:
<http://www.hartford-hwp.com/archives/>
20. XX wiek.PL: Portal historyczny Osrodka KARTA / XX WIEK.PL: Історичний портал Центру «KARTA» URL: <http://www.xxwiek.pl/>
21. Історичні портали. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=S&I21DBN=INAV&P21DBN=INAV&S21FMT=brief_inav&S21ALL=%28%3C.%3ETYP%3D01%3C.%3E%29&S21SRW=nm&S21SRD=UP&S21STN=1&S21REF=15&S21CNR=10

5.4. Основні поняття і терміни

Абстракціонізм – модерністська течія в образотворчому мистецтві XX ст., що принципово відкидала зображення реальних предметів і явищ.

Авангардизм – умовне найменування низки течій в мистецтві XX ст., для яких характерне прагнення до докорінного оновлення художньої практики, розрив її з усталеними принципами і традиціями.

Авторитарність – антидемократична система, режим державної політичної влади, зазвичай у сполученні з різноманітного роду елементами особистої диктатури.

Агресія – незаконне застосування збройної сили державою проти іншої, що порушує її суверенітет, територіальну цілісність, позбавляє політичної незалежності.

Адміністративно-командна система – антидемократична ієрархічно організована система управління суспільством, ґрунтована на адміністративних засобах; система бюрократичного централізму.

Анархізм – суспільно-політична течія, що закликає до повної відмови від усіх форм держави.

Анархо-синдикалізм – течія в робітничому русі, що визнає профспілки (синдикати) вищою формою організації трудящих і перебуває під впливом анархізму.

Анексія – насильницьке приєднання, загарбання або утримання однією державою території або частини території іншої.

Антиклерикалізм – система поглядів, суспільний рух, спрямований на звільнення політичного і духовного життя від влади релігії і церкви.

Антисемітизм – одна з форм расового шовінізму, що полягає у ворожому ставленні до євреїв.

Аншлюс – назва політики насильницького включення Австрії до складу Німеччини.

Гегемонізм – зовнішня політика, ґрунтована на прагненні до гегемонії, до світового панування, диктату над іншими країнами і народами.

Геноцид – повне або часткове знищення якоїсь національної, етнічної, расової або релігійної групи населення в мирний або воєнний час.

Девальвація – офіційне зниження курсу національної валюти по відношенню до валют інших країн або міжнародних грошових одиниць.

Демілітаризація – роззброєння, ліквідація згідно з міжнародним договором військових споруд і укріплень на певній території, а також заборона мати націй військову промисловість, розміщувати збройні сили.

Денонсування – повідомлення однією державою іншій про припинення дії укладеного між ними договору, зроблене у порядку і в терміни, в ньому передбачені.

Диктатури – нічим не обмежена влада особи, класу в державі, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим.

Дискримінація – зумисне обмеження прав і законних інтересів одних осіб, соціальних груп порівняно з іншими.

Експансія – розширення, розповсюдження сфери впливу, панування в різних областях, в тому числі за допомогою дипломатичного тиску і збройного вторгнення.

Екстремізм – прихильність до крайніх поглядів, заходів.

Ембарго – заборона державою ввезення до своєї країни або вивезення з неї до якоїсь країни товарів, послуг, валютних та інших цінностей, засіб міжнародного тиску, примусу.

Ізоляціонізм – ідея незалучення США до справ інших країн, розташованих поза Американським континентом.

Інвестиції – довгострокові вкладення, розміщення капіталу в якомусь виробничому підприємстві, справі.

Інфляція – знецінення грошей, супроводжуване зростанням цін на товари, падіння реальної заробітної плати, зниженням купівельної спроможності внаслідок дефіциту державного бюджету.

Клерикалізм – система поглядів, суспільно-політична течія, що прагне посилення ролі церкви в політичному і духовному житті суспільства і здійснює свою діяльність засобами політичних партій, що перебувають при владі в ряді країн світу.

Коаліційний уряд – уряд, складений з представників різноманітних партій, суспільних організацій на основі договору між ними.

Колабораціоністи – особи, що співробітничали з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час Другої світової війни.

Консерватизм – течія суспільної думки і політична практика, що обстоюють старе, те, що надійно себе зарекомендувало; нерідко вороже новому.

Концесія – договір, угода про передачу до експлуатації на певних умовах належних державі ділянок землі, покладів корисних копалин, підприємств великим національним або зарубіжним монополіям.

Корпоративізм – вид соціальної організації суспільства, що характеризується наявністю жорсткої ієрархічної системи влади, в якій здержавлені корпорації, що об'єднують робітників і підприємців за галузевою ознакою, тримають під контролем інститути громадянського суспільства.

Креоли – нащадки іспанських і португальських поселенців у Латинській Америці.

Кубізм – авангардистська формалістична течія в європейському образотворчому мистецтві початку XX ст., прагнучи виявити геометричну структуру об'єму, кубісти розкладали предмет на плоскі грані або вподоблювали його найпростішим тілам; кулі, конусу, кубу.

Латифундії – велике земельне володіння, маєток.

Ленд-ліз – система передачі США у позику або в оренду озброєння, боєприпасів, продовольства або інших матеріальних ресурсів країнам антигітлерівської коаліції в період Другої світової війни.

Ліга Націй – міжнародна організація співробітництва між державами і народами (1919–1946 рр.), попередниця ООН.

Локаут – одночасне закриття підприємств їхніми власниками і масове звільнення робітників та службовців, щоб примусити їх відмовитися від вимог і страйків.

Мандатні (підмандатні) території – загальна назва колишніх колоній Німеччини та деяких володінь Туреччини, що перейшли після Першої світової війни (за мандатом Ліги Націй) під управління країн - переможниць.

Меджліс – назва вищого законодавчого органу в низці мусульманських країн.

Метиси – нащадки шлюбів європейців з індіанцями в Латинській Америці.

Мілітаризація – розповсюдження законів воєнного часу, військової дисципліни на цивільні галузі народного господарства, економіку.

Міністр без портфеля – член уряду, який не очолює безпосередньо міністерство або інший центральний орган державного управління.

Модернізм – загальне найменування напрямів у мистецтві та літературі кін. XIX – поч. XX ст. (абстракціонізм, кубізм, дадаїзм, експресіонізм), що відбивають у цілому розрив з реалістичною класичною традицією.

Мулати – нащадки змішаного шлюбу білих (європейської раси) і негрів.

Націоналізм – психологія, ідеологія і політика в національному питанні, ґрунтовані на визнанні пріоритету національного чинника в суспільному розвитку, перебільшена оцінка значення і ролі власної народності, нації, аж до ідеї національної винятковості і вищості.

Олігархія – політичний і економічний режим, панування, правління невеликої групи, а також сама така група.

Опозиція – партія, група, що виступає проти більшості, панівної думки в політиці, провадить політику протидії.

Опортунізм – пристосуванство, ухидництво, співробітництво, компроміс з ворогом.

Парафування – попереднє підписання міжнародного договору ініціалами осіб, які брали участь у його розробці.

Пацифізм – антивоєнний миротворчий рух, що виступає проти будь-яких війн, незалежно від їхнього характеру і мети.

Пеон – селянин, сільськогосподарський робітник, перетворений внаслідок кабальної залежності від поміщика на боргового раба.

Плебісцит – один з видів всенародного обговорення, опитування; в міжнародних відносинах визначення державної приналежності всієї або частини спірної території на основі волевиявлення населення шляхом всенародного голосування.

Протекціонізм – економічна політика держави, спрямована на захист власної економіки від іноземної конкуренції.

«П'ята колона» – назва ворожої таємної агентури, що використовується для розкладання тилу тієї або іншої країни.

Расизм – сукупність антинаукових концепцій, основу яких складають положення про фізичну і психічну нерівноцінність людських рас, що поділяються згідно з цим на «вищі» і «нижчі», над якими перші нібито повинні панувати.

Ратифікація – затвердження органами верховної законодавчої влади держави міжнародного договору (укладеного повноважними представниками сторін, що домовляються), що надає договору юридичну силу.

Реалізм – напрям у літературі та мистецтві, що ставить основною метою правдиве, об'єктивне відображення дійсності.

Репарація – вид матеріальної міжнародно-правової відповідальності, що полягає у відшкодуванні завданих збитків від агресії державою (що скоїла агресію) державі, що зазнала нападу.

Реформізм – опортуністична течія в робітничому русі, що ставить своїм завданням здійснення соціальних змін шляхом реформ, які не порушують основ капіталістичного ладу.

Сальдо – в зовнішньоторговельних відносинах різниця між сумою експорту та імпорту або сумою вимог, зобов'язань.

Санация – засіб впливу (економічна, фінансова, військова) проти держав, установи т. п., а також визначення норм і правил.

Сателіт – формально незалежна країна, фактично цілковито підлегла великій державі.

Сепаратний мир – мирний договір, укладений із супротивником однією з країн, що входять до воюючої коаліції, без відома або згоди союзників.

Синдикалізм – опортуністична течія в робітничому русі, прибічники якої відкидають участь профспілок у політичній боротьбі, політичну партію робітничого класу і диктатуру пролетаріату, розглядають економічну боротьбу як єдиний шлях до соціалізму, за якого синдикати (профспілки) повинні управляти власним виробництвом.

Сюрреалізм – модерністський напрям у мистецтві ХХ ст., що проголосив джерелом сферу підсвідомості, а засобом – розрив логічних зв'язків, заміненіх суб'єктивними асоціаціями.

Унітаризм – державний устрій, що характеризується централізованим керівництвом адміністративно-територіальними одиницями і відсутністю відокремлених (самостійних) державних утворень.

Фашизм – політична течія крайньої реакції, що виникла в 20-х роках; за формою влади – відверта терористична диктатуру, що використовує насильництво, політику терористичних загарбань у прагненні світового панування.

Футуризм – авангардистський напрям в європейському мистецтві 10-20-х рр., що відкидав традиційну культуру і намагався створити основи нового стилю («Мистецтво майбутнього»).

Центризм – політична позиція, проміжне, середнє положення між крайніми політичними платформами, поглядами.

Четник – учасник партизанського руху, член збройного формування, загону (чета) в Югославії.

Шовінізм – агресивна форма націоналізму, проповідь національної винятковості, протиставлення інтересів однієї нації інтересам іншої, розпалювання національної ворожнечі й ненависті.

5.6. Документи

Чотирнадцять пунктів президента Вудро Вільсона, 8 січня 1918 р.

Нашим бажанням і метою буде те, щоб процеси миру, коли вони розпочнуться, були абсолютно відкритими і щоб вони включали і не дозволяли відтепер жодних таємних порозумінь будь-якого роду. День завоювань і звеличень минув; Так само є день таємних угод, укладених в інтересах окремих урядів і, ймовірно, в якийсь неочікуваний момент порушить мир у світі. Саме цей щасливий факт, очевидний тепер для погляду кожної громадської людини, чийі думки ще не затримуються в мертвій і минулій епосі, дає можливість кожній нації, чийі цілі узгоджуються зі справедливістю і миром у всьому світі, ні в будь-який інший час не виявляти тих цілей, які вона має на увазі.

Ми вступили в цю війну, тому що відбулися порушення права, які зворушили нас до краю і зробили неможливим життя нашого народу, якщо воно не буде виправлене, а світ не буде раз і назавжди захищений від їх повторення. Тому те, що ми вимагаємо в цій війні, не є чимось особливим для нас самих. Вона полягає в тому, щоб світ став придатним і безпечним для життя; і особливо щоб вона була безпечною для кожної миролюбної нації, яка, подібно до нашої, бажає жити своїм власним життям, визначати свої власні інститути, бути впевненою в справедливості і чесному поведженні з іншими народами світу проти сили і егоїстичної агресії. Усі народи світу фактично є партнерами в цьому інтересі, і ми зі свого боку дуже ясно бачимо, що якщо не буде справедливості по відношенню до інших, то не буде зроблено і нам. Отже, програма миру в усьому світі є нашою програмою; І ця програма, єдина можлива програма, як ми її бачимо, така:

I. Відкриті пакти про мир, відкрито досягнуті, після яких не буде ніяких приватних міжнародних домовленостей, але дипломатія повинна завжди відбуватися відверто і на очах у громадськості.

II. Абсолютна свобода судноплавства на морях, поза територіальними водами, як у мирний, так і у воєнний час, за винятком випадків, коли моря можуть бути повністю або частково закриті міжнародними діями щодо забезпечення виконання міжнародних пактів.

III. Усунення, наскільки це можливо, всіх економічних бар'єрів і встановлення рівних умов торгівлі між усіма країнами, які погодилися з миром і взяли на себе зобов'язання для його підтримання.

IV. Надані і прийняті адекватні гарантії того, що національні озброєння будуть скорочені до найнижчого рівня, що відповідає національній безпеці.

V. Вільне, неупереджене і абсолютно неупереджене врегулювання всіх колоніальних претензій, засноване на строгому дотриманні принципу, згідно з

яким при вирішенні всіх таких питань суверенітету інтереси зацікавлених народів повинні мати рівну вагу з справедливими вимогами уряду, титул якого повинен бути визначений.

VI. Евакуація всієї російської території і таке врегулювання всіх питань, що стосуються Росії, яке забезпечить найкраще і найвільніше співробітництво інших націй світу в забезпеченні для неї безперешкодної і безсоромної можливості самостійного визначення її власного політичного розвитку і національної політики і забезпечить їй щирий прийом у суспільство вільних націй під установами за її власним вибором; і, більш ніж бажана, допомога також усілякого роду, якої вона може потребувати і може сама бажати. Поводження з Росією з боку її братніх народів у найближчі місяці стане кислотним випробуванням їхньої доброї волі, їхнього розуміння її потреб на відміну від їхніх власних інтересів, а також їхнього розумного та безкорисливого співчуття.

VII. Бельгія, з чим погодиться весь світ, повинна бути евакуйована і відновлена, без будь-яких спроб обмежити суверенітет, яким вона користується спільно з усіма іншими вільними націями. Ніякий інший окремих акт не послужить відновленню довіри народів до законів, які вони самі встановили і визначили для уряду своїх відносин один з одним. Без цього цілющого акту назавжди буде порушена вся структура і чинність міжнародного права.

VIII. Вся французька територія повинна бути звільнена, а захоплені частини повернуті, і кривда, заподіяна Франції Пруссією в 1871 році в справі Ельзасу і Лотарингії, яка порушувала мир у всьому світі протягом майже п'ятдесяти років, повинна бути виправлена, щоб мир знову міг бути забезпечений в інтересах всіх.

IX. Коригування кордонів Італії повинно відбуватися по чітко впізнаваним лініям національності.

X. Народам Австро-Угорщини, місце яких серед націй ми хочемо бачити захищеним і гарантованим, повинна бути надана найвільніша можливість автономного розвитку.

XI. Румунія, Сербія і Чорногорія повинні бути евакуйовані; відновлено окуповані території; Сербії надався вільний і безпечний доступ до моря; і відносини кількох балканських держав одна з одною, визначені дружніми порадами за історично встановленими лініями вірності та національності; а також мають бути укладені міжнародні гарантії політичної та економічної незалежності та територіальної цілісності кількох балканських держав.

XII. Турецькій частині нинішньої Османської імперії повинен бути гарантований надійний суверенітет, але іншим національностям, які зараз перебувають під турецьким пануванням, повинна бути гарантована безсумнівна безпека життя і абсолютно необмежена можливість автономного

розвитку, а Дарданелли повинні бути назавжди відкриті як вільний прохід для кораблів і торгівлі всіх націй під міжнародні гарантії.

XIII. Повинна бути створена незалежна польська держава, яка повинна включати території, населені безперечно польським населенням, якій повинен бути гарантований вільний і безпечний доступ до моря, і чия політична та економічна незалежність і територіальна цілісність повинні бути гарантовані міжнародним договором.

XIV. Загальне об'єднання націй повинно бути утворене за спеціальними пактами з метою надання взаємних гарантій політичної незалежності і територіальної цілісності як великим, так і малим державам.

У зв'язку з цими суттєвими виправленнями зла і твердженнями про правоту ми відчуваємо себе близькими партнерами всіх урядів і народів, об'єднаних разом проти імперіалістів. Ми не можемо бути розділені за інтересами або розділені за цілями. Ми стоїмо разом до кінця.

За такі домовленості і завіти ми готові боротися і продовжувати боротьбу, поки вони не будуть досягнуті; Але тільки тому, що ми бажаємо права на перемогу і бажаємо справедливого і стабільного миру, який може бути забезпечений лише шляхом усунення головних провокацій до війни, які ця програма усуває. Ми не заздriamo величі Німеччини, і в цій програмі немає нічого, що могло б її погіршити. Ми не засуджуємо її за жодні досягнення чи відзнаку в освіченості чи тихоокеанському підприємстві, які зробили її рекорд дуже яскравим і дуже завидним. Ми не бажаємо завдати їй шкоди або будь-яким чином заблокувати її законний вплив або владу. Ми не бажаємо боротися з нею ні зброєю, ні ворожими торговельними угодами, якщо вона готова об'єднатися з нами та іншими миролюбними націями світу в угодах справедливості, закону і чесних відносин. Ми бажаємо їй лише прийняти місце рівності між народами світу – новий світ, в якому ми тепер живемо, – замість місця панування.

Чотирнадцять пунктів президента Вудро Вільсона, 8 січня 1918 р.: *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp

Брест-Литовський мирний договір, 3 березня 1918 р.

Стаття 1.

Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з одного боку і Росія з іншого заявляють, що умови війни між ними припинилися. Вони вирішили жити в мирі та злагоді в майбутньому.

Стаття 2.

Договірні сторони утримуватимуться від будь-якої агітації або пропаганди проти урядів або всіх державних і військових установ іншої сторони. Оскільки це зобов'язання стосується і Росії, воно зачіпає і території, окуповані державами Четверного союзу.

Стаття 3.

Території, що лежать на захід від лінії, визначеної договірними державами, і які раніше належали Росії, більше не будуть перебувати під її суверенітетом. Визначена лінія позначена на доданій карті (Додаток I), яка є важливою частиною цього мирного договору. (3) Точне розташування цієї лінії буде встановлено німецько-російською комісією.

Щодо зазначених територій жодні зобов'язання перед Росією не повинні розглядатися як такі, що випливають з їх колишньої належності цій країні.

Росія відмовляється від будь-якого втручання у внутрішні справи зазначених територій. Німеччина та Австро-Угорщина мають намір визначити подальшу долю зазначених територій за згодою їх мешканців.

Стаття 4.

Німеччина готова, як тільки буде встановлено загальний мир і повністю відбудеться російська мобілізація, звільнити території, що лежать на схід від лінії, зазначеної в частині 1 статті 3, якщо стаття 6 не передбачає іншого.

Росія зробить все можливе, щоб провінції східної Анатолії були негайно евакуйовані та повернуті до Туреччини.

Також без зволікань від російських військ будуть зачищені території Ардахану, Карса та Батума. Росія не втручатиметься в нову організацію внутрішніх юридичних і міжнародно-правових відносин таких територій, але дозволить населенню цих територій встановлювати нові уряди за погодженням із сусідніми державами, насамперед з Туреччиною.

Стаття 5.

Росія без зволікань приступить до демобілізації своєї армії, включаючи ті армійські частини, які нещодавно були сформовані її нинішнім урядом.

Більше того, Росія або введе свої військові кораблі в російські порти і триматиме їх там до укладення загального миру, або відразу роззброїть. Військові кораблі країн, що перебувають у стані війни з Четверним союзом, тією мірою, якою такі військові кораблі належать до сфери російського суверенітету, повинні розглядатися як російські військові кораблі.

Заборонна зона Північного Льодовитого океану залишається в силі до укладення загального миру У Балтійському морі і тих частинах Чорного моря, які перебувають під владою Росії, необхідно негайно розпочати розмінування оборони. Торговельне судноплавство в цих морських регіонах є вільним і має відновитися негайно. Змішані комісії повинні бути створені з метою вироблення більш стислих правил і особливо з метою публікації загальної

інформації щодо безпечних курсів плавання торгових суден. Такі траси завжди повинні бути вільними від плавучих мін.

Стаття 6.

Росія зобов'язується негайно укласти мир з Українською Народною Республікою і визнати мирний договір між державою і державами Четверного союзу. Територія України має бути негайно очищена від російських військ і від російської Червоної гвардії. Росія припиняє будь-яку агітацію чи пропаганду проти влади чи державних установ Української Народної Республіки.

Естонія та Лівонія також мають бути негайно очищені від російських військ та російської Червоної гвардії. Східна межа Естонії проходить в цілому по річці Нарва. Східна межа Лівонії, в загальному випадку, перетинає озера Чудь і Псков аж до південно-західного кута останнього, звідти проходить через озеро Лубан в напрямку Лівенгофа на Західній Двіні. Естонія і Лівонія будуть окуповані німецькою поліцією до тих пір, поки громадська безпека не буде забезпечена відповідними установами країни і поки не буде відновлено урядовий порядок. Росія негайно звільнить усіх заарештованих або депортованих мешканців Естонії та Лівонії та забезпечить безпечне повернення всіх депортованих естонців та лівонців.

Фінляндія та Аландські острови також без зволікань будуть очищені від російських військ та російської Червоногвардії та фінських портів російського флоту та російських військово-морських сил. У той час як лід унеможливорює транспортування військових кораблів до російських портів, на борту має залишатися лише обмежений екіпаж. Росія припиняє будь-яку агітацію чи пропаганду проти уряду чи державних установ Фінляндії.

Укріплення, побудовані на Аландських островах, повинні бути знесені при першій же можливості. Що стосується заборони зведення укріплень цих островів в майбутньому, а також питання про їх майбутнє взагалі у військовому відношенні і щодо технічної сторони судноплавства повинна бути укладена спеціальна угода між Німеччиною, Фінляндією, Росією і Швецією; Сторони погоджуються, що на прохання Німеччини інші країни, що межують з Балтійським морем, можуть бути залучені до участі у вищезазначеній угоді.

Стаття 7.

Беручи до уваги той факт, що Персія і Афганістан є вільними і незалежними країнами, договірні сторони зобов'язуються поважати політичну і економічну незалежність і територіальну недоторканність Персії і Афганістану.

Стаття 8.

Військовополоненим обох сторін дозволять повернутися додому. Регулювання питань у зв'язку з вищезазначеним буде предметом спеціальних договорів, зазначених у статті 12.

Стаття 9.

Договірні сторони взаємно відмовляються від усіх відшкодувань своїх витрат на війну, тобто від державних витрат на ведення війни, а також від будь-якого відшкодування воєнних втрат, тобто від таких втрат, які були завдані їм і їх громадянам в зоні війни в результаті військових дій, включаючи всі реквізиції, зроблені в країні противника.

Стаття 10.

Дипломатичні та консульські відносини між Договірними Сторонами відновлюються негайно після ратифікації мирного договору. Питання про допуск консулів обох сторін до вільного входу вирішуватиметься окремою угодою.

Стаття 11.

Економічні відносини між державами Четверного союзу і Росією регулюються рішеннями, що містяться в додатках II – V. Додаток II визначає відносини між Німеччиною і Росією, Додаток III – між Австро-Угорщиною і Росією, Додаток IV – Болгарія і Росія і Додаток V – Туреччина і Росія.

Стаття 12.

Відновлення публічних і приватних правових відносин, обмін військовими і цивільними полоненими, питання про амністію, а також питання про торговельні судна, захоплені тією чи іншою стороною, будуть передбачені сепаратними договорами з Росією, які складають важливу частину справжнього мирного договору, і в міру можливості вступати в силу одночасно з останніми.

Стаття 13.

При тлумаченні цього договору автентичними текстами для відносин між Німеччиною і Росією повинні бути німецький і російський тексти, між Австро-Угорщиною і Росією – німецький, угорський і російський тексти, між Болгарією і Росією – болгарський і російський тексти, між Туреччиною і Росією – турецький і російський тексти.

Стаття 14.

Нинішній мирний договір має бути ратифікований. Обмін ратифікаційними документами має відбутися в Берліні якнайшвидше. Російський уряд зобов'язується протягом двох тижнів здійснити обмін ратифікаційними документами на прохання однієї з держав Четверного союзу. Мирний договір набирає чинності з моменту його ратифікації, якщо інше не передбачено відповідними статтями, додатками до нього або додатковими угодами до них.

На посвідчення цього повноважні представники власноручно підписали цей договір.

Вчинено в п'ятикратному вигляді, Брест Литовськ, 3 березня 1918 року.

Брест-Литовський мирний договір, 3 березня 1918 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext

Пакт Ліги Націй (Включаючи поправки, прийняті у грудні 1924 р.)

Високі договірні сторони, з метою сприяння міжнародному співробітництву та досягнення міжнародного миру і безпеки прийняттям на себе зобов'язань не вдаватися до війни, за приписом відкритих, справедливих і благородних відносин між націями, шляхом твердого утвердження розуміння міжнародного права як фактичного правила поведінки між урядами, та шляхом підтримання справедливості і скрупульозного дотримання всіх договірних зобов'язань у відносинах організованих народів один з одним, погодилися з цим Пактом Ліги Націй.

СТАТТЯ 1.

Першими членами Ліги Націй є ті з Країн, що підписали, які названі в Додатку до цього Пакту, а також ті з тих інших держав, названих у Додатку, які беззастережно приєднуються до цього Пакту. Таке приєднання здійснюється Декларацією, що подається на зберігання до Секретаріату протягом двох місяців після набуття чинності Пактом. Повідомлення про це надсилається всім іншим членам Ліги.

Будь-яка повністю самоврядна держава, домініон або колонія, не названі в Додатку, можуть стати членом Ліги, якщо її прийняття схвалено двома третинами Асамблеї, за умови, що вона надасть дієві гарантії свого щирого наміру дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань і прийме такі правила, які можуть бути встановлені Лігою щодо її збройних сил. військово-морських і військово-повітряних сил і озброєнь.

Будь-який член Ліги може, після повідомлення за два роки про свій намір зробити це, вийти з Ліги за умови, що всі його міжнародні зобов'язання і всі його зобов'язання за цим Пактом були виконані на момент його виходу.

СТАТТЯ 2.

Діяльність Ліги за цим Пактом здійснюється за посередництвом Асамблеї і Ради з постійним Секретаріатом.

СТАТТЯ 3.

Асамблея складається з представників членів Ліги.

Асамблея збирається через визначені проміжки часу і час від часу, якщо цього вимагає випадок, у Резиденції Ліги або в такому іншому місці, яке може бути прийнято рішенням.

Асамблея може займатися на своїх засіданнях з будь-яких питань, що входять до сфери діяльності Ліги або зачіпають мир у всьому світі. На

засіданнях Асамблеї кожен член Ліги має один голос і може мати не більше трьох представників.

СТАТТЯ 4.

Рада складається з представників основних союзних і асоційованих держав, а також представників чотирьох інших членів Ліги. Ці чотири члени Ліги обираються Асамблеєю час від часу на її розсуд. До призначення представників чотирьох членів Ліги, вперше обраних Асамблеєю, представники Бельгії, Бразилії, Іспанії та Греції є членами Ради.

За згодою більшості Асамблеї Рада може призначати додаткових членів Ліги, представники яких завжди є членами Ради; Рада, за аналогічним схваленням, може збільшити кількість членів Ліги, які будуть обрані Асамблеєю для представництва в Раді.

Рада збирається час від часу, якщо цього вимагає випадок, і не рідше одного разу на рік, в Резиденції Ліги або в такому іншому місці, яке може бути вирішене.

Рада може займатися на своїх засіданнях з будь-якого питання, що входить до сфери діяльності Ліги або зачіпає мир у всьому світі.

Будь-якому члену Ліги, не представленому в Раді, пропонується направити представника для засідання в якості члена на будь-якому засіданні Ради під час розгляду питань, що особливо зачіпають інтереси цього члена Ліги.

На засіданнях Ради кожен член Ліги, представлений у Раді, має один голос і може мати не більше одного представника.

СТАТТЯ 5.

За винятком випадків, коли інше прямо передбачено цим Пактом або умовами цього Договору, рішення на будь-якому засіданні Асамблеї або Ради вимагають згоди всіх членів Ліги, представлених на засіданні.

Всі питання процедури на засіданнях Асамблеї або Ради, включаючи призначення Комітетів для розслідування конкретних питань, регулюються Асамблеєю або Радою і можуть вирішуватися більшістю членів Ліги, представлених на засіданні.

Перше засідання Асамблеї і перше засідання Ради скликаються Президентом Сполучених Штатів Америки.

СТАТТЯ 6.

Постійний Секретаріат засновується в Резиденції Ліги. Секретаріат складається з Генерального секретаря та таких секретарів і співробітників, які можуть бути потрібні.

Першим Генеральним секретарем є особа, зазначена в Додатку; після цього Генеральний секретар призначається Радою за згодою більшості Асамблеї.

Секретарі та працівники Секретаріату призначаються Генеральним секретарем за погодженням з Радою.

Генеральний секретар діє в цій якості на всіх засіданнях Асамблеї і Ради.

Витрати Ліги несуть Члени Ліги в пропорції, визначеній Асамблеєю.

СТАТТЯ 7.

Резиденція Ліги заснована в Женеві.

Рада може в будь-який час прийняти рішення про те, що Резиденція Ліги повинна бути заснована в іншому місці.

Всі посади в рамках Ліги або у зв'язку з нею, включаючи Секретаріат, відкриті в рівній мірі як для чоловіків, так і для жінок.

Представники членів Ліги та офіційні особи Ліги, коли вони зайняті справами Ліги, користуються дипломатичними привілеями та імунітетами.

Будівлі та інше майно, зайняте Лігою або її посадовими особами або представниками, які присутні на її засіданнях, є недоторканими.

СТАТТЯ 8.

Члени Ліги визнають, що підтримання миру вимагає скорочення національних озброєнь до найнижчого рівня, що відповідає національній безпеці, і забезпечення виконання спільними діями міжнародних зобов'язань.

Рада, беручи до уваги географічне положення і обставини кожної держави, формулює плани такого скорочення для розгляду і дій декількох урядів. Такі плани підлягають перегляду та перегляду не рідше ніж кожні десять років.

Після того як ці плани будуть прийняті декількома урядами, встановлені в них ліміти озброєнь не повинні бути перевищені без згоди Ради.

Члени Ліги згодні з тим, що виробництво приватним підприємством боеприпасів і знарядь війни викликає серйозні заперечення. Рада консультує, як можна запобігти згубним наслідкам, що супроводжують таке виробництво, приділяючи належну увагу потребам тих членів Ліги, які не в змозі виробляти військові боеприпаси і знаряддя, необхідні для їх безпеки.

Члени Ліги зобов'язуються обмінюватися повною і відвертою інформацією про масштаби своїх озброєнь, їх військових, військово-морських і повітряних програмах і про стан тих галузей промисловості, які можуть бути пристосовані до воєнних цілей.

СТАТТЯ 9.

Створюється постійна Комісія для надання консультацій Раді з питань виконання положень статей 1 і 8, а також з військових, військово-морських і повітряних питань в цілому.

СТАТТЯ 10.

Члени Ліги зобов'язуються поважати і зберігати від зовнішньої агресії територіальну цілісність і існуючу політичну незалежність всіх членів Ліги. У випадку будь-якої такої агресії або у випадку будь-якої загрози чи небезпеки такої агресії Рада надає рекомендації щодо засобів, за допомогою яких це зобов'язання має бути виконане.

СТАТТЯ 11.

Будь-яка війна або загроза війни, незалежно від того, чи зачіпають вони безпосередньо будь-якого з членів Ліги, чи ні, цим оголошуються питанням, що викликає занепокоєння всієї Ліги, і Ліга вживає будь-яких заходів, які можуть бути визнані розумними і ефективними для захисту миру націй. У разі виникнення будь-якої такої надзвичайної ситуації Генеральний секретар на прохання будь-якого члена Ліги негайно скликає засідання Ради.

Проголошується також дружнім правом кожного члена Ліги доводити до відома Асамблеї або Ради будь-які обставини, що впливають на міжнародні відносини і які загрожують порушити міжнародний мир або добре взаєморозуміння між націями, від якого залежить мир.

СТАТТЯ 12.

Члени Ліги погоджуються, що в разі виникнення між ними будь-якого спору, який може призвести до розриву, вони передадуть справу або на розгляд арбітражу, або на судове врегулювання, або на розгляд Ради, і вони в жодному разі не погоджуються вдаватися до війни раніше ніж через три місяці після винесення рішення арбітрами або судового рішення. або звіт Ради. У будь-якому випадку, згідно з цією статтею, рішення арбітрів або судові рішення повинні бути прийняті протягом розумного строку, а звіт Ради повинен бути зроблений протягом шести місяців після подання спору.

СТАТТЯ 13.

Члени Ліги погоджуються, що кожного разу, коли між ними виникне будь-який спір, який вони визнають придатним для передачі на розгляд арбітражу або судового врегулювання і який не може бути задовільно врегульований дипломатичним шляхом, вони передадуть весь предмет на розгляд арбітражу або судового врегулювання.

Спори щодо тлумачення договору, щодо будь-якого питання міжнародного права, щодо існування будь-якого факту, який, якби він був встановлений, становив би порушення будь-якого міжнародного зобов'язання, або щодо обсягу та характеру відшкодування, що має бути здійснене за будь-яке таке порушення, оголошуються одними з тих, які загалом підходять для передачі на розгляд арбітражу або судового врегулювання.

Для розгляду будь-якого такого спору судом, до якого передається справа, є Постійна палата міжнародного правосуддя, створена відповідно до статті 14, або будь-який трибунал, узгоджений сторонами спору або передбачений будь-якою конвенцією, що існує між ними.

Члени Ліги погоджуються, що вони будуть цілком сумлінно виконувати будь-яку нагороду або рішення, які можуть бути винесені, і що вони не будуть вдаватися до війни проти члена Ліги, який його дотримується. У випадку будь-якого невиконання такого рішення або рішення Рада пропонує кроки, які слід вжити для введення його в дію.

СТАТТЯ 14.

Рада розробляє і подає членам Ліги для прийняття плани створення Постійної палати міжнародного правосуддя. Суд має компетенцію розглядати і вирішувати будь-який спір міжнародного характеру, який сторони цього права виносять на його розгляд. Суд також може дати консультативний висновок з будь-якого спору або питання, переданого йому Радою або Асамблеєю.

СТАТТЯ 15.

Якщо між членами Ліги виникне будь-який спір, який може призвести до розриву, який не передається на розгляд арбітражу або судового врегулювання відповідно до статті 13, члени Ліги погоджуються, що вони передадуть це питання на розгляд Ради. Будь-яка сторона спору може здійснити таке подання, повідомивши про існування спору Генерального секретаря, який зробить все необхідне для його повного розслідування і розгляду.

З цією метою сторони спору якнайшвидше повідомлять Генеральному секретарю виклад своєї справи з усіма відповідними фактами і документами, а Рада може негайно розпорядитися про їх публікацію.

Рада докладає зусиль для врегулювання спору, і якщо такі зусилля увінчуються успіхом, заява оприлюднюється з такими фактами та поясненнями щодо спору та умов його врегулювання, які Рада може вважати доцільними.

Якщо спір не буде вирішено таким чином, Рада одностайно або більшістю голосів складає і публікує доповідь, що містить виклад фактів спору і рекомендації, які вважаються справедливими і належними у зв'язку з ним.

Будь-який член Ліги, представлений у Раді, може оприлюднити виклад фактів спору та своїх висновків з цього приводу.

Якщо доповідь Ради одностайно згодна з її членами, крім представників однієї або декількох сторін спору, члени Ліги погоджуються, що вони не вступатимуть у війну з будь-якою стороною спору, яка відповідає рекомендаціям доповіді.

Якщо Рада не зможе дійти висновку, з яким одностайно погодилися її члени, крім представників однієї або декількох сторін спору, члени Ліги залишають за собою право вжити таких заходів, які вони вважатимуть необхідними для підтримки права і справедливості.

Якщо спір між сторонами висунутий однією з них і буде визнаний Радою таким, що виник з питання, яке за міжнародним правом належить виключно до внутрішньої юрисдикції цієї сторони, Рада повідомляє про це і не дає жодних рекомендацій щодо його врегулювання.

Рада може в будь-якому випадку, згідно з цією статтею, передати спір на розгляд Асамблеї. Таким чином спір передається на вимогу будь-якої зі сторін спору за умови, що таке прохання буде зроблено протягом чотирнадцяти днів після подання спору на розгляд Ради.

У будь-якому випадку, переданий на розгляд Асамблеї, всі положення цієї статті та статті 12, що стосуються дій та повноважень Ради, застосовуються до дій та повноважень Асамблеї за умови, що доповідь, зроблена Асамблеєю, якщо вона погоджена представниками тих членів Ліги, які представлені в Раді, та більшості інших членів Ліги, виключні в кожному випадку Представників сторін спору, мають таку ж силу, як і доповідь Ради, схвалена всіма її членами, крім представників однієї або декількох сторін спору.

СТАТТЯ 16.

Якщо будь-який член Ліги вдається до війни, нехтуючи своїми зобов'язаннями за статтями 12, 13 або 15, він *ipso facto* вважається таким, що вчинив акт війни проти всіх інших членів Ліги, які цим зобов'язуються негайно піддати його розриву всіх торговельних або фінансових відносин, заборона будь-яких зносин між їхніми громадянами та громадянами держави, що порушує угоду, а також запобігання будь-яким фінансовим, комерційним або особистим зносином між громадянами держави, що порушує угоду, та громадянами будь-якої іншої держави, незалежно від того, чи є вони членами Ліги чи ні.

У такому випадку обов'язком Ради є рекомендація кільком зацікавленим урядам, які ефективні військові, морські або військово-повітряні сили члени Ліги повинні окремо вносити в збройні сили для захисту угод Ліги.

Члени Ліги погоджуються, крім того, що вони будуть взаємно підтримувати один одного у фінансових і економічних заходах, які вживаються відповідно до цієї статті, з метою мінімізації втрат і незручностей, що випливають з вищезазначених заходів, і що вони будуть взаємно підтримувати один одного в опорі будь-яким спеціальним заходам, спрямованим на одного з них з боку держави, що порушує угоду, і що вони зроблять необхідні кроки для того, щоб дозволити прохід через свою територію збройним силам будь-якого з членів Ліги, які співпрацюють для захисту угод Ліги.

Будь-який член Ліги, який порушив будь-який договір Ліги, може бути оголошений таким, що більше не є членом Ліги, голосуванням Ради, схваленим представниками всіх інших членів Ліги, представлених на ній.

СТАТТЯ 17.

У разі виникнення спору між членом Ліги і державою, яка не є членом Ліги, або між державами, які не є членами Ліги, державі або державам, які не є членами Ліги, пропонується прийняти зобов'язання членства в Лізі для цілей такого спору, на таких умовах, які Рада може вважати справедливими. Якщо таке запрошення приймається, положення статей 12 – 16 включно застосовуються з такими змінами, які Рада може вважати необхідними.

Отримавши таке запрошення, Рада негайно розпочинає розслідування обставин спору і рекомендує такі дії, які можуть здатися найкращими і найбільш ефективними за даних обставин.

Якщо держава, запрошена таким чином, відмовляється прийняти зобов'язання членства в Лізі для цілей такого спору і вдається до війни проти члена Ліги, положення статті 16 застосовуються проти держави, яка вживає таких заходів.

Якщо обидві сторони спору, будучи запрошеними таким чином, відмовляються прийняти зобов'язання членства в Лізі для цілей такого спору, Рада може вжити таких заходів і дати такі рекомендації, які запобігатимуть ворожнечі і призведуть до врегулювання спору.

СТАТТЯ 18.

Будь-який договір або міжнародне зобов'язання, укладене в подальшому будь-яким членом Ліги, негайно реєструється в Секретаріаті і якнайшвидше публікується ним. Жоден такий договір або міжнародне зобов'язання не є обов'язковими, доки вони не будуть зареєстровані таким чином.

СТАТТЯ 19.

Асамблея може час від часу давати пораду щодо перегляду членами Ліги договорів, які стали незастосовними, і розгляду міжнародних умов, продовження яких може загрожувати миру в усьому світі.

СТАТТЯ 20.

Члени Ліги однастиною погоджуються з тим, що цей Пакт вважається таким, що скасовує всі зобов'язання або взаєморозуміння, які не відповідають умовам цього Пакту, і урочисто зобов'язуються, що в подальшому вони не будуть вступати в будь-які зобов'язання, несумісні з умовами цього Пакту.

У разі, якщо будь-який член Ліги, перш ніж стати членом Ліги, взяв на себе будь-які зобов'язання, несумісні з умовами цього Пакту, обов'язком такого члена є вжиття негайних заходів для забезпечення його звільнення від таких зобов'язань.

СТАТТЯ 21.

Ніщо в цьому Пакті не повинно розглядатися як таке, що впливає на дійсність міжнародних зобов'язань, таких як арбітражні договори або регіональні домовленості, як доктрина Монро, для забезпечення підтримання миру.

СТАТТЯ 22.

До тих колоній і територій, які в результаті останньої війни перестали перебувати під суверенітетом держав, що раніше ними керували, і які населені народами, ще не здатними самостійно стояти в напружених умовах сучасного світу, слід застосовувати принцип, згідно з яким добробут і розвиток таких народів утворюють священну довіру цивілізації і що гарантії для здійснення ця довіра має бути втілена в цьому Заповіті.

Найкращий спосіб практичного втілення цього принципу полягає в тому, що опіка над такими народами має бути доручена розвиненим націям, які в силу своїх ресурсів, досвіду або географічного положення можуть найкраще взяти

на себе цю відповідальність і які готові прийняти її, і що ця опіка повинна здійснюватися ними як обов'язковими особами від імені Ліги.

Характер мандата повинен відрізнятися в залежності від стадії розвитку народу, географічного положення території, її економічних умов та інших подібних обставин.

Деякі громади, що раніше належали до Турецької імперії, досягли такої стадії розвитку, коли їхнє існування як незалежних націй може бути тимчасово визнано за умови надання адміністративних порад та допомоги з боку Обов'язкової держави до того часу, поки вони не зможуть існувати самостійно. Побажання цих громад повинні бути основним фактором при виборі Обов'язкових.

Інші народи, особливо жителі Центральної Африки, перебувають на такій стадії, що Імператор повинен нести відповідальність за управління територією в умовах, які гарантуватимуть свободу совісті та віросповідання, за умови лише підтримання громадського порядку та моралі, заборони таких зловживань, як работоргівля, торгівля зброєю та алкогольними напоями, і запобігання створенню укріплень або військових і військово-морських баз і військовій підготовці тубільців для інших, крім поліцейських цілей, і оборони території, а також забезпечить рівні можливості для торгівлі і комерції інших членів Ліги.

Існують території, такі як Південно-Західна Африка і деякі з островів південної частини Тихого океану, які в силу нечисленності їх населення, або їх невеликих розмірів, або їх віддаленості від центрів цивілізації, або їх географічної суміжності з територією Мандатору, і інших обставин, можуть бути найкраще управлятися відповідно до законів Мандатіуму як невід'ємні частини її території. за умов дотримання вищезазначених гарантій в інтересах корінного населення.

У кожному випадку мандату Обов'язковий подає Раді щорічний звіт про територію, відведену під його обов'язок.

Ступінь повноважень, контролю або адміністрації, які повинні здійснюватися Обов'язковим, якщо вони не були попередньо узгоджені членами Ліги, повинні бути чітко визначені в кожному випадку Радою.

Створюється постійна Комісія для отримання та розгляду щорічних звітів Мандатів та надання консультацій Раді з усіх питань, пов'язаних з дотриманням мандатів.

СТАТТЯ 23.

З урахуванням і відповідно до положень міжнародних конвенцій, що існують або будуть узгоджені в майбутньому, члени Ліги:

а) докладатиме зусиль для забезпечення та підтримання справедливих і гуманних умов праці для чоловіків, жінок і дітей, як у своїх країнах, так і у всіх

країнах, з якими їх торговельні та промислові відносини розширювати, і з цією метою встановлюватиме та підтримуватиме необхідні міжнародні організації;

б) зобов'язується забезпечити справедливе поводження з корінними жителями території, що перебувають під їх контролем;

с) доручить Лізі загальний нагляд за виконання договорів про торгівлю жінками та дітей, а також торгівля опіумом та іншими небезпечними наркотиками;

д) доручить Лізі загальний нагляд за торгівлею в зброї та боєприпасів з країнами, в яких контроль за цим трафік необхідний в загальних інтересах;

(е) забезпечить безпеку та підтримання свободи повідомлень а також про транзит і справедливий режим для торгівлі всіх Члени Ліги. У зв'язку з цим особливі потреби Регіони, спустошені під час війни 1914-1918 рр., Народиться в Розум;

ф) докладатиме зусиль для вжиття заходів у питаннях, що становлять міжнародний інтерес для профілактика та боротьба з хворобами.

СТАТТЯ 24.

Під керівництво Ліги повинні бути передані всі міжнародні бюро, вже створені загальними договорами, якщо сторони таких договорів погодяться. Всі такі міжнародні бюро і всі комісії з регулювання питань, що становлять міжнародний інтерес, що будуть створені в майбутньому, будуть передані під керівництво Ліги.

З усіх питань, що становлять міжнародний інтерес і регулюються загальною конвенцією, але які не перебувають у віданні міжнародних бюро або комісій, Секретаріат Ліги, за згодою Ради і за бажанням сторін, збирає і розповсюджує всю відповідну інформацію і надає будь-яку іншу допомогу, яка може бути необхідною або бажаною.

Рада може включати в частину витрат Секретаріату витрати будь-якого бюро або комісії, які знаходяться під керівництвом Ліги.

СТАТТЯ 25.

Члени Ліги погоджуються заохочувати і сприяти створенню і співробітництву належним чином уповноважених добровільних національних організацій Червоного Хреста, метою яких є поліпшення здоров'я, профілактика захворювань і пом'якшення страждань в усьому світі.

СТАТТЯ 26.

Поправки до цього Пакту набувають чинності після їх ратифікації членами Ліги, представники яких складають Раду, і більшістю членів Ліги, представники яких складають Асамблею.

Жодні такі поправки не зобов'язують будь-якого члена Ліги, який висловлює свою незгоду з ними, але в цьому випадку він перестає бути членом Ліги.

Пакт Ліги Націй (Включаючи поправки, прийняті у грудні 1924 р.). *Проект Авалон* : документи з права, історії та дипломатії. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp

Рапалльський мирний договір, німецько-російська угода, 16 квітня 1922 р.

Уряд Німеччини в особі державного міністра Вальтера Ратенау та уряд Російської соціалістичної Федеративної Радянської Республіки в особі наркома М. Чичеріна погодили такі положення:

Стаття 1

Обидва уряди домовилися про те, що домовленості, досягнуті між Німецьким Рейхом і Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою щодо питань, що виникли в період війни між Німеччиною і Росією, повинні бути безумовно вирішені на такій основі:

а) Німецький Рейх і Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка взаємно погоджуються відмовитися від своїх вимог про відшкодування витрат, понесених у зв'язку з війною, а також про відшкодування збитків, які могли бути завдані їм і їхнім громадянам у зонах бойових дій внаслідок військових заходів, включно з усіма реквізиціями у ворожій країні. Обидві Сторони також погоджуються відмовитися від відшкодування будь-якої шкоди цивільному населенню, якої могли зазнати громадяни однієї Сторони внаслідок так званих виняткових воєнних заходів або внаслідок надзвичайних заходів, вжитих іншою Стороною.

б) Правові відносини з публічних і приватних питань, що виникають у зв'язку з воєнним станом, включаючи питання про поводження з торговельними суднами, що потрапили до рук будь-якої зі Сторін, вирішуються на основі взаємності.

с) Німеччина та Росія взаємно погоджуються відмовитися від своїх вимог щодо компенсації витрат, понесених будь-якою зі сторін від імені військовополонених. Крім того, Уряд Німеччини погоджується відмовитися від виплати компенсації за витрати, понесені ним від імені інтернованих у Німеччині військовослужбовців Червоної армії. Російський уряд погоджується відмовитися від повернення коштів від продажу в Німеччині військових магазинів, завезених до Німеччини інтернованими членами Червоної армії, згаданими вище.

Стаття 2

Німеччина відмовляється від усіх претензій проти Росії, які могли виникнути внаслідок застосування до теперішнього часу законів і заходів Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки до громадян

Німеччини або їх приватних прав і прав Німецького Рейху і земель, а також від претензій, які могли виникнути внаслідок будь-яких інших заходів, вжитих Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою або їх агентами проти німецьких громадян або приватних права за умови, що уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки не задовольнить вимоги про компенсацію аналогічного характеру, пред'явлені третьою стороною.

Стаття 3

Дипломатичні та консульські відносини між Німецьким Рейхом і Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою повинні бути негайно відновлені. Умови допуску Консулів обох Сторін визначаються за допомогою спеціальної угоди.

Стаття 4

Крім того, обидва уряди домовилися, що встановлення правового статусу громадян однієї Сторони, які проживають на території іншої Сторони, і загальне регулювання взаємних, торговельних та економічних відносин здійснюється за принципом найбільшого сприяння. Цей принцип, однак, не поширюється на привілеї та умови, які Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка може надати Радянській Республіці або будь-якій державі, яка в минулому входила до складу колишньої Російської імперії.

Стаття 5

Обидва уряди співпрацюватимуть у дусі взаємної доброї волі у задоволенні економічних потреб обох країн. У разі докорінного врегулювання вищезазначеного питання на міжнародній основі попередньо відбудеться обмін думками між двома урядами. Уряд Німеччини, отримавши недавно інформацію про запропоновані приватними фірмами угоди, заявляє про свою готовність надати всіляку підтримку цим домовленостям і сприяти їх здійсненню.

Стаття 6

Статті 1(b) і 4 цієї Угоди набувають чинності з дня ратифікації, а решта положень набувають чинності негайно.

Оригінальний текст зроблено в двох примірниках у Рапалло 16 квітня 1922 року

Підпис: Ратенау

Підпис: Чичерін

Рапалльський мирний договір, німецько-російська угода, 16 квітня 1922 р.
Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії.URL:
https://avalon.law.yale.edu/20th_century/rapallo_001.asp

**Берлінський мирний договір між Радянським Союзом і Німеччиною;
24 квітня 1926 р.**

Німецький уряд і уряд Союзу Соціалістичних Радянських Республік, бажаючи зробити все можливе для сприяння збереженню загального миру, і будучи переконаними в тому, що інтереси німецького народу і народів Уряду Союзу Соціалістичних Радянських Республік вимагають постійного і довірчого співробітництва, домовившись про зміцнення існуючих між ними дружніх відносин за допомогою спеціального Договору домовилися про такі положення:

Стаття 1

Відносини між Німеччиною і урядом Союзу Соціалістичних Радянських Республік і надалі будуються на основі Рапальського договору.

Уряд Німеччини і Уряд Союзу Соціалістичних Радянських Республік будуть підтримувати дружні контакти з метою досягнення взаєморозуміння з усіх політичних і економічних питань, що спільно стосуються їх двох країн.

Стаття 2

У разі, якщо одна з Договірних Сторін, незважаючи на її миролюбну позицію, зазнає нападу з боку однієї або декількох третіх держав, інша Договірна Сторона дотримуватиметься нейтралітету протягом усього часу конфлікту.

Стаття 3

Якщо в результаті конфлікту характеру, зазначеного в статті 2, або в той час, коли жодна з Договірних Сторін не бере участі у воєнних діях, між третіми державами утворюється коаліція з метою економічного або фінансового бойкоту будь-якої з Договірних Сторін, інша Договірна Сторона зобов'язується не дотримуватися такої коаліції.

Стаття 4

Цей Договір має бути ратифікований, а обмін ратифікаційними грамотами здійснюється в Берліні.

Він набирає чинності з дати обміну ратифікаційними грамотами і залишається чинним протягом п'яти років. Обидві Договірні Сторони завчасно до закінчення цього строку проводять наради щодо майбутнього розвитку їхніх політичних відносин.

З вірою в це повноважні представники підписали цей Договір.

Підпис: Герр Штреземанн

Підпис: М. Крестинський

Берлінський мирний договір між Радянським Союзом і Німеччиною; 24 квітня 1926 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/berlin_001.asp

**Женевські конвенції. Закони війни. Протокол про заборону
використання у війні задушливого газу та бактеріологічних методів
ведення війни, 8 лютого 1928 р.**

Повноважні представники, що підписалися нижче, від імені своїх відповідних урядів: беручи до уваги, що використання у війні задушливих, отруйних або інших газів, а також всіх аналогічних рідин, матеріалів або пристроїв було справедливо засуджено загальною думкою цивілізованого світу; і беручи до уваги, що заборона такого використання була проголошена в договорах, учасниками яких є більшість держав світу; і з метою, щоб ця заборона була загальновизнаною як частина міжнародного права, що зобов'язує однаково сумлінність і практику націй; оголосити:

Що Високі Договірні Сторони, оскільки вони ще не є сторонами договорів, що забороняють таке використання, приймають цю заборону, погоджуються поширити цю заборону на використання бактеріологічних методів ведення війни і погоджуються бути пов'язаними як між собою, відповідно до умов цієї декларації.

Високі Договірні Сторони докладають усіх зусиль, щоб спонукати інші держави приєднатися до цього Протоколу. Про таке приєднання буде повідомлено Уряд Французької Республіки, а останнім – всі підписанти і держави, що приєдналися, і набуде чинності з дати повідомлення Уряду Французької Республіки.

Цей Протокол, автентичність якого є англійською та французькою мовами, має бути ратифікована якнайшвидше. На ньому буде сьогоднішня дата.

Ратифікації цього Протоколу направляються Уряду Французької Республіки, який негайно повідомить про здачу на зберігання таку ратифікацію кожній з держав, що підписали Угоду і приєдналися.

Документи про ратифікацію та приєднання до цього Протоколу залишаться на зберігання в архіві Уряду Французької Республіки.

Цей Протокол набуває чинності для кожної держави, що її підписала, з дати здачі на зберігання її ратифікації, і з цього моменту кожна держава буде зобов'язана щодо інших держав, які вже здали на зберігання свої ратифікації.

На підтвердження чого Повноважні Представники підписали цей Протокол.

Вчинено в Женеві в єдиному екземплярі, сімнадцятого дня червня тисяча Дев'ятсот двадцять п'ять.

Женевські конвенції. Закони війни. Протокол про заборону використання у війні задушливого газу та бактеріологічних методів ведення війни, 8 лютого

1928 р. *Проект Авалон* : документи з права, історії та дипломатії. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/geneva01.asp

**Подальша кореспонденція з урядом Сполучених Штатів щодо
пропозиції Сполучених Штатів про відмову від війни. No1. Містера
Атертона до сера Остіна Чемберлена**

Посольство Сполучених Штатів, Лондон, 23 червня 1928 року.

Нагадаємо, що відповідно до домовленості, досягнутої між урядом Франції та урядом Сполучених Штатів, американські послы в Лондоні, Берліні, Римі та Токіо 18 квітня 1928 року передали урядам, до яких вони були відповідно акредитовані, текст початкової пропозиції М. Бріана від 20 червня, 1927 р., разом з копіями банкнот, якими згодом обмінялися Франція та; Сполучених Штатів Америки на предмет багатостороннього договору про відмову від війни. У той же час Уряд Сполучених Штатів також представив на розгляд попередній проект договору, що представляв у загальному вигляді форму договору, який він був готовий підписати, і запитав, чи в змозі уряди, до яких він звертається, дати позитивний розгляд цьому. Текст ідентичних нот від 18 квітня 1928 року і переданий разом з ними примірник проекту договору були також доведені до відома уряду Франції американським послом в Парижі.

Слід також нагадати, що 20 квітня 1928 року уряд Французької Республіки розповсюдив серед інших зацікавлених урядів, включаючи уряд Сполучених Штатів, альтернативний проект договору, і що в промові, яку він виголосив 28 квітня 1928 року перед Американським товариством міжнародного права, Державний секретар Сполучених Штатів повністю роз'яснив конструкцію, яку мій урядовий союз дав договору, запропонованому вона, посилаючись на шість основних міркувань, на яких наголосила Франція у своєму альтернативному проекті договору та попередній дипломатичній кореспонденції з моїм урядом:

1. Самооборона.

«В американському проекті антивоєнного договору немає нічого, що обмежувало б або якимось чином обмежувало б право на самооборону. Це право притаманне кожній суверенній державі і неявно закріплене в кожному договорі. Кожна нація вільна в будь-який час і незалежно від положень договору захищати свої території від нападу або вторгнення, і тільки вона має право вирішувати, чи вимагають обставини звернення до війни з метою самооборони. Якщо вона матиме добру справу, світ аплодуватиме, а не засуджуватиме її дії. Пряме визнання договором цього невід'ємного права, однак, породжує ті ж труднощі, з якими стикаються при будь-якій спробі дати визначення агресії. Це ідентичне питання, до якого підходять з іншого боку. У цьому відношенні жодне положення договору не може забезпечити природне

право на самооборону. Не в інтересах миру договір повинен передбачати юридичну концепцію самооборони, оскільки безсовісним надто легко підлаштувати події у відповідність до узгодженого визначення.

2. Угода про Лігу.

Пакт не накладає стверджувального основного обов'язку йти на війну. Обов'язок, якщо він є, є другорядним і виникає лише тоді, коли він свідомо приймається державою. Стаття 10 Пакту, наприклад, була витлумачена в резолюції, поданій на розгляд Четвертої Асамблеї, але не офіційно прийнятій через одне протилежне голосування, означає, що: «Конституційні органи кожного члена повинні вирішити, посилаючись на обов'язок зберігати незалежність і цілісність території членів, якою мірою член Альянсу зобов'язаний забезпечувати виконання цього обов'язку шляхом використання своїх збройних сил».

На мою думку, немає необхідної невідповідності між Пактом та ідеєю беззастережного відмови від війни. Дійсно, за певних обставин Пакт може бути витлумачений як ворожіння війни, але це дозвіл, а не позитивна вимога.

3. Локарнські договори.

Якщо сторони Локарнського договору мають яке-небудь позитивне зобов'язання розпочати війну, такий обов'язок, безумовно, не буде застосовуватися до тих пір, поки одна зі сторін не вдасться до війни, порушивши свої урочисті зобов'язання, що впливають з неї. Тому очевидно, що якщо всі сторони Локарнських договорів стануть учасниками багатостороннього антивоєнного договору, запропонованого Сполученими Штатами, то з'явиться подвійна гарантія того, що Локарнські договори не будуть порушені шляхом звернення до зброї. З цього випливає, що вдавання до війни будь-якої держави, порушуючи Локарнські договори, також було б порушенням багатостороннього антивоєнного договору, і інші сторони антивоєнного договору, таким чином, з точки зору права були б автоматично звільнені від своїх зобов'язань за ним і вільні виконувати свої зобов'язання в Локарно. Сполучені Штати цілком згодні з тим, щоб всі сторони Локарнського договору стали сторонами запропонованого ними антивоєнного договору або шляхом підписання в першій інстанції, або шляхом негайного приєднання до договору, як тільки він вступить в силу в порядку, передбаченому статтею 3 американського проєкту, і вони виступлять з запереченнями, коли і якщо така пропозиція буде зроблена.

4. Договори про нейтралітет

Сполучені Штати не поінформовані про точні договори, які Франція має на увазі, і тому не можуть обговорювати їх положення. Однак небезпідставно припустити, що відносини між Францією і штатами, нейтралітет яких вона гарантувала, досить тісні і інтимні, щоб дати можливість Франції переконати такі держави в обов'язковому дотриманні антивоєнного договору,

запропонованого Сполученими Штатами. Якби це було зроблено, то жодна зі сторін антивоєнного договору не могла б напасти на нейтралізованих, не порушивши договору, і тим самим автоматично звільнивши Францію та інші держави щодо держави-порушника договору від цих зобов'язань антивоєнного договору. Якщо на нейтралізовані держави нападе держава, яка не є учасницею антивоєнного договору, то останній договір, звичайно, не матиме ніякого значення, і Франція буде так само вільна в діях за договорами, що гарантують нейтралітет, як якщо б вона не була учасницею антивоєнного договору. Тому важко уявити, як договори, що гарантують нейтралітет, можуть розглядатися як неминуче перешкоджають укладенню Францією або будь-якою іншою державою багатостороннього договору про відмову від війни.

5. Відносини з державою-порушницею Договору.

Як я вже зазначав, з точки зору права не може бути сумніву в тому, що порушення багатостороннього антивоєнного договору шляхом вдавання до війни однією його стороною автоматично звільнило б інші сторони від їхніх зобов'язань перед державами, що порушують договір. Будь-яке пряме визнання цього принципу права абсолютно не потрібне.

6. Універсальність.

З самого початку Сполучені Штати сподівалися на те, що запропонований ними багатосторонній антивоєнний договір буде застосовуватися в усьому світі, і тому відповідне положення було внесено в проект, представлений іншим урядам 18 квітня. З практичної точки зору, очевидно, краще не відкладати набуття чинності антивоєнного договору до того часу, поки всі нації світу не зможуть погодитися з текстом такого договору і домогтися його ратифікації. З тих чи інших причин держава, розташована таким чином, щоб не становити загрози миру в усьому світі, може перешкоджати досягненню угоди або затримувати ратифікацію таким чином, що це зробить марними зусилля всіх інших держав. Більше того, це дуже малоімовірно, що форма договору, прийнятна для британського, французького, німецького, італійського та японського урядів, а також для Сполучених Штатів, не буде однаково прийнятною для більшості, якщо не для всіх інших держав світу. Однак навіть якби це було не так, то, набуття чинності між названими шістьма державами ефективного антивоєнного договору та його дотримання було б практичною гарантією проти Другої світової війни. Це саме по собі було б величезною послугою людству, і Сполучені Штати не бажають ставити під загрозу практичний успіх зробленої ними пропозиції, обумовлюючи набуття чинності договору попереднім загальним або майже універсальним прийняттям.

Уряди Великої Британії, Німеччини, Італії та Японії відповіли на ноти мого уряду від 13 квітня 1928 року, а уряди британських домініонів та Індії також відповіли на запрошення, адресовані їм 22 травня 1928 року моїм урядом,

відповідно до пропозиції, переданої в ноті від 19 травня, 1928 р. з уряду Його Величності у Великій Британії. Жоден з цих урядів не висловив ніякої незгоди з вищенаведеною конструкцією і не висловив ані найменшого несхвалення принципу, що лежить в основі пропозиції Сполучених Штатів щодо сприяння миру в усьому світі. Жодна з відповідей, отриманих урядом Сполучених Штатів, не містила жодних конкретних змін у тексті проекту договору, запропонованого ним 13 квітня 1928 року, і мій Уряд, зі свого боку, залишається переконаним, що жодна зміна тексту його пропозиції щодо багатостороннього договору про відмову від війни не є необхідною для захисту законних інтересів будь-якої нації. Вона вважає, що право на самооборону притаманне кожній суверенній державі і неявно закріплене в кожному договорі. Тому жодне конкретне посилення на цей невід'ємний атрибут суверенітету не є необхідним або бажаним. Не менш очевидним є те, що звернення до війни, порушення III запропонованого договору однією із його сторін, звільнило б інші сторони від їхніх зобов'язань за договором перед воюючою державою. Цей принцип добре відомий. Що стосується Локарнських договорів, то мій уряд з самого початку відчував, що участь в антивоєнному договорі держав, які підписали Локарнські угоди, або шляхом підписання в першій інстанції, або пізніше, відповідатиме всім практичним вимогам ситуації, оскільки в такому випадку жодна держава не може вдатися до війни, порушуючи Локарнські договори, не порушуючи одночасно антивоєнний договір. тим самим залишаючи іншим сторонам свободу в тому, що стосується держави, що порушує договір. Як ви знаєте, уряд Сполучених Штатів схвалив ідею про те, що всі сторони Локарнського договору повинні бути серед початкових підписантів запропонованого договору про відмову від війни, і це було передбачено проектом договору, який я маю честь передати разом з цим. Така ж процедура стосуватиметься договорів, що гарантують нейтралітет, на які посилається уряд Франції. Дотримання запропонованого договору всіма сторонами цих інших договорів повністю забезпечило б їхні права, оскільки подальше звернення до війни будь-якою з них або будь-якою стороною антивоєнного договору порушило б останній договір, а також договір про нейтралітет, і таким чином залишило б інші сторони антивоєнного договору вільними. що стосується держави, що порушує договір. Мій уряд був би цілком готовий. однак погодитися з тим, що сторони таких договорів про нейтралітет повинні бути початковими підписантами багатостороннього антивоєнного договору, і немає жодних підстав вважати, що така домовленість зустріне будь-які заперечення з боку інших урядів, які зараз беруть участь у нинішніх переговорах.

Хоча мій Уряд задоволений тим, що проект договору, запропонований ним 13 квітня 1928 року, може бути належним чином прийнятий державами світу без змін, за винятком включення до числа перших підписантів британських

домініонів, Індії, всіх учасників Локарнських договорів і, можливо, всіх учасників договорів про нейтралітет, згаданих урядом Франції, вона не має наміру затягувати або ускладнювати нинішні переговори, неухильно дотримуючись точної фразеології цього проекту, особливо з огляду на те, що, змінюючи проект за формою, хоча і не по суті, можна задовільно виконати питання, висунуті іншими урядами, і негайно досягти загальної згоди щодо тексту договору, який має бути підписаний. Тому уряд Сполучених Штатів вирішив представити чотирнадцяти іншим урядам, які зараз беруть участь у цих переговорах, переглянутий проект багатостороннього договору про відмову від війни. Текст цього переглянутого проекту ідентичний тексту проекту, запропонованого Сполученими Штатами 18 квітня 1928 року, за винятком того, що в преамбулі тепер говориться, що британські домініони, Індія і всі сторони Локарнських договорів повинні бути включені в число держав, покликаних підписати договір в першу чергу. і за винятком того, що перші три абзаци преамбули були змінені на такі:

Глибоко усвідомлюючи свій урочистий обов'язок сприяти добробуту людства;

Переконані, що настав час, коли відверта відмова від війни як знаряддя національної політики повинна бути безумною до кінця, щоб мирні і дружні відносини, що існують зараз між їхніми народами, могли бути увічнені;

Будучи переконаними, що всі зміни в їх відносинах один з одним повинні прагнути тільки мирними засобами і бути результатом мирного і впорядкованого процесу, і що будь-яка держава, що підписала угоду, яка в подальшому буде прагнути сприяти своїм національним інтересам, вдаючись до війни, повинна бути позбавлена переваг, що надаються цим договором.

Таким чином, переглянута преамбула прямо визнає принцип, згідно з яким, якщо держава вдається до війни в порушення договору, я, інші Договірні Сторони, звільняємося від своїх зобов'язань за договором перед цією державою. Він також передбачає участь у договорі всіх сторін Локарнських договорів, тим самим роблячи впевненим, що звернення до війни, в порушення Локарнських договорів, також порушить цей договір і звільнить не тільки інших підписантів Локарнських договорів, але й інших підписантів антивоєнного договору від їхніх зобов'язань перед державою, що порушує договір. Крім того, як зазначалося вище, мій Уряд був би готовий включити до числа перших підписантів сторони договорів про нейтралітет, на які посиляється Уряд Французької Республіки, хоча він вважає, що інтереси цих держав були б належним чином захищені, якби замість першого підписання вони вирішили дотримуватися договору.

У цих обставинах я маю честь передати цим на розгляд Уряду Його Величності у Великій Британії та Північній Ірландії, на розгляд урядів Його Величності в Австралійському Союзі, Новій Зеландії та Союзі Південної

Африка, а також на розгляд Уряду Індії проєкт багатостороннього договору про відмову від війни, що містять зміни, описані вище. Мені доручено заявити у зв'язку з цим, що Уряд Сполучених Штатів готовий негайно підписати договір у формі, запропонованій у ньому, і висловити палку надію, що Уряд Його Величності у Великій Британії та Північній Ірландії, а також уряди Його Величності в Австралійському Союзі, Новій Зеландії та Союзі Південної Африка, а також Уряд Індії, зможуть негайно заявити про свою готовність прийняти без застережень і застережень форму договору, запропоновану Сполученими Штатами.

Якщо уряди Австралії, Бельгії, Канади, Чехословаччини, Франції, Німеччини, Великобританії, Індії, Ірландської вільної держави, Італії, Японії, Нової Зеландії, Польщі, Південної Африки і Сполучених Штатів можуть зараз домовитися про укладення цього антивоєнного договору між собою, мій уряд впевнений, що інші народи світу, як тільки договір набуде чинності, з радістю дотримуйтесь його, і що ця проста процедура наблизить вікові прагнення людства до загального миру до практичного здійснення, ніж будь-коли раніше в історії світу.

Я маю честь заявити на закінчення, що Уряд Сполучених Штатів був би радий бути поінформованим у якомога раніший термін, який це може бути зручно, чи уряди Його Величності у Великій Британії та Північній Ірландії, уряди Його Величності в Австралійському Союзі, Новій Зеландії та Союзі Південної Африки, а також Уряд Індії готові об'єднатися зі Сполученими Штатами та іншими подібними урядами у підписанні остаточного договору про відмову від війни у формі, переданому цим Договором.

Рей Атертон, Тимчасовий повірений у справах США.

Корпус в No 1. проєкт запропонованого договору.

Президент Сполучених Штатів Америки; Президент Французької Республіки; Його Величність Король Бельгійський; Президент Чехословацької Республіки; Його Величність Король Великої Британії, Ірландії та британських домініонів за морями; Імператор Індії; Президент Німецького Рейху; Його Величність Король Італії; Його Величність Імператор Японії; ПРЕЗИДЕНТ Республіки Польща: Глибоко усвідомлюючи свій урочистий обов'язок сприяти добробуту людства; переконані, що настав час, коли слід зробити відверту відмову від війни як знаряддя національної політики, щоб зберегти мирні і дружні відносини, які існують зараз між їхніми народами; будучи переконаними в тому, що всі зміни в їхніх відносинах один з одним повинні здійснюватися тільки мирними засобами і бути результатом мирного і впорядкованого процесу, і що будь-яка держава, що підписала угоду, яка в подальшому буде прагнути сприяти своїм національним інтересам, вдаючись до війни, повинна бути позбавлена переваг, що надаються цим договором;

сподіваюся, що, підбадьорені їхнім прикладом, всі. Інші країни світу приєднаються до цієї гуманної справи і, дотримуючись нинішнього договору, як тільки він набуде чинності. привести свої народи в сферу дії її благодатних положень, об'єднавши таким чином цивілізовані нації світу в спільній відмові від війни як знаряддя своєї національної політики; прийняли рішення укласти договір і з цією метою призначили своїми відповідними повноважними представниками: Президент Сполучених Штатів Америки; Президент Французької Республіки; Його Величність Король Бельгійський; Президент Чехословацької Республіки; Його Величність Король Великої Британії, Ірландії та британських домініонів за морями, імператор Індії; Для Великої Британії та Північної Ірландії та всіх частин Британської імперії, які не є окремими членами Ліги Націй: Для домініону Канада: Для Австралійської Співдружності: Для домініону Нова Зеландія: Для Союзу Південної Африки; Для Ірландської вільної держави; Для Індії; Президент Німецького рейху; Його Величність Король Італії; Його Величність Імператор Японії; Президент Республіки Польща; Які, повідомивши один одному всю свою владу. знайдені в добрій і належній формі, домовилися про наступні статті:

Стаття 1

Високі Договірні Сторони урочисто заявляють від імені своїх народів, що вони засуджують звернення до війни для вирішення міжнародних суперечок і відмовляються від неї як від знаряддя національної політики в своїх відносинах один з одним.

Стаття 2

Високі Договірні Сторони погоджуються, що врегулювання або вирішення спорів або конфліктів, якого б характеру або походження вони не мали і які можуть виникнути серед них, ніколи не повинні домагатися інакше, як мирними засобами.

Стаття 3.

Цей договір ратифікується високими Договірними Сторонами, зазначеними в преамбулі, відповідно до їхніх відповідних конституційних вимог і набуває чинності між ними, як тільки всі їхні численні ратифікаційні грамоти будуть здані на зберігання в _____

Після набуття ним чинності, як це передбачено в попередньому пункті, цей договір залишається відкритим доти, доки це може бути необхідним для дотримання всіма іншими державами світу. Кожний документ, що засвідчує прихильність тієї чи іншої держави, повинен бути зданий на зберігання в _____, і договір негайно після такого депонування набуває чинності як між державою, що приєдналася таким чином, та іншими державами, які беруть участь у цьому документі.

Обов'язком Уряду _____ є надання кожному Уряду, названому в преамбулі, і кожному Уряду, який згодом приєднається до цього договору,

завіреної копії договору і кожного документа про ратифікацію або приєднання. Обов'язком Уряду також є телеграфне повідомлення таких урядів негайно після здачі на зберігання до нього кожної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

На віру цьому відповідні повноважні представники підписали цей договір французькою та англійською мовами, обидва тексти мають однакову силу, і цим скріпили свої печатки.

Вчинено в день тисяча дев'ятсот двадцять року нашого.

NO2. Остін Чемберлен містеру Атертону, Міністерство закордонних справ, 18 липня 1928 року. Пане,

Я радий повідомити Вам, що після уважного вивчення ноти, яку Ви залишили мені в червні Барда, передавши переглянутий текст проекту запропонованого договору про відмову від війни, Уряд Його Величності у Великобританії приймає запропонований договір у переданому Вами вигляді і буде радий підписати його в такий час і в такому місці, які можуть бути вказані для цієї мети урядом Сполучених Штатів Америки.

Мій Уряд з цікавістю ознайомився з поясненнями, що містяться у Вашій записці щодо змісту проекту договору, а також з коментарями, які він містить щодо міркувань, висунутих іншими державами в попередній дипломатичній кореспонденції.

Ви пам'ятаєте, що в моєму попередньому повідомленні від 19 травня я пояснив, наскільки важливим для мого уряду є визнання принципу, згідно з яким, якщо одна зі сторін цього запропонованого договору вдається до війни з порушенням його умов, інші сторони повинні бути автоматично звільнені від своїх зобов'язань перед цією стороною за договором. Я також вказав на те, що решта зобов'язань, які випливають з Пакту Ліги Націй і Локарнських договорів, є основою політики уряду цієї країни, і що вони не можуть погодитися на будь-який новий договір, який би послабив або підрвав тодішні зобов'язання.

Положення, яке тепер включено до преамбули, згідно з яким будь-яка держава, що підписала договір, яка надалі прагне просувати свої національні інтереси, вдаючись до війни проти іншої сторони, що підписала договір, повинна бути позбавлена переваг, наданих договором, є задовільною для мого уряду і є достатньою для виконання першого пункту, згаданого в попередньому абзаці.

Уряд Його Величності у Великій Британії після зрілих роздумів не вважає, що виконання зобов'язань, які вони взяли на себе в Пакті Ліги Націй і в Локарнському договорі, виключається прийняттям ними запропонованого договору. Вони погоджуються з думкою, висловленою Урядом Німеччини у

своїй ноті від 27 квітня, що ці зобов'язання не містять нічого, що могло б суперечити договору, запропонованому урядом Сполучених Штатів.

Мій уряд з особливим задоволенням відзначив, що всі сторони Локарнського договору тепер запрошені стати першимипідписантами нового договору, і що уряд Сполучених Штатів явно бажає, щоб усі члени Ліги стали сторонами або шляхомпідписання, або шляхом приєднання. Для того, щоб якомога більше держав могли взяти участь у новому русі, я сподіваюся, що їм буде надіслано загальне запрошення зробити це.

Що стосується уривку з моєї ноти від 19 травня, що стосується певних регіонів, добробут і цілісність яких становлять особливий і життєво важливий інтерес для нашого миру і безпеки, я не маю потреби повторювати, що уряд Його Величності у Великій Британії приймає новий договір, розуміючи, що він не завдає шкоди їхній свободі дій у цьому відношенні.

Я цілком згоден з поглядами, висловленими паном Келлогом у його промові від 28 квітня, про те, що запропонований договір жодним чином не обмежує і не погіршує право на самооборону, а також з його думкою, що кожна держава сама має право вирішувати обставини, що вимагають звернення до війни з цією метою.

У світлі вищевикладених пояснень Уряд Його Величності у Великобританії радий об'єднатися зі Сполученими Штатами і з усіма іншими урядами, подібним чином налаштованими напідписання певного договору про відмову від війни в формі, переданої у вашій ноті від 23 червня. Вони радіють тому, що співпрацюють з урядом Сполучених Штатів Америки та іншими сторонами запропонованого договору в подальшій і сигнальній боротьбі з війною.

Остін Чемберлен.

Подальша кореспонденція з урядом Сполучених Штатів щодо пропозиції Сполучених Штатів про відмову від війни. No1. Містера Атертона до сера Остіна Чемберлена. Посольство Сполучених Штатів, Лондон, 23 червня 1928 року. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL:https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbbr.asp#no2

Пакт Бріана-Келлога, 27 серпня 1928 р.

Договір між США та іншими державами, що передбачає відмову від війни як інструмент національної політики. підписано в Парижі 27 серпня 1928 року; ратифікація за рекомендацією Сенату, 16 січня 1929 р.; ратифікований президентом 17 січня 1929 р.; ратифікаційні грамоти, депоновані у Вашингтоні Сполученими Штатами Америки, Австралією, домініоном Канада, Чехословкією, Німеччиною, Великою Британією, Індією, Ірландською

вільною державою, Італією, Новою Зеландією та Союзом Південної Африка, 2 березня 1929 року; Польщею, 26 березня 1929 року; Бельгією, 27 березня 1929 р.; Францією, 22 квітня 1929 р.; Японією, 24 липня 1929 р.; проголошений 24 липня 1929 року.

Президентом Сполучених Штатів Америки.

Прокламація.

Беручи до уваги, що договір між Президентом Сполучених Штатів Америки, Президентом Німецького Рейху, Його Величністю Королем Бельгійців, Президентом Французької Республіки, Його Величністю Королем Великобританії, Ірландії та британських домініонів за морями, Імператором Індії, Його Величністю Королем Італії, Його Величністю Імператором Японії, Президент Республіки Польща і Президент Чехословацької Республіки, що передбачають відмову від війни як знаряддя національної політики, були укладені і підписані їх відповідними повноважними представниками в Парижі двадцять сьомого серпня тисяча дев'ятсот двадцять восьмого року, оригінал якого Договір, будучи в англійських і у французьких мовах, дослівно виглядає наступним чином:

Глибоко усвідомлюючи свій урочистий обов'язок сприяти добробуту людства; переконані, що настав час, коли слід відверто відмовитися від війни як знаряддя національної політики до кінця, щоб мирні і дружні відносини, що існують зараз між їхніми народами, могли бути увічнені; будучи переконаними в тому, що всі зміни в їхніх відносинах один з одним повинні здійснюватися тільки мирними засобами і бути результатом мирного і впорядкованого процесу, і що будь-яка держава, яка підписує свої національні інтереси, вдаючись до війни, повинна бути позбавлена переваг, що надаються цим Договором; сподіваючись, що, підбадьорені їхнім прикладом, усі інші нації світу приєднаються до цієї гуманної справи і, дотримуючись цього Договору, як тільки він набуде чинності, приведуть свої народи під сферу його благотворних положень, об'єднавши таким чином цивілізовані нації світу у спільний відмові від війни як знаряддя їхньої національної політики; Прийняли рішення про укладення Договору і з цією метою призначили як свої відповідні.

Повноважні представники.

РОЗДІЛ I

Високі Договірні Сторони урочисто заявляють від імені своїх народів, що вони засуджують звернення до війни для вирішення міжнародних суперечок і відмовляються від неї як від знаряддя національної політики в їхніх відносинах один з одним.

РОЗДІЛ II

Високі Договірні Сторони погоджуються, що врегулювання або вирішення всіх спорів або конфліктів будь-якого характеру або будь-якого походження,

які можуть виникнути серед них, ніколи не повинні домагатися інакше, як мирними засобами.

РОЗДІЛ III

Цей Договір ратифікується Високими Договірними Сторонами, зазначеними в Преамбулі, відповідно до їхніх відповідних конституційних вимог і набуває чинності між ними, як тільки всі їхні численні ратифікаційні грамоти будуть здані на зберігання до Вашингтона.

Після набуття ним чинності, як це передбачено в попередньому пункті, цей Договір залишається відкритим доти, доки це може бути необхідним для дотримання всіма іншими державами світу. Будь-який документ, що свідчить про прихильність тієї чи іншої держави, повинен бути зданий на зберігання до Вашингтона, і Договір негайно після такого депозиту набуває чинності, як; між державою, що приєдналася таким чином, та іншими державами, які є сторонами цього договору.

Уряд Сполучених Штатів зобов'язаний надати кожному уряду, названому в преамбулі, і кожному уряду, який згодом приєднається до цього Договору, засвідчену копію Договору і кожного документа про ратифікацію або приєднання. Уряд Сполучених Штатів також зобов'язаний телеграфно повідомляти такі уряди негайно після здачі на зберігання йому кожної ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

На віру цьому відповідні повноважні представники підписали цей Договір французькою та англійською мовами, обидва тексти мають однакову силу, і цим ставлять свої печатки.

ВЧИНЕНО в Парижі двадцять сьомого дня серпня тисяча дев'ясот двадцять восьмого року.

[підпис] Густав Стреземанн

[підпис] Френк Б. Келлог

[підпис] Пол Хайманс

[підпис] Арі Бріан

[підпис] Кушендун

[підпис] В. Л. Маккензі Кінг

[підпис] А. Джей Маклахлан

[підпис] К. ДЖ. Парр

[підпис] Джей С. Сміт

[підпис] Ліам Т. Маккосгейр

[підпис] Г. Мандзоні

[підпис] Учїда

[підпис] Август Залеський

[підпис] Доктор Едвард Бенес

Засвідчена як вірна копія підписаного оригіналу, зданого на зберігання до Уряду Сполучених Штатів Америки.

Френк Б. Келлог

Державний секретар Сполучених Штатів Америки

Беручи до уваги, що в згаданому Договорі передбачено, що він набуває чинності між Високими Договірними Сторонами, як тільки всі численні ратифікаційні грамоти будуть здані на зберігання до Вашингтона;

Беручи до уваги, що зазначений Договір був належним чином ратифікований усіма Високими Договірними Сторонами, а їхні численні ратифікаційні грамоти були передані на зберігання Уряду Сполучених Штатів Америки, останній з яких відбувся 24 липня 1929 року;

Отже, нехай буде відомо, що я, Герберт Гувер, Президент Сполучених Штатів Америки, домоглися оприлюднення зазначеного Договору з тією метою, щоб він і всі його статті та пункти могли сумлінно дотримуватися і виконуватися Сполученими Штатами та їхніми громадянами.

На посвідчення цього Я простягнув свою руку і наклав печатку Сполучених Штатів.

Вчинено в місті Вашингтоні цього двадцять четвертого дня липня тисяча дев'ясот двадцять дев'ятого року нашого Господа і сто п'ятдесят четвертого року незалежності Сполучених Штатів Америки.

Герберт Гувер.

Пакт Бріана-Келлога, 27 серпня 1928 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp

Мюнхенська угода, 29 вересня 1938 р. між Німеччиною, Великою Британією, Францією та Італією

Німеччина, Велика Британія, Франція та Італія, беручи до уваги вже досягнуту в принципі угоду про передачу Німеччині Судетської німецької території, домовилися про наступні умови та положення, що регулюють зазначену цесію та заходи, що випливають з неї, і відповідно до цієї угоди вони покладають на себе відповідальність за кроки, необхідні для забезпечення її виконання:

(1) Евакуація розпочнеться 1 жовтня.

(2) Велика Британія, Франція та Італія погоджуються, що евакуація території має бути завершена до 10 жовтня, без руйнування будь-яких існуючих установок, і що Уряд Чехословаччини буде нести відповідальність за проведення евакуації без пошкодження зазначених установок.

(3) Умови, що регулюють евакуацію, будуть детально викладені міжнародною комісією, до складу якої увійдуть представники Німеччини, Великої Британії, Франції, Італії та Чехословаччини.

(4) Поетапна окупація німецькою територією переважно німецькою військами почнеться 1 жовтня. Чотири території, позначені на доданій карті, будуть зайняті німецькими військами в наступному порядку:

Територія позначена No. I – 1 і 2 жовтня; територія з позначкою No II 2 та 3 жовтня; територія з позначкою No III 3, 4 і 5 жовтня; території з позначкою No IV 6 та 7 жовтня. Решта території, що має переважно німецький характер, буде визначена вищезазначеною міжнародною комісією негайно і буде окупована німецькими військами до 10 жовтня.

(5) Міжнародна комісія, зазначена в параграфі 3, визначає території, на яких має бути проведено плебісцит. Ці території будуть окуповані міжнародними органами до завершення плебісциту. Ця ж комісія зафіксує умови, в яких має відбутися плебісцит, взявши за основу умови Саарського плебісциту. Також комісія призначить дату, не пізніше кінця листопада, коли буде проведено плебісцит.

(6) Остаточне визначення кордонів буде здійснюватися міжнародною комісією. Комісія також матиме право рекомендувати чотирьом державам – Німеччині, Великобританії, Франції та Італії – в деяких виняткових випадках незначні зміни в строго етнографічному визначенні зон, які повинні бути передані без плебісциту

(7) Існуватиме право вибору на переданих територіях та з них, яке має бути реалізоване протягом шести місяців з дати підписання цієї угоди. Німецько-чехословацька комісія повинна визначити деталі варіанту, розглянути шляхи сприяння переселенню населення і вирішити принципові питання, що виникають у зв'язку із зазначеним переселенням.

(8) Уряд Чехословаччини протягом чотирьох тижнів з дати підписання цієї угоди звільнить зі своїх збройних та поліцейських сил усіх судетських німців, які можуть бажати бути звільненими, а Чехословацький уряд протягом того ж періоду звільнить судетських німецьких в'язнів, які відбувають терміни ув'язнення за політичні злочини.

Мюнхен, 29 вересня 1938 року.

Адольф Гітлер,

Невілл Чемберлен,

Едуард Даладье,

Беніто Муссоліні.

No1

Додаток до Договору

Уряд Його Величності у Сполученому Королівстві та Уряд Франції уклали вищезазначену угоду на тій підставі, що вони підтримують пропозицію, що міститься в пункті 6 англо-французьких пропозицій від 19 вересня, що стосуються міжнародної гарантії нових кордонів Чехословацької держави від неспровокованої агресії.

Коли питання про польську та угорську меншини в Чехословаччині буде вирішено, Німеччина та Італія зі свого боку дадуть гарантію Чехословаччині.

Мюнхен, 29 вересня 1938 року.

Адольф Гітлер,
Невілл Чемберлен,
Едуард Даладье,
Беніто Муссоліні.

№2

Декларація

Глави урядів чотирьох держав заявляють, що проблеми польської та угорської меншин у Чехословаччині, якщо вони не будуть вирішені протягом трьох місяців за домовленістю між відповідними урядами, стануть предметом іншої зустрічі глав урядів чотирьох держав, що представлені тут.

Мюнхен, 29 вересня 1938 року.

Адольф Гітлер,
Невілл Чемберлен,
Едуард Даладье,
Беніто Муссоліні.

№ 3

Додаткова декларація

Всі питання, які можуть виникнути у зв'язку з передачею території, розглядаються як такі, що входять до компетенції міжнародної комісії.

Мюнхен, 29 вересня 1938 року.

Адольф Гітлер,
Невілл Чемберлен,
Едуард Даладье,
Беніто Муссоліні.

№4

Склад Міжнародної комісії

Чотири глави урядів, які присутні тут, погоджуються, що міжнародна комісія, передбачена підписаною ними сьогодні, складатиметься з державного секретаря в Міністерстві закордонних справ Німеччини, послів Великої

Британії, Франції та Італії, акредитованих у Берліні, та представника, який має бути призначений урядом Чехословаччини.

Мюнхен, 29 вересня 1938 року.

Адольф Гітлер,
Невілл Чемберлен,
Едуард Даладье,
Беніто Муссоліні.

Мюнхенська угода, 29 вересня 1938 року між Німеччиною, Великою Британією, Францією та Італією. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/ylbk012.asp>

Атлантична хартія, 14 серпня 1941 р.

Президент Сполучених Штатів Америки та Прем'єр-міністр пан Черчилль, представляючи уряд Його Величності у Великій Британії, зустрічаючись разом, вважають правильним оприлюднити певні загальні принципи у національній політиці своїх країн, на якій вони ґрунтують свої надії на краще майбутнє для світу.

По-перше, їхні країни не прагнуть до розширення, територіального чи іншого;

По-друге, вони не бажають бачити жодних територіальних змін, які б не узгоджувалися з вільно висловленими бажаннями відповідних народів;

По-третє, вони поважають право всіх народів вибирати форму правління, при якій вони будуть жити; і вони бажають бачити повернення суверенних прав і самоврядування тим, хто був насильно позбавлений їх;

По-четверте, вони будуть намагатися, з належною повагою до своїх існуючих зобов'язань, сприяти наданню всім державам, великим і малим, переможцям або переможеним, доступу на рівних умовах до торгівлі і до світових сировинних ресурсів, необхідних для їх економічного процвітання;

По-п'яте, вони прагнуть забезпечити якнайповнішу співпрацю між усіма націями в економічній сфері з метою забезпечення для всіх поліпшення трудових стандартів, економічного прогресу і соціального забезпечення;

По-шосте, після остаточного знищення нацистської тиранії вони сподіваються побачити встановлення миру, який надасть усім народам засоби для безпечного проживання в межах їхніх власних кордонів і який дасть гарантію, що всі люди в усіх країнах зможуть прожити своє життя у свободі від страху та нужди;

По-сьоме, такий мир повинен дати можливість усім людям безперешкодно долати відкриті моря й океани;

По-восьме, вони вважають, що всі народи світу як з реалістичних, так і з духовних міркувань повинні прийти до відмови від застосування сили. Оскільки ніякий майбутній мир не може бути досягнутий, якщо сухопутні, морські або повітряні озброєння продовжуватимуть використовуватися країнами, які загрожують або можуть загрожувати агресії за межами своїх кордонів, вони вважають, що в очікуванні створення ширшої і постійної системи загальної безпеки роззброєння таких держав є необхідним. Вони також будуть допомагати і заохочувати всі інші можливі заходи, які полегшать для миролюбних народів нищівний тягар озброєнь.

Франклін Д. Рузвельт

Вінстон С. Черчилль

Атлантична хартія, 14 серпня 1941 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/atlantic.asp>

Атлантична конференція: спільна заява президента Рузвельта і прем'єр-міністра Черчилля, 14 серпня 1941 р.

Спільна заява президента Рузвельта і прем'єр-міністра Черчилля від 14 серпня 1941 року(1): для відома преси оприлюднено наступну заяву, підписану Президентом Сполучених Штатів Америки та Прем'єр-міністром Великої Британії:

Президент Сполучених Штатів і прем'єр-міністр пан Черчилль, який представляє уряд Його Величності у Великій Британії, зустрілися в морі.

Їх супроводжували офіційні особи обох урядів, у тому числі високопоставлені офіцери військових, військово-морських і повітряних служб

Більш детально досліджена проблема поставок боєприпасів війни, як це передбачено Законом про оренду-ленд, для збройних сил Сполучених Штатів і для тих країн, які активно займаються протистоянням агресії.

Лорд Бівербрук, міністр постачання британського уряду, приєднався до цих конференцій. Він збирається вирушити до Вашингтона, щоб обговорити подальші деталі з відповідними офіційними особами уряду Сполучених Штатів. На цих конференціях будуть висвітлюватися і проблеми постачання Радянського Союзу.

Президент і прем'єр-міністр провели кілька конференцій, на яких розглянули небезпеку для світової цивілізації, що випливає з політики військового панування шляхом завоювань, до якої приступив гітлерівський уряд Німеччини та інші пов'язані з ним уряди, і ясно заявили про стрес, який їхні країни, відповідно, вживають для своєї безпеки перед обличчям цих небезпек.

Вони домовилися про наступну спільну декларацію:

Спільна заява Президента Сполучених Штатів Америки і Прем'єр-міністра Черчилля, що представляють Уряд Його Величності у Великобританії, зібравшись разом, вважає правильним оприлюднити певні загальні принципи в національній політиці своїх країн, на яких вони базують свої надії на краще майбутнє для світу.

По-перше, їхні країни не прагнуть до розширення, територіального чи іншого;

По-друге, вони не бажають бачити жодних територіальних змін, які не узгоджуються з вільно висловленими бажаннями зацікавлених народів;

По-третє, вони поважають право всіх народів вибирати форму правління, при якій вони будуть жити; і вони бажають бачити повернення суверенних прав і самоврядування тим, хто був насильно позбавлений їх;

По-четверте, вони будуть намагатися, з належною повагою до своїх існуючих зобов'язань, сприяти наданню всім державам, великим і малим, переможцям або переможеним, доступу на рівних умовах до торгівлі і до світових сировинних ресурсів, необхідних для їх економічного процвітання;

По-п'яте, вони прагнуть забезпечити найповнішу співпрацю між усіма націями в економічній сфері, забезпечуючи для всіх поліпшення трудових стандартів, економічний прогрес і соціальну безпеку;

По-шосте, після остаточного знищення нацистської тиранії вони сподіваються побачити встановлений мир, який надасть усім народам засоби для безпечного проживання в межах їхніх власних кордонів і який дасть гарантію, що всі люди на всіх землях зможуть доживати свій вік у свободі від страху та нужди;

По-сьоме, такий мир повинен дати можливість усім людям безперешкодно долати відкриті моря й океани;

По-восьме, вони вважають, що всі народи світу як з реалістичних, так і з духовних міркувань повинні прийти до відмови від застосування сили. Оскільки ніякий майбутній мир не може бути досягнутий, якщо сухопутні, морські або повітряні озброєння продовжуватимуть використовуватися країнами, які загрожують або можуть загрожувати агресії за межами своїх кордонів, вони вважають, що в очікуванні створення ширшої і постійної системи загальної безпеки роззброєння таких держав є необхідним. Вони також будуть допомагати і заохочувати всі інші практичні заходи, які полегшать для миролюбних народів нищівний тягар озброєнь

Франклін Д. Рузвельт

Вінстон С. Черчилль

Атлантична конференція: спільна заява президента Рузвельта і прем'єр-міністра Черчилля, 14 серпня 1941 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/at10.asp>

Оголошення стану війни з Японією, Німеччиною та Італією: Частина 4

Понеділок, 8 грудня 1941 року

Оголошення стану війни з Японією

Сенат, повернувшись до своєї палати (о 12 годині і 47 хвилині вечора), знову зібрався, і віце-президент повернувся до крісла.

Містер Барклі. Я пропоную перевірити кворум.

Віце-президент. Діловод проводить перекличку. Законодавчий клерк назвав перекличку.

* * * * *

Віце-президент. Вісімдесят два сенатори відповіли на свої імена. Присутній кворум.

Містер Конналлі. Пане Президенте, я вношу спільну резолюцію і прошу про її негайний розгляд без звернення до комітету.

Віце-президент. Буде зачитана спільна резолюція.

Спільна резолюція, в якій говорилося про те, що між Імператорським урядом Японії і урядом і народом Сполучених Штатів існує стан війни, і передбачалося притягнення до кримінальної відповідальності, була прочитана перший раз під заголовком, а другий раз докладно, наступним чином:

«Беручи до уваги, що Імперський уряд Японії вчинив неспровоковані акти війни проти уряду та народу Сполучених Штатів Америки:

Хай буде так

«Вирішили, і т. д., що стан війни між Сполученими Штатами та Імператорським урядом Японії, який таким чином був нав'язаний Сполученим Штатам, цим офіційно оголошується; і цим Президенту дозволяється і наказується використовувати всі військово-морські і військові сили Сполучених Штатів і ресурси уряду для ведення війни проти Імперського уряду Японії; і щоб довести конфлікт до успішного завершення, Конгрес Сполучених Штатів зобов'язується виділити всі ресурси країни».

* * * * *

Після дебатів.

Віце-президент. Після того, як спільна резолюція була прочитана тричі, питання звучить так: чи буде вона прийнята?и

З цього питання були впорядковані «так» і «ні». Діловод проводить перекличку.

Старший писар продовжив проводити перекличку.

* * * * *

Оголошено результат: за – 82, ні – 0.
Так була прийнята спільна резолюція.

Четвер, 11 грудня 1941 року
Засідання Сенату відбулося о 12 годині дня.
* * * * *

Звернення президента США

Віце-президент. Голова подає на розгляд Сенату послання від президента Сполучених Штатів, яке зачитає клерк.

Старший писар прочитав таке:

Конгресу Сполучених Штатів:

Вранці 11 грудня уряд Німеччини, дотримуючись свого курсу на завоювання світу, оголосив війну Сполученим Штатам.

Таким чином, сталося давно відоме і довгоочікуване. Сили, які зараз намагаються поневолити весь світ, рухаються до цієї півкулі.

Ніколи раніше не було більшого виклику життю, свободі та цивілізації.

Зволікання несе в собі більшу небезпеку. Швидкі та об'єднані зусилля всіх народів світу, які сповнені рішучості залишатися вільними, забезпечать світову перемогу сил справедливості та праведності над силами дикості та варварства.

Італія також оголосила війну Сполученим Штатам.

Тому я прошу Конгрес визнати стан війни між Сполученими Штатами та Німеччиною, а також між Сполученими Штатами та Італією.

Франклін Д. Рузвельт.

Білий Дім, 11 грудня 1941 року.

Віце-президент. Повідомлення буде надруковано та передано до Комітету з міжнародних відносин.

Оголошення стану війни з Німеччиною

Пан Конналлі з Комітету з міжнародних відносин повідомив про оригінальну спільну резолюцію (S. J. Res. 119), в якій говорилося, що між урядом Німеччини та урядом і народом Сполучених Штатів існує стан війни, і містилося положення про притягнення до кримінальної відповідальності, яка була прочитана в перший раз за її назвою, а вдруге – докладно, Наступним чином:

Беручи до уваги, що уряд Німеччини офіційно оголосив війну уряду і народу Сполучених Штатів Америки: нехай буде так:

Вирішили, і т., що стан війни між Сполученими Штатами і урядом Німеччини, який таким чином був нав'язаний Сполученим Штатам, цим офіційно оголошується; і цим Президенту дозволяється і доручається використовувати всі військово-морські і військові сили Сполучених Штатів і

ресурси Уряду для ведення війни проти уряду Німеччини; і для того, щоб довести конфлікт до успішного завершення, всі ресурси країни цим зобов'язуються Конгресом Сполучених Штатів».

Містер Конналлі. Пане Президенте, я зараз попрошу одностайної згоди на негайний розгляд спільної резолюції, щойно зачитаної в Сенаті. Однак перед тим, як це прохання буде подано, я хочу сказати, що, будучи поінформованим про оголошення війни Сполученим Штатам урядами Німеччини та Італії і очікуючи повідомлення Президента Сполучених Штатів у зв'язку з цим, а також після конференції з Державним секретарем, як головою Комітету з міжнародних відносин, Сьогодні вранці я скликав засідання комітету і представив комітету курс, який я очікував дотримуватися як голова, і прохання, яке я очікував зробити.

Я уповноважений Комітетом з міжнародних відносин заявити Сенату, що після розгляду тексту спільної резолюції, про яку я повідомив, і після зрілого розгляду всіх аспектів цього питання склад Комітету з міжнародних відносин одностайно схвалює і погоджується з запропонованим курсом. Один член комітету був відсутній, але я маю право висловлювати його погляди.

Пане Президенте, я прошу одностайної згоди на нинішній розгляд спільної резолюції.

Віце-президент. Чи є заперечення?

Не отримавши заперечень, Сенат приступив до розгляду спільної резолюції (S. J. Res. 119), в якій було проголошено, що між урядом Німеччини та урядом і народом Сполучених Штатів існує стан війни, і вжито заходів щодо його переслідування.

Віце-президент. Питання стоїть на доопрацюванні та третьому читанні спільної резолюції.

Спільну резолюцію було наказано винести на третє читання, а втретє вона була зачитана.

ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ. Після того, як спільна резолюція була зачитана втретє, постає питання: чи буде вона прийнята?

Містер КОННАЛЛІ. З цього питання я прошу відповісти «так» і «ні».

Було наказано «так» і «ні», і головний писар приступив до виклику переклички.

Результат був оголошений так: 88, ні 0.

* * * * *

Так була прийнята спільна резолюція (S. J. Res. 119).

З преамбулою було погоджено.

Оголошення стану війни з Італією

Пан Конналлі з Комітету з міжнародних відносин повідомив про оригінальну спільну резолюцію (S. J. Res. 120), в якій говориться: що між

урядом Італії та урядом і народом Сполучених Штатів існує стан війни, і передбачається притягнення до кримінальної відповідальності, що було прочитано перший раз під його назвою, а другий раз докладно, наступним чином:

Беручи до уваги, що уряд Італії офіційно оголосив війну уряду і народу Сполучених Штатів Америки: нехай буде так

Вирішили, і т.д., що стан війни між Сполученими Штатами і урядом Італії, який таким чином був нав'язаний Сполученим Штатам, цим офіційно оголошується; і цим Президенту дозволяється і наказується використовувати всі військово-морські і військові сили Сполучених Штатів і ресурси Уряду для ведення війни проти уряду Італії; і для того, щоб довести конфлікт до успішного завершення, всі ресурси країни цим зобов'язуються Конгресом Сполучених Штатів.

Містер КОННАЛЛІ. Пане Президенте, з тією ж заявою, яку я зробив раніше щодо щойно прийнятої Спільної резолюції Сенату 119, я прошу одностайної згоди на нинішній розгляд Спільної резолюції Сенату 120.

Віце-президент. Чи є заперечення проти нинішнього розгляду спільної резолюції?

Не отримавши заперечень, Сенат приступив до розгляду спільної резолюції (S. J. Res. 120), в якій було проголошено, що між урядом Італії та урядом і народом Сполучених Штатів існує стан війни, і передбачається притягнення до відповідальності за це.

Віце-президент. Питання стоїть на доопрацюванні та третьому читанні спільної резолюції.

Спільну резолюцію було наказано винести на третє читання, а втретє вона була зачитана.

Віце-президент. Після того, як спільна резолюція була зачитана втретє, постає питання: чи буде вона прийнята?

Містер Конналлі. Пане Президенте, у зв'язку з прийняттям спільної резолюції, я прошу сказати «так» і «проти».

Було наказано «так».

Законодавчий клерк приступив до виклику списку.

* * * * *

Результат був оголошений так: 90, ні 0.

* * * * *

Так була прийнята спільна резолюція (S. J. Res. 120).

Резолюція республіканської конференції

Містер Макнарі. Пане президенте, вчора я закликав до скликання республіканської конференції. Сьогодні вранці відбулася конференція, і була одногосно прийнята резолюція, яку я прошу одностайної згоди, щоб секретар міг її зачитати.

Віце-президент. Без заперечень резолюція буде зачитана.

Старший писар прочитав таке:

Вирішили, що Республіканська конференція зобов'язується перед президентом Сполучених Штатів висловити одностайну підтримку в енергійному і ефективному веденні війни.

Містер Барклі. Пане президенте, від свого імені і від імені більшості, і я впевнений від імені країни, я хочу запевнити сенатора від штату Орегон, як лідера меншості, в нашій глибокій вдячності не тільки за їх щойно представлену ним резолюцію, але і за його співпрацю і співпрацю з його колегами-республіканцями в розслідуванні цієї війни, яка була нав'язана Сполученим Штатам.

Оголошення стану війни з Японією, Німеччиною та Італією :Частина 4.
Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії.URL:
<https://avalon.law.yale.edu/wwii/dec04.asp#japan>

Оголошення стану війни з Японією, Німеччиною та Італією: Частина 5 Розгляд справи в Палаті представників, понеділок, 8 грудня 1941 року

Спільне засідання Сенату і Палати представників було розпущено, Палата представників була скликана до порядку спікером о 12 годині і 46 хвилині дня.

Заява про існування стану війни між Імперським урядом Японії та урядом і народом Сполучених Штатів і вжиття заходів для його переслідування.

Беручи до уваги, що Імперський уряд Японії вчинив неодноразові акти війни проти уряду та народу Сполучених Штатів Америки:

Хай буде так

Вирішили, і т.д., що стан війни між Сполученими Штатами та Імператорським урядом Японії, який таким чином був нав'язаний Сполученим Штатам, цим офіційно оголошується; і що Президент, і він цим уповноважується, і йому цим наказується, використовувати всі військово-морські і військові сили Сполучених Штатів і ресурси Уряду для ведення війни проти Імперського уряду Японії; і для того, щоб довести конфлікт до успішного завершення, Конгрес Сполучених Штатів зобов'язується виділити всі ресурси країни.

Заперечень не було.

Так (дві третини проголосували «за») правила були призупинені, а спільна резолюція прийнята.

Секретар зачитав спільну резолюцію Сенату, в якій говорилося:

Беручи до уваги, що Імперський уряд Японії вчинив неодноразові акти війни проти уряду та народу Сполучених Штатів Америки:

Хай буде так

Вирішили, і т.д., що стан війни між Сполученими Штатами та Імператорським урядом Японії, який таким чином був нав'язаний Сполученим Штатам, цим офіційно оголошується; і що Президент, і він цим уповноважується, і йому цим наказується, використовувати всі військово-морські і військові сили Сполучених Штатів і ресурси Уряду для ведення війни проти Імперського уряду Японії; і для того, щоб довести конфлікт до успішного завершення, всі ресурси країни цим зобов'язуються Конгресом Сполучених Штатів.

Заперечень не було.

Оголошення стану війни з Японією, Німеччиною та Італією: Частина 5
Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії. URL:
<https://avalon.law.yale.edu/wwii/dec05.asp#pres>

Генеральний договір ленд-лізу. Попередня угода між Сполученими Штатами та Великою Британією від 23 лютого 1942 року

Беручи до уваги, що уряди Сполучених Штатів Америки та Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії заявляють, що вони беруть участь у спільній справі, разом з будь-якою іншою нацією або людьми з подібними поглядами, спрямованому на закладення основ справедливого і міцного миру в усьому світі, забезпечуючи законний порядок для себе і всіх націй;

Беручи до уваги, що Президент Сполучених Штатів Америки визначив відповідно до Акту Конгресу від 11 березня 1941 року, що оборона Сполученого Королівства від агресії має життєво важливе значення для оборони Сполучених Штатів Америки;

Беручи до уваги, що Сполучені Штати Америки надавали і продовжують надавати Сполученому Королівству допомогу у протистоянні агресії;

І беручи до уваги, що доцільно, щоб остаточне визначення умов, на яких Уряд Сполученого Королівства отримує таку допомогу, і вигод, які мають бути отримані Сполученими Штатами Америки в обмін на неї, було відкладено до того часу, поки обсяг оборонної допомоги не стане відомим і доки хід подій не

зробить більш зрозумілими остаточні умови та вигоди, які відповідатимуть взаємним інтересам Сполучених Штатів Америки та Великої Британії та сприятиме встановленню та підтриманню миру в усьому світі;

Беручи до уваги, що уряди Сполучених Штатів Америки та Сполученого Королівства взаємно бажають укласти зараз попередню угоду щодо надання оборонної допомоги та беручи до уваги певні міркування, які повинні бути враховані при визначенні таких положень та умов, і укладення такої угоди було в усіх відношеннях належним чином санкціоноване, і всі дії, умови та формальності, які могли бути необхідними для виконання, виконання або виконання до укладення такої угоди відповідно до законів Сполучених Штатів Америки або Сполученого Королівства, були виконані, виконані або виконані відповідно до вимог;

Ті, що нижчепідписалися, маючи на це належні повноваження від своїх урядів, домовилися про наступне:

РОЗДІЛ I

Уряд Сполучених Штатів Америки продовжуватиме постачати Уряду Сполученого Королівства такі оборонні вироби, оборонні послуги та оборонну інформацію, які Президент дозволить передати або надати.

РОЗДІЛ II

Уряд Сполученого Королівства продовжуватиме робити свій внесок у оборону Сполучених Штатів Америки та їх зміцнення і надаватиме такі статті, послуги, засоби або інформацію, які він може бути в змозі надати.

РОЗДІЛ III

Уряд Сполученого Королівства не має права без згоди Президента Сполучених Штатів Америки передавати право власності або володіння будь-яким оборонним виробом або оборонною інформацією, переданої йому відповідно до Закону, або дозволяти їх використання будь-ким, хто не є офіцером, працівником або агентом Уряду Сполученого Королівства.

РОЗДІЛ IV

Якщо в результаті передачі Уряду Сполученого Королівства будь-якої оборонної статті або оборонної інформації виникне необхідність для цього Уряду вжити будь-яких дій або здійснити будь-який платіж з метою повного захисту будь-яких прав громадянина Сполучених Штатів Америки, який має патентні права на будь-яку таку оборонну статтю або інформацію, Уряд Сполученого Королівства вживе таких заходів або здійснить такий платіж на вимогу Президента Сполучених Штатів Америки.

РОЗДІЛ V

Уряд Сполученого Королівства поверне до Сполучених Штатів Америки після закінчення нинішньої надзвичайної ситуації, як це визначено Президентом, такі оборонні вироби, передані відповідно до цієї Угоди, які не були знищені, втрачені або спожиті і які будуть визначені Президентом як

корисні для оборони Сполучених Штатів Америки або Західної півкулі або будуть іншим чином використані для Сполучених Штатів Америки. Сполучені Штати Америки.

РОЗДІЛ VI

При остаточному визначенні пільг, які мають бути надані Сполученим Штатам Америки Урядом Сполученого Королівства, беруться до уваги всі майно, послуги, інформація, обладнання або інші вигоди чи міркування, надані Урядом Сполученого Королівства після 11 березня 1941 року та прийняті або визнані Президентом від імені Сполучених Штатів Америки.

РОЗДІЛ VII

При остаточному визначенні пільг, що підлягають наданню Сполученим Штатам Америки урядом Сполученого Королівства в обмін на допомогу, надану відповідно до Акту Конгресу від 11 березня 1941 року, умови цього договору повинні бути такими, щоб не обтяжувати торгівлю між двома країнами, а сприяти взаємовигідним економічним відносинам між ними і поліпшенню світових економічних відносин. З цією метою вони включають положення про узгоджені дії Сполучених Штатів Америки і Сполученого Королівства, відкриті для участі всіх інших країн однодумства, спрямовані на розширення за допомогою відповідних міжнародних і внутрішніх заходів виробництва, зайнятості, обміну і споживання товарів, які є матеріальними основами свободи і добробуту всіх народів; на ліквідацію всіх форм дискримінаційного режиму в міжнародній торгівлі, а також на зниження тарифів та інших торговельних бар'єрів; і в цілому на досягнення всіх економічних цілей, викладених у Спільній декларації, зробленій 14 серпня 1941 року Президентом Сполучених Штатів Америки і Прем'єр-міністром Сполученого Королівства.

У зручний для цього час повинні бути розпочаті переговори між двома урядами з метою визначення, у світлі економічних умов управління, найкращих засобів для досягнення вищезазначених цілей шляхом їх власних узгоджених дій і пошуку узгоджених дій інших урядів-однодумців.

РОЗДІЛ VIII

Цей Договір набирає чинності з дати цього дня. Він продовжує діяти до дати, яка буде узгоджена двома урядами.

Підписаний і скріплений печаткою у Вашингтоні в двох примірниках двадцять третього лютого 1942 року.

Для Уряду Сполучених Штатів Америки:

[підпис] Самнер Уеллс

Виконувач обов'язків Державного секретаря Сполучених Штатів Америки.

Для Уряду Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії:

[підпис] Галіфакс

Надзвичайний і Повноважний Посол Його Величності у Вашингтоні.

Генеральний договір ленд-лізу. Попередня угода між Сполученими Штатами та Великою Британією від 23 лютого 1942 року. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/decade04.asp

Англо-американська угода про взаємодопомогу, 28 лютого 1942 р.

Підписано у Вашингтоні 23 лютого 1942 року Самнером Веллсом, виконуючим обов'язки держсекретаря, та віконтом Галіфаксом, послом Великої Британії беручи до уваги, що уряди Сполучених Штатів Америки та Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії заявляють, що вони беруть участь у спільній справі, разом з будь-якою іншою нацією або людьми з подібним поглядом, спрямованій на закладення основ справедливості і тривалого миру в усьому світі, забезпечуючи законний порядок для себе і всіх націй:

Беручи до уваги, що Президент Сполучених Штатів Америки визначив відповідно до Акту Конгресу від 11 березня 1941 року, що оборона Сполученого Королівства від агресії має життєво важливе значення для оборони Сполучених Штатів Америки;

Беручи до уваги, що Сполучені Штати Америки надавали і продовжують надавати Сполученому Королівству допомогу у протистоянні агресії;

І беручи до уваги, що необхідно, щоб остаточне визначення умов, на яких Уряд Сполученого Королівства отримує таку допомогу, і вигод, які Сполучені Штати Америки мають отримати натомість, було відкладено до того часу, поки обсяг оборонної допомоги не стане відомим і доти, доки хід подій не зробить більш чіткими та остаточними умови та вигоди, які відповідатимуть взаємним інтересам Сполучених Штатів Америки та Великої Британії та сприятиме встановленню та підтриманню миру в усьому світі;

Беручи до уваги, що уряди Сполучених Штатів Америки та Сполученого Королівства взаємно бажають укласти зараз попередню угоду щодо надання оборонної допомоги та з урахуванням певних міркувань, які повинні враховуватися при визначенні таких положень та умов, і укладення такої угоди було в усіх відношеннях належним чином санкціоновано, і всі дії, умови та формальності, які могли бути необхідними для виконання, виконання або виконання до укладення такої угоди відповідно до законів Сполучених Штатів Америки або Сполученого Королівства, були виконані, виконані або виконані відповідно до вимог;

Ті, що нижчепідписалися, маючи на це належні повноваження від своїх урядів, домовилися про наступне:

СТАТТЯ I

Уряд Сполучених Штатів Америки продовжуватиме постачати Уряду Сполученого Королівства такі оборонні вироби, оборонні послуги та оборонну інформацію, які Президент дозволить передати або надати.

СТАТТЯ II

Уряд Сполученого Королівства продовжуватиме робити свій внесок у оборону Сполучених Штатів Америки та їх зміцнення і надаватиме такі статті, послуги, засоби або інформацію, які він може бути в змозі надати.

СТАТТЯ III

Уряд Сполученого Королівства не може без згоди Президента Сполучених Штатів Америки передавати право власності або володіння будь-яким оборонним виробом або оборонною інформацією, переданою йому відповідно до цього закону, або дозволяти їх використання будь-ким, хто не є посадовою особою, службовцем або агентом Уряду Сполученого Королівства.

СТАТТЯ IV

Якщо в результаті передачі Уряду Сполученого Королівства будь-якої оборонної статті або оборонної інформації виникне необхідність для цього уряду вжити будь-яких дій або здійснити будь-який платіж з метою повного захисту будь-яких прав громадянина Сполучених Штатів Америки, який має патентні права на будь-яку таку оборонну статтю або інформацію, Уряд Сполученого Королівства вживе таких заходів або здійснить такий платіж на вимогу Президента Сполучених Штатів Америки.

СТАТТЯ V

Уряд Сполученого Королівства поверне до Сполучених Штатів Америки після закінчення нинішньої надзвичайної ситуації, як це визначено Президентом, таких оборонних виробів, переданих за цією угодою, які не були знищені, втрачені або спожиті і які будуть визначені Президентом як корисні для оборони Сполучених Штатів Америки або Західної півкулі або будуть іншим чином корисні для Сполучені Штати Америки.

СТАТТЯ VI

При остаточному визначенні пільг, які мають бути надані Сполученим Штатам Америки Урядом Сполученого Королівства, беруться до уваги всі майно, послуги, інформація, обладнання або інші вигоди чи міркування, надані Урядом Сполученого Королівства після 11 березня 1941 року та прийняті або визнані Президентом від імені Сполучених Штатів Америки.

СТАТТЯ VII

При остаточному визначенні пільг, що підлягають наданню Сполученим Штатам Америки урядом Сполученого Королівства в обмін на допомогу, надану відповідно до Акту Конгресу від 11 березня 1941 року, умови цього договору повинні бути такими, щоб не обтяжувати торгівлю між двома країнами, а сприяти взаємовигідним економічним відносинам між ними і

поліпшенню світових економічних відносин. З цією метою вони включають положення про узгоджені дії Сполучених Штатів Америки і Сполученого Королівства, відкриті для участі всіх інших країн однодумства, спрямовані на розширення за допомогою відповідних міжнародних і внутрішніх заходів виробництва, зайнятості, обміну і споживання товарів, які є матеріальними основами свободи і добробуту всіх народів; на ліквідацію всіх форм дискримінаційного режиму в міжнародній торгівлі, а також на зниження тарифів та інших торговельних бар'єрів; і в цілому – до досягнення всіх економічних цілей, викладених в Спільній декларації, зробленій 12 серпня 1941 Президентом Сполучених Штатів Америки і Прем'єр-міністром Великобританії.

У зручний для цього час між двома урядами мають бути розпочаті переговори з метою визначення, у світлі економічних умов управління, найкращих засобів для досягнення вищезазначених цілей за допомогою їхніх власних узгоджених дій та пошуку узгоджених дій інших урядів-однодумців.

СТАТТЯ VIII

Цей договір набирає чинності з дати цього дня. Він продовжує діяти до дати, яка буде узгоджена двома урядами.

Підписаний і скріплений печаткою у Вашингтоні в двох примірниках 23 лютого 1942 року.

Англо-американська угода про взаємодопомогу: 28 лютого 1942 р. *Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/angam42.asp>

Каїрська конференція, 1 грудня 1943 р.

Кілька військових місій домовилися про майбутні військові операції проти Японії. Три великі союзники висловили свою рішучість чинити невинний тиск на своїх жорстоких ворогів на морі, суші і в повітрі. Цей тиск вже зростає.

Три великі союзники ведуть цю війну, щоб стримати і покарати агресію Японії. Вони не бажають для себе вигоди і не думають про територіальну експансію.

Їх мета полягає в тому, щоб Японія була позбавлена всіх островів в Тихому океані, які вона захопила або окупувала з початку Першої світової війни в 1914 році, і щоб всі території, які Японія вкрала у китайців, такі як Маньчжурія, Формоза і Пескадори, були повернуті Китайській Республіці.

Японія також буде вигнана з усіх інших територій, які вона захопила насильством і жадібністю. Вищезгадані три великі держави, пам'ятаючи про

поневолення народу Кореї, рішуче налаштовані, що з часом Корея стане вільною і незалежною.

Маючи на увазі ці цілі, три члени Альянсу, в гармонії з членами Організації Об'єднаних Націй, що воюють з Японією, продовжуватимуть наполегливо брати участь у серйозних і тривалих операціях, необхідних для забезпечення беззастережної капітуляції Японії.

Каїрська конференція, 1 грудня 1943 р..
Проект Авалон : документи з права, історії та дипломатії. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/cairo.asp>

Навчальне видання

Терещенко Тетяна Вадимівна

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри
всесвітньої історії та міжнародних відносин

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

«Новітня історія Західної Європи та Північної Америки
(1918–1945 рр.)»

Навчальний посібник

Підписано до друку Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 13,5.